SERIA RELIGIE

VLADIMIR SOLOVIOV

POVESTIRE DESPRE ANTICHRIST

HUMANITAS

VLADIMIR SOLOVIOV (1853–1900) este întemeietorul „liniei" existențial-creștine din cugetarea rusă de la sfârșitul veacului trecut și prima jumătate a acestui secol. De la el se revendică frații S. și E. Trubețkoi, S. Bulgakov, N. Berdiaev, P. Florenski, S. Frank ș.a. E recunoscut – și nu doar de către urmașii și adepții săi – drept cel mai de seamă gânditor al Rusiei, magistrul filozofiei sistematice moderne rusești. Numele lui este adesea alăturat celor ale lui Dostoievski și Tolstoi. De Dostoievski l-a legat o prietenie nedezmințită, de Tolstoi l-a despărțit, după o perioadă de apropiere, felul de interpretare a creștinismului. Am fi îndreptățiți să imaginăm un triunghi spiritual, la temelia căruia se situează romanele lui Tolstoi și Dostoievski și care e închis la vârf prin tratatele lui Soloviov.

VLADIMIR SOLOVIOV

POVESTIRE DESPRE ANTICHRIST

Traducere și note de
DANA COJOCARU

Studiu introductiv de
ION IANOȘI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SOLOVIOV, VLADIMIR
Povestire despre Antichrist / Vladimir Soloviov; trad. și note de Dana Cojocaru; studiu introd. de Ion Ianoși. – Ed. a 2-a. – București: Humanitas, 2005
ISBN 973-50-0842-4

I. Cojocaru, Dana (trad.)
II. Ianoși, Ion (pref.)

94(100)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973–50-0842-4

STUDIU INTRODUCTIV

1. VLADIMIR SERGHEEVICI SOLOVIOV s-a născut la Moscova în ziua de 16 (28) ianuarie 1853. A fost fiul profesorului Universității moscovite Serghei Mihailovici Soloviov, renumit istoric, autor al *Istoriei Rusiei din cele mai vechi timpuri* (1851–1879) în 29 volume. Între 11 și 18 ani, elev la Gimnaziul Nr. 5 din Moscova, Vladimir Sergheevici a trecut printr-o perioadă de „nihilism" materialist, apoi a cunoscut și „prima iubire filozofică" pentru Spinoza, care a favorizat revirimentul spiritualist din timpul studenției. A urmat cursurile Universității din Moscova din 1869 până în 1873, trei ani la Facultatea de Fizică-Matematică, întreruptă de dragul Facultății de Istorie-Filologie. Lucrarea de licență a susținut-o în 1873, un an a mai frecventat și Institutul Teologic. Disertația de magistru, susținută în 1874 la Petersburg și publicată în același an, se intitulează *Criza filozofiei occidentale. Împotriva pozitiviștilor*. La 21 de ani era un recunoscut erudit. Din iunie 1876 începe să predea la universitate. Întreprinde o călătorie la Londra și în Egipt. În martie 1877 își părăsește postul de docent universitar, nedorind să participe la conflictele „de partid" dintre profesori. Se mută de la Moscova la Petersburg, unde obține o slujbă la Comisia științifică de pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice. În primăvara anului 1880 susține cu mare succes disertația de doctorat *Critica principiilor abstracte*. Nu i se oferă totuși un post de profesor, ci doar posibilitatea de a ține prelegeri ca privat-docent. În 1881 e obligat să întrerupă activitatea universitară: după uciderea țarului Alexandru al II-lea (1 martie), i se adresează, în cadrul unei prelegeri (28 martie), urmașului acestuia, Alexandru al III-lea, cu îndemnul de a nu-i executa pe narodnicii vinovați de atentat; în urma acestui gest i se interzice participarea

la manifestări publice, inclusiv cele academice. Întrerupe, așadar, munca la universitate, în ciuda marilor sale succese anterioare, datorate mai cu seamă *Lecțiilor despre Dumnezeu-omenire*, care conține aproape toate ideile metafizice din opera sa de mai târziu.

În anii optzeci desfășoară o vastă activitate publicistică. În această perioadă se produce ruptura lui de slavofili și, fără să renunțe la ortodoxie, se manifestă atracția sa pentru catolicism, întemeiată mai ales pe speranța reunirii Bisericilor creștine. Utopismul său teocratic ajunge la apogeu în perioada șederii lui la Paris (începând din 1887) și a textelor scrise în franceză și publicate în Franța, *L'idée russe* (1888) și *La Russie et l'Eglise Universelle* (1989) — tipărirea lor în limba rusă fiind interzisă (până în 1909, respectiv 1913).

În 1891 devine redactorul secției filozofice a Marelui Dicționar Enciclopedic Brockhaus și Efron. Ține prelegeri la Societatea Filozofică din Petersburg. Îl traduce și îl comentează pe Platon. Își desăvârșește sistemul filozofic prin tratatul *Îndreptățirea binelui* (1897) și prin studiile — neîncheiate — de „filozofie teoretică" (1897–1899). Câteva texte introduc în acest sistem și estetica.

Soloviov n-a avut familie, domiciliu stabil și loc constant de muncă. A trăit la prieteni sau în străinătate. Viața de pribegie și sănătatea șubredă i-au epuizat forțele către sfârșitul anilor nouăzeci. În vara anului 1900 s-a mutat de la Moscova la conacul din Uzkoe al prințului P. N. Trubețkoi, unde se aflau și prietenii săi, cunoscuți profesori moscoviți, frații S. N. și E. N. Trubețkoi. Aici s-a încheiat și firul vieții sale pe data de 31 iulie (13 august) 1900. Avea doar 47 de ani și cu jumătate de an în urmă fusese ales membru de onoare al Academiei de Științe, la secția de limbă și literatură rusă.

2. Soloviov este întemeietorul „liniei" existențial-creștine din cugetarea rusă de la sfârșitul veacului trecut și prima jumătate a acestui secol. De la el se revendică frații S. și E. Trubețkoi, S. Bulgakov, N. Berdiaev, P. Florenski, S. Frank ș.a. E recunoscut — și nu doar de către urmașii și adepții săi — drept cel mai de seamă gânditor al Rusiei, magistrul filozofiei sistematice moderne rusești. Numele lui este adesea alăturat celor ale lui

Dostoievski și Tolstoi. De Dostoievski l-a legat o prietenie nedezmințită, de Tolstoi l-a despărțit, după o perioadă de apropiere, felul de interpretare a creștinismului. Am fi îndreptățiți să imaginăm un triunghi spiritual, la temelia căruia se situează romanele lui Tolstoi și Dostoievski și care e închis la vârf prin tratatele lui Soloviov. Acesta s-a remarcat, de altfel, și printr-un talent literar pregnant, iar ca poet a fost predecesorul simboliștilor ruși, dovadă și mărturiile lui A. Blok și A. Belâi.

Soloviov are o operă întinsă, editată la Petersburg (1911–1914) în zece volume plus patru volume de corespondență (Petersburg, 1908–1923). Comentatorii o segmentează în trei sau patru etape. Anii șaptezeci constituie etapa pregătitoare a unui progresism teologizat. Anii optzeci sunt marcați de utopia unei teocrații universale, sinteză a creștinismului apusean și a celui răsăritean. Anii nouăzeci asimilează, în termeni eshatologici, prăbușirea acestei construcții utopice. În finalul aceluiași deceniu se poate disocia — util pentru volumul de față — o perioadă apocaliptică.*

* Gândirea lui Soloviov a fost analizată în multe lucrări, dintre care amintim câteva: E. Trubețkoi, *Mirosozerțanie V.S. Soloviova*, 1–2, Moscova, 1913; S.M. Soloviov, *Jizn i tvorceski put'*, (manuscris) Moscova, 1923; M. d'Herbigny, *Un Newmann russe: V. Solovjev*, ed. II, Paris, 1934; D. Stremooukhoff, *W. Soloviov et son œuvre messianique*, Paris 1935; K. V. Mociulski, *V.S. Soloviov*, Paris, 1936, F. Muckermann, *Soloviov*, Paris, 1954; A. Maceina, *Das Geheimnis der Bosheit*, Freiburg, 1955; E. Munzer, *Solovyev: prophet of Russian-Western unity*, New York, 1956; J. Madey, *W.S. Solowjew unde seine Lehre von der Weltseele*, Düsseldorf, 1961; H. Gleixner, *V. Soloviev's Konzeption und sein Verhältnis zwischen Politik und Sittlichkeit...*, Frankfurt am Main, 1978; L. Wenzler, *Die Freiheit und das Böse nach Vl. Solov'ev*, Freiburg-München, 1978; A.F. Losev, *Vladimir Soloviov*, Moscova, 1983; H. Mosmann, *Wl. Solowjoff und „die werdende Vernunft der Wahrheit"*, Stuttgart, 1984; A. Besançon, *La Falsification du bien: Soloviov et Orwell*, Paris, 1985: M. George, *Mystische und religiöse Erfahrung im Denken Vladimir Solov'evs*, Göttingen, 1988.

Un mare număr de studii aparțin lui S. Bulgakov, A. Vvedenski, Voljski, Șestov, Losski, B. Cicerin, Massaryk, A. Koschewnikov sau A. Kojevnikoff (în germană, respectiv în franceză), A. Paplauskas-Ramunas, L. Gancikov, V. Asmus ș.a. Pot fi consultate și istoriile filozofiei ruse de N.O. Losski, V.V. Zenkovski, B. Schultze ș.a.

S. Bulgakov caracterizează ansamblul creației solovioviene drept „cel mai *sonor acord* din câte au răsunat în istoria filozofiei"; formulă pe care istoricul filozofiei ruse S. Zenkovski o interpretează ca unitate a consonanței cu disonanțele atât ale elementelor simultane cât și ale momentelor succesive.

Soloviov a captat varii influențe. Din filozofia universală merită să-i reținem pe Platon, Spinoza și Kant, pe Schelling, Hegel și Schopenhauer. Din gândirea rusă — atât pe „slavofili" cât și pe „occidentaliști", deopotrivă acceptați și amendați. Nu pot fi trecuți cu vederea Cabala și misticii medievali creștini. Într-o formulare sintetică, Soloviov caută să unească într-o viziune originală: platonismul creștin, idealismul german (cu Schelling pe primul loc) și empirismul științei. Acest efort vizează în ansamblul său să rearticuleze „credința părinților" și „noua treaptă a conștiinței raționale". La capătul unui secol laic, Soloviov dorește să restabilească prerogativele atât ale conștiinței religioase cât și ale supremației bisericești. Tentativa sa e ghidată însă din perspectivă și sub oblăduire filozofică. Anume filozofia își pune amprenta decisivă asupra căutărilor teologale inedite. Din acest motiv la Soloviov se îmbină permanent și se contrazic tendințe favorabile și refractare secularizării. Raportul lor tensionat ar putea constitui nucleul unificator pentru construcții altminteri eterogene, sub raportul componentelor și în planul etapelor parcurse.

Soloviov se împotrivește intelectualismului abstract și metafizicii negative. Un timp el manifestă încredere în progresul istoric, păstrând și ulterior un acut simț pentru istorie, pentru avatarurile feluritelor deveniri. Mai presus de orice îl obsedează însă Absolutul. Pătrunderea Absolutului este tocmai cea care pretinde extinderea „cunoașterii totale" până la „atotunitate", până la „Dumnezeu-omenire" și mult visata Sofie. Această pătrundere comandă sinteza dintre religie, filozofie și știință. Tot ea oblăduiește impactul dintre aproximările raționale și cele intuitiv-simbolice. Luciditatea cheamă în ajutor concepte mitice și concepții romantice. Filozofia se folosește de filozofeme și chiar de mitozofie (situație bine cunoscută nouă din meditațiile lui Blaga). Ideile sunt mlădiate literar-eseistic, perfect liber, adesea cu întorsături ironice și parodice. Asemenea particularități de expresie nu anulează și nici nu slăbesc puterea disociativă

și de construcție proprie anume gânditorului de excepție. Nu degeaba l-a fascinat pe Soloviov către sfârșitul vieții modelul platonician. În *Drama vieții lui Platon* (1898) el și-a încifrat căutările și eșecurile dramatice. Avem o nouă dovadă a compatibilității dintre nou și vechi, dintre raționalitate și mit, clarviziune și utopie, luciditate și fantasme poetice: precum și reafirmarea șanselor pe care tocmai asimilarea tensiunilor afective le acordă câte unei monumentale construcții filozofice.

Soloviov are un sistem metafizic complex stratificat, cu părți de ontologie și cosmologie, antropologie și istoriozofie, etică și estetică. O învățătură despre Absolut și despre idei. O concepție asupra atotunității pozitive. O teorie a procesului cosmologic prelungit sub forma procesului istoric. O învățătură despre umanitate ca totalitate unică. O viziune cu privire la moralitate și libertate, rolul mijlocitor al omului și perspectiva lui de a se mântui.

Ne mulțumim, din întreg acest noian de sugestii, să reținem un aspect pe care l-am numi vectorial. Ne referim la răul metafizic. Vechea și controversata temă a filozofiei teologale Soloviov o reactualizează necanonic. El pare să adopte un soi de panteism mistic. Se produce o cădere din sânul Absolutului. Desprinderea e întovărășită de o dezordine păcătoasă. Creația divină a lumii e imperfectă — spre a îndreptăți căutarea perfecțiunii. Haosul, destrămarea, ruina sunt de-acum proprii ființării naturale, dinaintea celei umane. Răul e încifrat în procesul cosmogonic, chiar de Dumnezeul dornic de a se postula într-un opus al Său. Păcatul originar nu e atât al omului cât al naturii înseși. Istoria nu face decât să prelungească dezordinea. Pe de o parte, omul augmentează răul. Pe de altă parte, el e predestinat binelui. Explorând păcatul, în el sălășluiește perspectiva depășirii lui morale. Dumnezeu-omenirea e chezășia împlinirii. Omul e veriga intermediară dintre natură și Dumnezeu. Răul, providențial introdus în lume, inclusiv prin „libertatea pentru rău", va trebui înlăturat, depășit, transgresat, tot prin forța libertății, inclusiv printr-o liberă reorganizare teocratică a omenirii. Omului îi revine un rol mesianic, eliberator și mântuitor. Omul este cu adevărat un teurg. El este ispitit de diavol, are de înfruntat ispita corpului, ispita spiritului și mai ales ispita puterii (prelucrată de către Dostoievski după sursa

evanghelică — *Matei*, cap. 4). Dar în om sălășluiește și virtutea. El poate să parvină la Dumnezeu-omenire și la desăvârșiri sofianice. Omul lucrează la mântuirea sa și a lumii, adică la realipirea Cosmosului de Absolut.

Iată o proiecție soloviovіană, deși particulară, totuși cât se poate de caracteristică. Dincolo de accentele sale panteiste și dualiste, apocrife, neconforme rigorilor Scripturii, ea dă seama asupra profundului suflu dramatic și tragic în care culminează opera „cavalerului-monah (titlul mărturiilor lui Aleksandr Blok). Este exact ceea ce ne solicită în continuare: răul substanțial și atributala sa dramă!

3. *Trei dialoguri despre război, progres și sfârșitul istoriei universale, cuprinzând și o scurtă povestire despre Antichrist* este ultima lucrare a lui Vladimir Soloviov. Resimțind parcă apropierea morții, el își strânge meditațiile istoriozofice într-un autentic testament filozofic.

Antagonismul real și concilierea ideală dintre Răsărit și Apus l-au obsedat permanent pe Soloviov. Religiozitatea Orientului el o vedea periclitată de înjosirea individului, iar hipertrofierea valorii individului în Occident — periclitată de abandonarea credinței. Cultul „divinității inumane" și venerarea „omului fără Dumnezeu" trebuiau contracarate prin impactul dintre nucleele pozitive ale ambelor lumi.

În anii șaptezeci filozoful se mai încredea în progres, în dezvoltarea istorică, în luminarea treptată a umanității; și în rolul de mediator cultural-religios, între Răsărit și Apus, pe care Rusia urma să și-l asume. În anii optzeci gânditorul renunțase și la evoluționismul luminist, și la simpatiile slavofile. În compensație, a elaborat un proiect teocratic, care încredința cauza Dumnezeu-omenirii unei stăpâniri mondiale, axată pe puterea civilă a autocrației imperiale și pe puterea ecleziastică a papalității romane. Construcția nu a putut fi acceptată de nici una dintre părți. Oficialităților din Rusia, bisericești și statale, nu le-a convenit ideea unificării creștine sub oblăduirea catolicismului. Sursa de inspirație a lui Soloviov fusese *Monarhia* lui Dante. Și unul și celălalt își mărturiseau disperarea în fața asaltului răului istoric. Proiecția din urmă rima și cu alte tentative din secolul al XIX-lea ce vizau salvarea instituțională a întregii

lumi. Dar istoria se va împotrivi tentativelor laice și se împotrivea și acestui plan de organizare statal-bisericească. Soloviov și-a dat singur seama de năruirea utopiei sale. În anii nouăzeci, pe lângă elaborarea sintezelor teoretice, el consemna acest eșec, cu amară luciditate. Mărturie stau și cele *Trei dialoguri*. Ele sunt rodul pesimismului eshatologic ce pusese stăpânire pe autor — deși cu o finală rază de lumină, în care era salvgardată ideea unității creștine mântuitoare de după „sfârșitul istoriei". Privit în ansamblu, acest text îndreptățește cu precădere distingerea unei faze apocaliptice — fie în cadrul etapei a treia, fie de sine stătătoare.

Într-o scrisoare din 1896, alături de etică, metafizică, estetică, pe lista lucrărilor care-l preocupă pe Soloviov figurează și „Despre Antichrist". Definitivarea acestei teme a mai fost însă amânată. În toamna anului 1899 Soloviov întreprinde o a șasea și ultimă călătorie în străinătate. Acum pleca pentru odihnă pe Riviera franceză, la Cannes. Aici scrie prefața la traducerea din Platon și primul dintre dialoguri. Publicat inițial sub titlul *Pe sub palmieri*, el e datat „Cannes, 10 (22) mai 1899". Al doilea dialog e datat „Moscova, 19 octombrie 1899 – noiembrie 1899". Al treilea dialog e scris în ianuarie 1900. Sfârșitul lui, împreună cu povestirea despre Antichrist, e datat februarie 1900. (În iarna anilor 1899–1900 Soloviov locuise mai tot timpul la Petersburg, cu excepția câtorva călătorii la Moscova.) Autorul și-a citit povestirea în cadrul unei lecții prilejuite de postul Paștelui, culegând mai degrabă ironii decât aprobare. În luna mai și-a vizitat pentru ultima oară fratele la Moscova, consacrând o serată lecturii povestirii. Andrei Belâi descrie evenimentul în schița *Vladimir Soloviov* (inclusă în volumul *Arabescuri*).

Dialogurile propriu-zise, considerate nepotrivite pentru revista de prestigiu „Vestnik Evropî" („Mesagerul Europei"), au fost găzduite în modesta publicație „Knijki Nedeli" („Cărțile săptămânii"). Ele au apărut în octombrie 1899, noiembrie 1899 și ianuarie 1900. Abia după publicarea lor în revistă își scrie autorul *Prefața* — datată „Duminica Învierii, 1900". Într-o formă prelucrată, prefața deschide prima ediție sub formă de carte a lucrării, tipărită încă în timpul vieții autorului.

Cele *Trei dialoguri* sunt elaborate după modelul lui Platon: în ultimii ani ai vieții, Soloviov trudea, împreună cu alții, la

traducerea dialogurilor platoniene. Exegeții au presupus și alte surse din care autorul s-ar fi putut inspira în alegerea formei dialogate. Au fost astfel invocați Schelling (*Clara*), Joseph de Maistre (*Les soirées de Saint-Pétersbourg*), Cehov, Dostoievski.

Așadar, în grădina unei vile situate pe malul francez al Mării Mediterane se întâlnesc cinci vilegiaturiști ruși din înalta societate. Autorul ia, nevăzut, parte la disputele lor — și le consemnează. „Generalul", „Politicianul", „Prințul", „Doamna" și „Domnul Z" dezbat, trei zile la rând, chestiuni dintre cele mai acute, privitoare la trecut, prezent și viitor. Temele sunt, după opinia lor, de stringentă actualitate, dar vizează totodată soarta eternă a omului și umanității. Temeiul confruntării este istoria, iar nucleul controverselor — răul. Adresele din titlu — „război", „progres" și „sfârșitul istoriei universale" — departajează succesivele terenuri de investigare, respectiv principalele atitudini de susținere a lor. Războiul este fieful Generalului. Progresul — domeniul Politicianului. Sfârșitul istoriei universale îl explorează domnul Z, în chip direct și cu ajutorul textelor atribuite călugărilor Barsonoteu și Pansofie. Astfel, în orchestră prima vioară o interpretează, pe rând, Generalul, Politicianul și Domnul Z. Așa stau lucrurile la prima vedere. O privire mai atentă descoperă însă nu numai poziția de căpetenie rezervată neîncetat, în text și subtext, Domnului Z, ca exponent al convingerilor împărtășite de fapt de autor și jucând rolul trimisului plenipotențiar al acestuia; ea mai dezvăluie și antagonismul, intonat inițial în surdină, dar până la urmă fortissimo, acaparând întreg interesul interlocutorilor, dintre Domnul Z și Prinț. Aceștia doi ajung protagoniștii bătăliei de idei purtate în grădina însorită de la poalele Alpilor, în vecinătatea mării. Și dacă Domnul Z este purtătorul programului *pozitiv* imaginat de Soloviov, pozitiv și prin intermediul viziunilor eshatologice, Prințul incarnează, în schimb, programul considerat de către dramaturg și de către actorul său preferat ca fiind prin excelență *negativ*, atât de negativ încât el anume duce la iminența apocalipsei. În ultimă instanță, ideile Prințului se fac vinovate de năruirile descrise în povestirea despre Antichrist.

Amânăm puțin demonstrarea acestei polemici fundamentale, pentru a ne opri asupra celor situate în prim-planul discuți-

ilor și servindu-i autorului drept tot atâtea tatonări, aproximări, introduceri pentru ceea ce avea el mai important de spus. Aceste încercuiri treptate ale miezului spre care se îndreaptă, și chiar abordarea lui frontală — în cel de-al treilea dialog și în completarea lui epică —, sunt asistate de către Doamna de vârstă mijlocie, care manifestă o vie curiozitate față de toate cele omenești. Al cincilea personaj aduce un suflu de mondenitate în sânul grupului de oameni proveniți cu toții din înalta societate. Cu o inteligență feminină nativă ea îi descoase pe interlocutori și le punctează observațiile, nu o dată surprinzător de exact, în ciuda manierei sale convenționale și asumat superficiale de a se exprima. Doamna nu are un rol independent în dialoguri. Ea reprezintă ecranul „lumii bune" pe care se răsfrâng părerile enunțate și care le retransmite într-o formă accentuată și oarecum vulgarizată.

La rândul lor, Generalul și Politicianul fac parte din același univers monden, centrat pe înalta aristocrație petersburgheză de curte. Ei sunt caracterizați în prefața autorului ca dând glas, primul, unui punct de vedere tradițional, ancorat în trecut sub raportul religiozității unei vieți cotidiene comune, iar al doilea, punctului de vedere cultural-progresist predominant în prezent. Două dialoguri le sunt rezervate mai cu seamă lor. Generalul, afectat de discreditarea meseriei căreia și-a consacrat toată viața și de recentele diatribe la adresa militarismului, pledează cauza războiului patriotic, ca salvgardând Rusia și rânduielile ei străvechi și stabile. Generalul este un slujitor plin de râvnă al autocrației. În plus, el reprezintă și acea elementară moralitate care știe să distingă binele de rău, după apartenența la creștinătate sau inumana ei batjocorire. Povestea despre uciderea copiilor și femeilor dintr-un sat armenesc și exterminarea firească a ucigașilor necredincioși este momentul culminant din primul dialog. El poate fi citit în manieră „dostoievskiană", ca o nouă pedeapsă pentru o nouă crimă — în care alți copii nevinovați sunt martirizați, iar un alt Ivan și un alt Alioșa Karamazov cad de acord asupra imposibilității de a-i ierta pe ucigași. Amintirile Generalului mai prefigurează și genocidul armenilor de la începutul secolului al XX-lea — Soloviov dând și cu acest prilej dovada unei intuiții clarvăzătoare privind is-

toria viitoare. Generalul operează, naiv și spontan, deosebirea dintre războaie bune și rele, ca și dintre pacea bună și pacea rea. Domnul Z îi dă în esență dreptate, argumentând cu timpul aceste cezuri într-un mod savant, cu argumente teologale. Prințul și Politicianul se află de partea cealaltă a baricadei: Politicianul — din considerente pragmatice, Prințul — din cauza felului în care înțelege el moralitatea creștină.

Până să se limpezească opoziția în raport cu acest creștinism — de fapt pseudocreștinism, potrivit părerii lui Soloviov și a Domnului Z —, bazat pe tolstoiana neîmpotrivire la rău prin violență, intră în scenă Politicianul și își argumentează opțiunile în cel de al doilea dialog. El este un modern, un progresist, un liberal. Pentru el buna-cuviință este singura virtute indispensabilă, căci ea întemeiază toate celelalte virtuți. Pentru el utilul constituie criteriul suprem de comportament. Rațiunea este cea care, în virtutea progresului civilizator, definește ce este util omului și ce i-a devenit inutil. Inutil a ajuns anume războiul. Omenirea nu mai recunoaște violenței un rol important în reglementarea afacerilor ei. Etapa istorică a războaielor s-a terminat, Europa a intrat în era desăvârșirii sale pașnice, iar rușii, ca europeni irevocabili, ca europeni ruși, care au datoria de a mijloci și Asiei europenizarea, nu se pot împotrivi și nu trebuie să se împotrivească acestei previzibile umanizări universale și instaurării păcii mondiale. Cât privește politica, meserie de care el s-a ocupat cu atâta sârg, se cuvine ca ea să fie purtată în spiritul acelei „Realpolitik" care — de pildă — nu prescrie dușmănia față de Constantinopol, ci, dimpotrivă, alianța cu stăpânii lui, inclusiv pentru binele creștinilor din Ierusalim. Politicianul este prezentat ca om al secolului al XIX-lea prin excelență, linear încrezător în progres, rațiune, civilizație, în domnia exclusivă — prezentă și viitoare — a Luminilor. Dacă Generalul s-a dovedit în tradiționalismul său a fi naiv, totuși nu fără oarecare îndreptățire, Politicianul se mărturisește în schimb în construcțiile lui cu desăvârșire utopic, frizând ridicolul. Domnul Z poate fraterniza cu Generalul, dar se opune categoric Politicianului, în care, după opinia lui, izbândesc cele mai plate reprezentări ale unui încă în vigoare, dar de fapt intrat în desuetudine, liberalism progresist și pacifist. Nu degeaba îi oferă Soloviov în acest dialog o parte substanțială

Domnului Z, partea consacrată paradoxalelor îndemnuri și nu mai puțin paradoxalei povestiri atribuite monarhului Barsonoteu. Politicianul presupune buna-cuviință ca fiind suprema virtute. Barsonoteu este convins că singurul păcat de moarte este *unânie*, deprimarea, disperarea, fiindcă un om abătut, posomorât, întunecat nu va păcătui numai, ci va și persevera în păcat. Povestea pustnicului *atât* de disperat de păcatul săvârșit, *încât* se poate pe mai departe lăsa pradă vieții desfrânate — interferează din nou cu nihiliștii lui Dostoievski, morocănoși, sumbri și, din pricina felului lor depresiv, deprimat, disperat de a se raporta la păcatul săvârșit, dispuși să cedeze iar — ca Stavroghin ori Ivan Karamazov — în fața unor noi trădări. Smerdeakov interpretează refuzul unui soldat rus prizonier de a trece la islamism, drept care acesta fusese schingiuit și jupuit de viu, printr-un sofism caracteristic: unuia lepădat de Christos nu i se mai poate cere socoteală pe lumea cealaltă fiindcă nu mai este un creștin adevărat, deci soldatul ar fi putut liniștit să-și trădeze credința — parabolă spusă din vreme (Cartea a treia, capitolul VII) pentru a înlesni ulterioarele trădări ale lui Ivan Karamazov. Domnul Z invocă învățătura lui Barsonoteu pentru a sugera că orice credință, chiar și a unui om care păcătuiește, dar nu-și dă seama de păcat și deci nu perseverează în el, este de preferat. Cui? Nihilismului și nihilistului, desigur. Or, dacă nihiliștii întunecați până la îndârjire (precum pustnicul disperat din poveste ori amintitele personaje dostoievskiene) sunt cei predestinați căderii iminente, nu mult mai norocoși sunt contemporanii negatori a tot și toate, și în primul rând ai credinței, ai religiei și Bisericii, negatori în numele vremelniciei progresiste. Politicianul e bine dispus, convins că unica viață pe care o are de trăit trebuie trăită cât mai plăcut. El discută cu gândul la escapadele la cazinoul Monte-Carlo. El extinde echivalența dintre *politesse* și *politique* asupra întregii vieți. Trebuie să fii politicos, bine crescut, binevoitor. Nu agreează barbaria, ignoranța, stupiditatea. Dar nici religia, pe care o subsumează acestora. Poetul său preferat e Lucrețiu. Ar dori să fie cât mai rar și mai convențional adusă în discuție credința. Politicos, acceptă totuși să afle și contraargumentele. Și, pentru a le afla, chiar își amână cu o zi plecarea la Nisa.

Al treilea dialog aparține Domnului Z. Polemica lui îl vizează la început pe Politician, atâta timp cât nu e de față Prințul, ale cărui ieșiri și intrări în scenă au tâlcul lor. Prințul se retrage când află că se va discuta despre Antichrist. Tema îi pare inutilă. Îl privește, de fapt, și nu va putea s-o ocolească. Până revine spre a o suporta — pentru a suporta filipica adresată lui —, Domnul Z se ocupă de Politician ca de un vrăjmaș mai ușor de combătut. Îi adoptă stilul facil, citind și comentând o poezioară a lui Aleksei Konstantinovici Tolstoi (un Tolstoi mai puțin cunoscut, care murise în 1875) despre pățaniile șambelanului petersburghez Delarue. Aceste versuri umoristice ilustrează prostia celor ce se încăpățânează să ignore răul și să nu i se împotrivească. Vizate sunt și concepțiile Prințului absent, dar și opiniile Politicianului. Presupusa de el, cu o zi în urmă, instaurare a păcii veșnice între popoare Domnul Z o socoate iluzorie. Progresul cultural nu poate înfrânge răul, fie și numai din pricina inevitabilității morții fiecăruia și a tuturora. În acest punct al discuției se întoarce Prințul, mai devreme decât s-ar fi așteptat interlocutorii. Trebuia să fie de față la confruntările care îl priveau îndeosebi pe el. Tonalitatea dialogului devine cât se poate de gravă, înaintând spre mesajul creștin esențial pe care Domnul Z îl formulează în cuvinte proprii, dar și prin prisma lecturii manuscrisului călugărului Pansofie. Ca să descifrăm acest mesaj, trebuie să reluăm firul dialogurilor.

4. Cititorul neavertizat nu are încă de unde să înțeleagă aluziile polemice din *Prefața* scrisă, ne amintim, după elaborarea dialogurilor, ca o nemărturisită concluzie a lor. E vorba acolo de răspândirea unor mincinoase religii noi. Sunt avansate și exemple ridicole prin *vidul* propovăduit. Separat aflăm despre un creștinism fără de Christos, despre faptul că asemenea religii ar putea impresiona cel mult pe un individ răsuflat ca Prințul — iar în pagina introductivă la primul dialog e numit în treacăt contele Tolstoi, Lev Nikolaevici de astă dată. Dacă legătura dintre ideile combătute și probabilul lor adept din dezbaterile viitoare ar putea fi vag intuită, adresa din urmă încă nu se receptează *împreună* cu acel creștinism fără de Christos sau cu vidul „sfredelitorilor" ce se închină „găurii" din izbă.

Or, anume trimiterea la Tolstoi — singura — oferă cheia pentru înțelegerea polemicii de fond subtextuale.*

Cu douăzeci de ani în urmă pe Soloviov și Tolstoi îl înfrățiseră multe: elogiul libertății și al toleranței, opoziția față de naționalism, față de subordonarea religiei de către stat, față de pedeapsa capitală (ambii i-au cerut noului țar grațierea ucigașilor lui Alexandru al II-lea). În anii optzeci Tolstoi și-a publicat însă tratatele în care justifica „tolstoismul" ca învățătură și comportament. Noua credință bazată pe o nouă moralitate, care în intenția autorului ei se conforma fundamentalelor prescripții etice străvechi, comune marilor profeți, lui Christos, Buddha și Confucius, nu putea fi acceptată de către Soloviov, el însuși radicalizat în căutările sale din domeniul moralei religioase, sintetizate în *Îndreptățirea binelui*. Soloviov a dorit să evite înfruntarea cu Tolstoi, dovadă și ultima sa tentativă de conciliere, dintr-o scrisoare de la sfârșitul lui iulie 1894, în care avansa argumente favorabile credinței în învierea lui Christos. Împăcarea radicalismelor divergente era însă imposibilă. Tolstoismul și-a atins punctul extrem în romanul *Învierea*, publicat în revista „Niva" din martie până în decembrie 1899. Unii cercetători presupun că Soloviov și-a refăcut textul ultim, inclusiv povestirea despre Antichrist, sub impresia acestui roman, mai ales a sfârșitului său, pentru el absolut inacceptabil, în opinia sa exacerbând creștinismul fără de Christos până la o erezie antichristică.

Să ne adresăm textului soloviovian. El conține idei și chemări, chiar parafraze după titlul unor articole tolstoiene. De la început Prințul învinuiește războiul și serviciul militar. Consideră un rău indiscutabil și extrem orice stare belicoasă. Omenirea trebuie neapărat și imediat să se elibereze de militarism, să instaureze domnia binelui în locul acestui canibalism. E convins de triumful rațiunii. Adună din reviste literare argumente de condamnare a războiului de către creștinism. „Să nu ucizi!" și îndeobște neîmpotrivirea la rău prin violență îi apar ca fiind

* P.S. Popov a publica corespondența lui Tolstoi cu V.S. Soloviov la Moscova în 1939. Relația dintre Soloviov și Tolstoi a fost expusă încă în biografia lui S.M. Soloviov (1923), iar ulterior a fost supusă analizei de către L. Müller (1953), Z.G. Minț (1966), A. Besançon (1985) și ulterior de către P.C. Bori (1990).

unica soluție creștină. Acestui pacifism extrem de răspândit i se opun amintirile Generalului. Încă din primul dialog Domnul Z umple însă confruntarea de substanță teologală. În al doilea, Prințul sosește *după* repovestirea de către Domnul Z a întâmplărilor cu pustnicii din deșert — *fiindcă*, de-ar fi fost de față, l-ar fi vizat personal. El întârzie din pricina corespondenței și publicațiilor sosite de la adepții săi: timpul i-l umple o agitație literară, pe care el o crede de maximă utilitate, iar domnul Z (odată cu Soloviov) o consideră falsă și nocivă. La acest dialog Prințul participă prea puțin, reafirmă pur și simplu respingerea violenței, războiului, statului, ca reciproc dependente. Părăsește al treilea dialog pretextând treburi importante, de fapt din cauza surdei împotriviri față de inevitabila intrare în scenă a Antichristului, de care creștinismul fără Christos trebuie de asemenea să se dispenseze. Revine totuși la momentul oportun, atras de o înfruntare care îl privește cu deosebire pe el, de unde centrarea celui de-al treilea dialog pe lupta deschisă a Domnului Z cu Prințul. Și este tot mai limpede *cine* se ascunde în spatele Prințului.

Pilda viei date lucrătorilor răi Prințul o parafrazează în termeni a căror sursă imediată ne poate scăpa nouă astăzi, dar care nu avea cum fi ignorată de către proaspeții cititori ai romanului *Învierea*, căci publicarea acestuia în revista „Niva" se terminase în decembrie 1899, iar tipărirea celui de-al treilea dialog în revista „Knijki Nedeli" — în ianuarie 1900. Or, interpretarea Prințului reproduce aproape cuvânt cu cuvânt interpretarea dată de către prințul Nehliudov aceleiași pilde, inclusiv concluzia, identică în cele două texte și în ambele subliniată: *„Căutați Împărăția lui Dumnezeu și adevărul ei, iar restul va veni de la sine"*. Prințul lui Tolstoi și Prințul lui Soloviov au obiecții absolut identice la adresa zadarnicei căutări a *restului* de către oameni. Descifrarea cu totul diferită a parabolei evanghelice de către Domnul Z (după *Luca*, cap. 20) îl vizează, așadar, pe Tolstoi, și încă la modul cel mai transparent. Multe detalii ulterioare îl deconspiră pe adresantul real, inclusiv pasajul în care Doamna, mimând trecerea de partea Prințului, rezumă învățătura acestuia și a învățătorilor lui, care ar trebui cuprinsă într-o cărticică numită *L'esprit de l'Évangile*, un nou catehism pe înțelesul tuturora, grație căruia să nu te mai încurci în feluritele

prescripții care ți se adresează mereu; și urmează enumerarea unor astfel de îndemnuri contradictorii, legate de renunțarea la avere în favoarea celor sărmani, răul pe care-l reprezintă banii, menirea femeii, „prima treaptă" (a nu consuma carne, dar nici tutun ori votcă), serviciul militar ca principal rău și alte lucruri cărora nu-i cu putință să le dai de capăt — care constituie *toate* îndemnuri tolstoiene! Prințul le găsește de îndată acestora numitorul comun în principiul neîmpotrivirii la rău prin violență. Domnul Z demontează falsul creștinism al învățăturii care, fără voie, devine anticreștină, până la a-i conveni pe deplin lui Antichrist. Domnul Z ajunge la lectura povestirii călugărului Pansofie despre Antihrist tot din imboldul de a demasca pseudocreștinismul tolstoian și ravagiile pe care acesta ar fi în stare să le producă. Retroactiv întreaga pledoarie a Domnului Z, pe parcursul tuturor dialogurilor, se dovedește îndreptată împotriva Prințului, *adică* împotriva învățătorului său, Lev Tolstoi. Că acest lucru este urmărit de Soloviov — o aflăm din *Prefața* scrisă la urmă. Ironia la adresa „sfredelitorilor" ce se închină „găurii" din izbă ar putea fi socotită întâmplătoare și forțat legată de adepții unor religii ale vidului, inclusiv de adepții credințelor budiste. Un mic efort ne readuce însă în memorie pe bătrânul sectant interlocutor al prințului Nehliudov spre sfârșitul călătoriei acestuia spre Siberia, sectant care propovăduiește un creștinism elementar, despuiat de orice însemn bisericesc; „se vede treaba că ești un păgân dintre «găurari». Te închipui la o gaură, spuse surugiul..." de față la discuția lui cu Nehliudov (partea a treia, capitolul XXI). Influențat de comportamentul hristic al bătrânului sectant, Nehliudov servește — nemărturisit — ca prototip al Prințului; iar Tolstoi e denunțat ca învățător al amândurora.

5. În ce constă însă învățătura pozitivă a Domnului Z și a inspiratorului său? În asumarea decisivă a negativității consubstanțiale lumii, istoriei, oamenilor. Dacă optimismul naiv e refuzat, fiindcă se încrede în binele autotelic și victorios, iar prin această pioasă dezarmare facilitează ascensiunea răului —, pesimismul are, în schimb, avantajul lucidității, conformându-se și prevestirilor Scripturii. Cine se încrede excesiv și exclusiv în pozitivitate se supune negativității și chiar o favorizează (Prințul,

Tolstoi). Cine priveşte în faţă negativitatea o recunoaşte ca mai puternică şi ca posibil-probabil izbânditoare, dacă nu azi, atunci mâine — se înarmează pentru a o înfrunta, iar în cele din urmă a-i susţine înfrângerea.

În primul dialog Domnul Z îl întreabă pe Prinţ pentru ce nu a înfrânt Christos răul din sufletul lui Iuda, al lui Irod, al marilor preoţi ori al tâlharului hain? Oare nu a putut sau nu a vrut să-i facă buni? Oare nu a fost suficient de pătruns de adevăratul spirit evanghelic? Răspunsul se amplifică în motivul central din al treilea dialog. Răul nu numai că există, dar se dovedeşte chiar mai puternic decât binele. Un creştin fidel esenţei creştinismului nu se iroseşte neputincios în bunăvoinţă şi laude, ci disociază în permanenţă binele de rău, promovează distincţia, ruptura, războiul necesar între opuşi — finalmente între Christos şi Antichrist. Hristos nu a adus o pace rea între extreme, ci acea pace finală bună care presupune, obligatoriu, lupta premergătoare necruţătoare împotriva răului. Căci răul, răul cu adevărat existent, se manifestă ca rău din sufletul individual, ca rău din viaţa socială şi mai ales ca rău fizic: ca moarte. Acesta este răul-limită, de care până una-alta nimic nu ne poate izbăvi pe nici unul dintre noi. În consecinţă, unica soluţie este învierea. Christos ne-a oferit modelul suprem, propria Lui înviere. Iar învierea viitoare, cea a tuturora, va înfăptui, ea şi numai ea, binele definitiv. Deocamdată însă lumea echivalează cu împărăţia morţii, care nu poate fi, aici şi acum, contracarată decât prin inspiraţia binelui, prevestind mântuirea prin înviere; învierea nu la figurat, ci la propriu, în scopul salvării din împărăţia morţii, inspirată de către diavol. Nu ajută să lauzi stăpânul, voia stăpânului, obligaţiile faţă de stăpân (cum fac tolstoienii!), deoarece el, stăpânul, ar putea fi un impostor, dumnezeul acestui veac, purtând cu abilitate doar o mască a binelui. De aceea în unii apărători ai creştinismului transpare Iuda-vânzătorul!

Acesta e momentul în care Domnul Z aduce manuscrisul lui Pansofie. *Scurta povestire despre Antichrist* ar putea fi socotită un pandant la *Marele inchizitor*. Nuvela atribuită de Dostoievski lui Ivan Karamazov întreprinde tot o incursiune în împărăţia răului. De astă dată vrăjmaşul lui Christos ia însă o înfăţişare inedită, potrivit intuiţiei lui Soloviov mai concordantă cu seco-

lele următoare. Pe al douăzecilea el îl vede ca epoca ultimelor mari războaie; iar pe al douăzeci și unulea — ca epoca unei păci mincinoase instaurate într-o unitară împărăție europeană și apoi universală, care se dovedește curând a fi împărăția răului generalizat. Panmongolismul l-a obsedat pe Soloviov încă într-o poezie a sa din 1894. Patru rânduri din această poezie — autocitată — formează mottoul povestirii. (Primele două rânduri le va folosi și A. Blok ca motto al poemului său din 1918, *Sciții*, rearticulând locul Rusiei între Asia și Europa.) Răscoala boxerilor izbucnită în China în 1899 a alimentat temerile mai vechi ale lui Soloviov. Începutul povestirii descrie subjugarea Europei de către asiatici. Este treapta decăderii vizibile. Ceea ce urmează însă revanșei europene asupra stăpânitorilor barbari constituie forma ascunsă a depravării, sofisticat disimulată într-o aparentă împlinire. Asupra acestei faze își concentrează atenția autorul. Aici ascute el la extrem polemica împotriva falșilor creștini, de tipul tolstoienilor. În viziunea sa, lumea va asista la înlocuirea materialismului teoretic printr-un spiritualism declarat — numai că genialul exponent al noului spiritualism se va mulțumi cu un bine apărat declarativ și instaurat fraudulos. Psihologic falsul va proveni dintr-o exclusivă iubire de sine, dintr-un orgoliu nemăsurat, din tentativa nesăbuită de a se substitui lui Christos. A dori să fii binefăcătorul omenirii în locul Mântuitorului înseamnă a acționa împotriva Lui. Și cine altul decât diavolul l-ar putea susține într-o atare acțiune? Acel genial spiritualist se lasă ispitit de diavol, aruncându-se în prăpastie. Și nu-l mai poate salva decât necuratul. Prevestirile apocaliptice se împlinesc abia acum și abia prin el, mult mai grav decât în urma invaziei mongole. Căci „omul viitorului", frumos, puternic și înțelept, cucerește lumea mai întâi cu lucrarea sa *Calea deschisă către pacea universală și bunăstare* (în viziunea lui Soloviov, tot un program utopic de esență tolstoiană), iar apoi ca împărat roman, nou stăpânitor al Pământului. Ideea constă în capacitatea supraomului de a instaura atât pacea universală cât și o îndestulare treptată, în care fiecare să primească după capacități, iar fiecare capacitate să se măsoare după muncă și merite.

Egalitatea universală a celor sătui e o proiecție utopică în care Soloviov leagă noul spiritualism de materialismul desuet.

Această ciudată simbioză (parcă între Nietzsche, Tolstoi și Marx) este însă un creștinism fără Christos, prin urmare un anticreștinism. Când Antichrist vrea să reunească Bisericile creștine, mulțumindu-i și pe Papa Petru al II-lea, și pe starețul ortodox Ioan, și pe protestantul Ernst Pauli (nume derivate evident din cele ale apostolilor Petru, Pavel și Ioan), când ține să ofere catolicilor autoritatea spirituală, ortodocșilor — datina sfântă, iar protestanților — credința personală în adevăr și cercetarea liberă a Scripturii și îi iscodește pentru a afla ce nu le este pe plac, ce omisese el din ofertele sale, starețul Ioan dă un răspuns care este și al Domnului Z, și al lui Soloviov: în creștinism totul rezidă în Christos, în întruparea Lui, învierea Lui și a doua Lui venire izbăvitoare. Antichrist nu i se poate însă închina lui Christos, drept care îl va ajuta diavolul atât cât va putea el să-l ajute, după care va fi înghițit de infern, iar evreii și creștinii uciși de Antichrist vor învia grație celei de-a doua veniri a lui Christos.

Pilda lui Pansofie-Domnul Z-Soloviov este clară. Și străveziu și detaliul din final, anume cea de-a doua fugă a Prințului, de astă dată tocmai când starețul Ioan îi tălmăcea lui Antichrist esența învățăturii creștine. Această esență christică nu le este falșilor creștini pe plac și de aceea e omisă de ei din învățătura lor; cel puțin așa susține Soloviov.

Autorul a avut nevoie de această „povestire" — în locul expunerii dialogate de până atunci — pentru a-și duce la bun sfârșit și polemica, și apologia. Pătruns de cele mai sumbre prevestiri asupra viitorului, către finele vieții, Soloviov reactualizează în povestirea sa o seamă de sugestii apocaliptice din Noul Testament (vezi *Matei*, 24; *Marcu*, 13; Epistola a doua către Tesaloniceni a Sf. Apostol Pavel; dar mai cu seamă Apocalipsa Sf. Ioan Teologul). Dacă Antichrist și ajutorul său Apolloniu doresc o unificare rea a creștinilor, în schimb Petru și Ioan înviați se înfrățesc, în cele din urmă, cu profesorul Pauli, ultimii recunoscându-l pe Petru drept păstorul tuturor oilor lui Christos. Reminiscență a tentativelor lui Soloviov de a promova uniunea Bisericilor creștine sub oblăduirea papalității. Deznodământul bun nu va veni însă decât după traversarea celor mai cumplite încercări. Răspunzători de ele ar fi, după opinia avansată, nu numai și nu atât necredincioșii, cât mai ales falșii credincioși.

Argumentele împotriva lor, în speță și cu deosebire împotriva lui Tolstoi, reprezintă o filă importantă din istoria culturii ruse de la sfârșitul veacului trecut. Acuza că tocmai un asemenea creștinism, redus la prescripții elementare și din care lipsește tocmai esențialul, se face răspunzător pentru o viitoare posibilă degringoladă — rămâne o presupunere avansată de *una* dintre părțile aflate în dispută. Marele „dialog" Soloviov–Tolstoi a fost în cele din urmă purtat numai de către una dintre părți, de Soloviov, prin lucrarea sa finală, care se metamorfozează astfel într-un „monolog". Tolstoi nu-i va răspunde direct. Dar pentru a cântări implicitele lui contraargumente, vor trebui publicate principalele lui tratate etic-religioase. Numai după ce vom avea acces și la ele vom fi în măsură să cântărim nu doar dreptățile și nedreptățile ambelor viziuni, întemeiate amândouă pe moralitatea creștină, dar și măsura confirmării sau infirmării lor de către secolul al XX-lea.

În privința din urmă, pesimismul „dialogurilor" și al „povestirii" pare a fi fost — deocamdată — confirmat. Dacă vom privi textul ca pre-text, vom fi uluiți de tot ce a reușit să presimtă Soloviov din textura acestui secol cumplit. În această perspectivă, el se dovedește tot atât de vizionar ca și Dostoievski în fantazarea sa despre „șigaliovism" sau despre „Marele inchizitor" — sau precum Kafka, Beckett, Orwell în halucinațiile lor. Antichrist e prevestit de către Soloviov în 1900, ultimul an dintr-un veac în care încrederea Politicianului în progres mai putea fi luată în serios. Acest progres i se pare Domnului Z a fi „un simptom al sfârșitului"; sfârșit revelat — printr-o antirevelație — de către Antichrist.

O imagine sumbră. Dar să ascultăm și opinia lui Cehov, expusă în două scrisori din același an 1900: „Pe nimeni nu l-am iubit ca pe el [pe Soloviov, evident]; sunt necredincios, dar, din toate speciile credinței, credința lui îmi pare cea mai apropiată și mai convingătoare." „În ceea ce-l privește pe Vl. Soloviov, nu pot fi de acord cu dumneavoastră. Desigur, Tolstoi e un om mare, dar ce să faci dacă Vl. Soloviov crede în învierea trupească, în cultura europeană? Tonul celor *Trei palmieri* [ne amintim, titlul variantei publicate în revistă] poate să nu placă, dar se poate spune: «Chestiune de gust»."

Disputa dintre răul cu îndârjire prevestit de Soloviov și binele cu naivitate copilărească așteptat de Tolstoi continuă. Secolul al douăzecilea confirmă mai degrabă prevestirile rele. Secolul al douăzeci și unulea va hotărî dacă încercările au fost și vor mai fi toate — întru bine?!

ION IANOȘI

TREI DIALOGURI

despre război, progres
și sfârșitul istoriei universale,
cuprinzând și o scurtă povestire
despre Antichrist

PREFAȚĂ

Să fie oare *răul* numai un neajuns firesc, o nedesăvârșire ce piere de la sine pe măsură ce sporește binele, ori este chiar o *forță* reală, ce *stăpânește* prin ispită lumea noastră, așa încât pentru a-i sta împotrivă cu folos să fie nevoie de un punct de sprijin într-un alt nivel al existenței? Această chestiune vitală poate fi cercetată și lămurită riguros doar în cadrul unui sistem metafizic integral. Când m-am aplecat asupra acestei probleme în folosul celor capabili și atrași de *raționalismul abstract**, mi-am dat seama totuși cât de importantă este discutarea răului pentru toată lumea. Acum vreo doi ani, o oarece schimbare în dispoziția mea sufletească, schimbare despre care nu este nevoie să spun mai multe acum, a trezit în mine dorința puternică și neclintită de a pune în lumină într-un mod concret și accesibil tuturor acele aspecte majore ale problemei răului care trebuie să-i privească pe toți. Multă vreme n-am găsit o formă potrivită spre a-mi înfăptui ideea. Însă în primăvara anului 1899, pe când mă aflam în străinătate, s-a închegat dintr-odată și în câteva zile a prins și formă scrisă primul dialog pe această temă; iar apoi, după ce m-am întors în Rusia, am scris și celelalte două dialoguri. Astfel s-a născut de la sine această modalitate cât se poate de simplă de a spune ceea ce

---

* Începutul acestei lucrări a fost publicat în primele trei capitole ale filozofiei teoretice („Probleme de filozofie și psihologie", 1897, 1898 și 1899).

voiam să spun. E forma conversației degajate, mondene, arată foarte limpede că în această lucrare nu trebuie căutată nici o cercetare științifico-filozofică, nici o predică religioasă. Sarcina mea aici e mai mult apologetică și polemică: am vrut, pe cât am putut, să arăt deslușit acele fațete fundamentale ale adevărului creștin referitoare la problema răului care sunt, îndeosebi în ultima vreme, atacate din mai multe direcții.

Cu mulți ani în urmă am citit o știre despre o nouă religie apărută pe undeva, prin guberniile răsăritene. Această credință, ai cărei adepți se numeau *vertidârniki* (sfredelitori de găuri) sau *dâromoliai* (cei ce se roagă la gaură)[1], se manifesta în felul următor: adepții ei făceau undeva, într-un perete dintr-un colț întunecat al izbei lor, o gaură de mărime potrivită și, lipindu-și buzele de ea, repetau de multe ori și cu insistență: „Izba mea, gaura mea, mântuiește-mă!" S-ar putea spune că obiectul adorației sacre n-a mai atins nicicând un atare grad de simplificare. Dar dacă divinizarea unei banale izbe țărănești și a unui simplu orificiu făcut de mâna omului în peretele acesteia este o erezie fără doar și poate, trebuie totuși să spunem că măcar aici vorbim despre o erezie sinceră: acești oameni erau complet smintiți, însă nu încercau să înșele pe nimeni; izbei îi spuneau pe nume: *izbă,* iar gaura sfredelită în peretele acesteia o numeau pe drept cuvânt: *gaură.*

Însă religia *sfredelitorilor* a cunoscut destul de iute o „evoluție" și s-a supus „transformării". În noua sa formă ea și-a păstrat slăbiciunea gândirii religioase și îngustimea intereselor filozofice, vechiul realism primitiv, dar și-a pierdut onestitatea de până atunci: izba a primit numele de „împărăție a Domnului *pe pământ",* iar gaura a-nceput să se numească „noua Evanghelie"; iar și mai rău e că diferența dintre această falsă Evanghelie și cea adevărată — diferență identică celei dintre o gaură făcută într-o bârnă și un copac viu și nevătămat — această

diferență esențială noii evangheliști încercau în fel și chip s-o facă nevăzută și să nu o rostească.

Eu nu doresc nicicum să afirm că ar exista vreo legătură directă istorică ori „genetică" între secta primară a „sfredelitorilor" și propovăduirea falsei împărății a Domnului și a falsei Evanghelii, faptul neavând de altfel însemnătate pentru intenția mea cea simplă: aceea de a dezvălui identitatea de esență dintre cele două „învățături", făcând totodată acea diferență morală pe care am amintit-o. Iar identitatea constă în caracterul pur negativ și în lipsa de conținut a ambelor „concepții despre lume". Și cu toate că sfredelitorii „intelectuali" nu-și dau lor înșilor numele de sfredelitori, ci se numesc creștini, iar ceea ce propovăduiesc numesc Evanghelie, creștinismul fără de Christos și fără de Evanghelie, adică fără de *vestea cea bună,* fără acel *bine* care-ar merita să fie propovăduit, deci fără învierea reală întru deplinătatea unei vieți fericite, nu reprezintă decât un loc *vid,* ca o banală gaură sfredelită într-o izbă țărănească. Am fi putut să nu vorbim despre aceste lucruri, dacă deasupra găurii raționaliste nu s-ar fi pus un fals stindard creștin, care să târască în ispită și să tulbure o mulțime de persoane. Atunci când sunt oameni care cred și afirmă încetișor că Christos a *îmbătrânit,* că e *depășit* ori că nici măcar n-a existat, că e un mit inventat de apostolul Pavel, atunci când acești oameni continuă cu înverșunare să se numească „adevărați creștini" și să-și ascundă predica locului lor vid în spatele cuvintelor răstălmăcite ale Evangheliei, indiferența și îngăduința nu-și mai au locul: dată fiind infestarea atmosferei morale cu neadevăr sistematic, conștiința societății cere sus și tare să se spună lucrului celui rău pe nume. Adevărata menire a acestei polemici *nu este dărâmarea falsei religii, ci dezvăluirea adevăratei minciuni.*

Această minciună nu are nici o scuză. Comparându-mă pe mine, autor a trei lucrări interzise de cenzura religioasă[2], și pe cei ce tipăresc o sumedenie de cărți,

broșuri și foi în străinătate, nu putem pune la modul serios problema obstacolelor externe aflate în calea unei depline sincerități în acest sens. Îngrădirea libertății religioase, care încă mai dăinuie la noi, este una dintre durerile mele mari și profunde, căci văd și simt cât sunt de rele și de apăsătoare aceste limitări venite din afară nu numai pentru cei ce le încearcă pe pielea lor, ci în primul rând pentru cauza creștinismului în Rusia și, prin urmare, pentru poporul rus și, mergând și mai departe, pentru statul rus.

Însă nici un fel de îngrădire exterioară nu-l va împiedica pe omul cu convingeri și bună-credință să-și apere pe deplin convingerile. Dacă acest lucru nu poate fi făcut acasă, el poate fi făcut în străinătate. Și cine se folosește de această posibilitate mai mult decât propovăduitorii falsei Evanghelii, atunci când este vorba despre probleme *aplicate* de politică și religie? Iar în ce privește problema principală și principială nici nu e nevoie să pleci în străinătate ca să te abții de la minciună și fals, căci nici un fel de cenzură rusească nu îți cere să declari convingeri pe care nu le ai, nu-ți cere să te prefaci că tu crezi în ceea ce nu crezi, că iubești și respecți ceea ce disprețuiești și urăști. Ca să fie considerați de bună-credință față de o anumită Personalitate istorică și cauza Acesteia, propovăduitorilor vidului li se cerea un singur lucru în Rusia: să nu vorbească despre respectiva Persoană, să o „ignore". Dar ce ciudat! Acești oameni nu doresc să se bucure nici de dreptul de a vorbi în străinătate. Și aici, și acolo ei preferă să lase impresia că urmează Evanghelia lui Christos; nici aici, nici acolo ei nu doresc — în mod direct, prin cuvânt hotărât, sau indirect, prin tăcere grăitoare — să-și arate adevărata atitudine față de Cel ce a întemeiat creștinismul, și anume faptul că El le este complet străin, că nu au defel nevoie de El și că El nu este pentru ei nimic altceva decât un obstacol.

Din punctul lor de vedere, ceea ce propovăduiesc este ceva *de la sine* înțeles, așteptat și salvator pentru toată lumea. „Adevărul" lor se sprijină pe el însuși și, dacă o anumită personalitate istorică este de acord cu acest adevăr, atunci cu atât mai bine pentru această personalitate. Dar asta nu-i conferă în ochii lor statutul unei mari autorități, mai ales dacă respectiva personalitate a spus și a făcut o serie de lucruri care pentru ei înseamnă și „ispită", și „nebunie".

Iar dacă din pricina slăbiciunii omenești acești oameni simt o dorință nestăvilită de a-și sprijini convingerile nu numai pe propria „rațiune", ci și pe o oarecare autoritate istorică, atunci de ce nu și-ar căuta în istorie pe altcineva, mai potrivit lor? Acest cineva chiar există de mult — e fondatorul larg răspânditei religii budiste. Acesta chiar a propovăduit acele lucruri de care ei aveau nevoie: neîmpotrivirea, seninătatea, non-acțiunea, abstinența ș.a.m.d., și chiar a reușit, *fără martiriu*, „să asigure o carieră strălucită"* religiei sale. Cărțile sfinte ale budiștilor propovăduiesc *vidul*, și pentru ca noua învățătură să fie în total acord cu ele mai era nevoie doar de simplificarea unor detalii. Sfânta Scriptură a evreilor și a creștinilor este, dimpotrivă, plină de conținut spiritual pozitiv, care neagă și vidul vechi, și pe cel nou, și pentru a lega propovăduirea cea nouă de vreo cugetare din Evanghelie sau din Proroci, este necesar ca prin toate neadevărurile să se rupă legătura respectivei cugetări și cu întreaga carte, și cu contextul apropiat, — în timp ce sutrele, cărțile sfinte budiste, oferă o mulțime de învățături și legende potrivite, nimic din aceste cărți nefiind străin — nici ca esență, nici ca spirit — noii învățături. Înlocuindu-l pe „rabinul galilean" cu înțeleptul neamului Sakya, falșii creștini n-ar fi avut nimic real de pierdut, ci ar fi câștigat ceva extrem de important — cel puțin după părerea mea —, și anume:

---

* Expresia nu-mi aparține.

posibilitatea de a fi, chiar și în erezie, de bună-credință și, în oarecare măsură, consecvenți. Dar ei nu doresc acest lucru...

Învățătura lipsită de conținut a noii „religii" și contradicțiile ei logice sunt mult prea evidente; și din acest unghi de vedere am fost nevoit (în cel de-al treilea dialog) să prezint o scurtă dar completă listă de concepte care se distrug în mod clar unul pe altul și care e greu de crezut că ar mai putea impresiona pe altcineva în afară de un tip răsuflat cum e Prințul meu. Dar dacă aș reuși să atrag atenția asupra celeilalte laturi a problemei și să fac vreun suflet înșelat, însă viu, să simtă întreaga falsitate morală a acestei teorii distructive în ansamblul ei, scopul polemic al acestei cărticele ar fi atins.

De altfel, sunt profund convins că un cuvânt de demascare a neadevărului rostit până la capăt, chiar dacă n-ar avea o acțiune pozitivă imediată, ar reprezenta totuși, pe lângă o împlinire subiectivă a datoriei morale a celui ce-l rostește, și o măsură sanitară spiritualmente sensibilă în viața întregii societăți, funciarmente utilă acesteia atât în prezent, cât și pentru viitor.

Sarcina polemică a acestor dialoguri se leagă la mine de una pozitivă: de prezentarea luptei împotriva răului și a sensului istoriei din trei puncte de vedere diferite. Primul, cel religios și legat totodată de viața comună de zi cu zi, punct de vedere aparținând trecutului, este enunțat îndeosebi în prima discuție, în intervențiile Generalului; cel de-al doilea, cultural-progresist, ce domnește în prezent, este expus și argumentat de Politician, îndeosebi în cea de-a doua discuție; iar al treilea punct de vedere, necondiționat religios, care încă mai trebuie să-și demonstreze propria însemnătate în viitor, este arătat în cea de-a treia discuție în cugetările Domnului Z și în povestirea călugărului Pansofie. Deși eu personal sunt adeptul celui de-al treilea punct de vedere, recunosc și adevărul relativ al primelor două, motiv pentru care am putut să redau

cu aceeași imparțialitate cugetările și formele de exprimare opuse ale Politicianului și Generalului. Adevărul suprem nu exclude și nici nu neagă condițiile preliminare ale manifestărilor proprii, ci le justifică, le umple de sens și le pune în lumină. Dacă dintr-un anumit punct de vedere istoria universală reprezintă tocmai Divina judecată universală — *die Weltgeschichte ist das Weltgericht*[3], trebuie spus că însăși noțiunea de „judecată Divină universală" cuprinde o îndelungată și complexă încleștare între forțele istorice ale binelui și cele ale răului, iar pentru rezolvarea ei finală, această încleștare presupune cu aceeași necesitate și o acută luptă pentru supraviețuire între aceste forțe, precum și o intensă dezvoltare interioară, drept urmare — pașnică, a acestor forțe în mediul cultural comun. De aceea, în fața adevărului suprem, atât Generalul, cât și Politicianul au amândoi dreptate, iar eu m-am implicat cu toată sinceritatea și în punctul de vedere al unuia, și în punctul de vedere al celuilalt. Strâmb la modul absolut este principiul răului și al minciunii în sine, iar nu acele modalități de luptă împotriva lui, cum ar fi sabia luptătorului ori pana diplomatului: aceste *instrumente* trebuie să fie apreciate în funcție de cât sunt ele de potrivite în anumite împrejurări. Și de fiecare dată se dovedește a fi cel mai bun acel instrument, care servește binele într-un mod mai cuvenit, adică mai eficient. Și Sf. Alexie[4], mitropolitul, atunci când îi reprezenta pașnic pe cnejii ruși în Hoardă, și preacuviosul Serghie[5], atunci când binecuvânta armele lui Dmitiri Donskoi[6] împotriva aceleiași Hoarde, amândoi deopotrivă erau slujitori ai aceluiași bine — multiform și multilateral.

„Dialogurile" despre rău, despre lupta armată și cea pașnică împotriva acestuia trebuiau să se încheie arătând ultima, extrema manifestare a răului în istorie, înfățișând triumful de scurtă durată al răului și căderea lui definitivă. Inițial am expus și acest subiect în aceeași formă

dialogată ca a celor anterioare și cu același adaos de umor. Dar criticile amicale m-au convins că un atare mod de exprimare este de două ori nepotrivit: mai întâi pentru că pauzele și replicile colaterale cerute de dialog slăbesc interesul pentru povestire, iar în al doilea rând pentru că tonul banal, ba chiar glumeț, al conversației nu corespunde semnificației religioase pe care o are obiectul discuției. Socotind îndreptățite aceste observații, am modificat redactarea celui de-al treilea dialog, înglobând în el lectura integrală a unei „scurte povestiri despre Antichrist" din manuscrisul unui monah răposat. Această povestire, anterior citită de mine în public, a trezit, atât în societate, cât și în presă, nu puține nedumeriri și răstălmăciri, a căror cauză principală este foarte simplă: insuficienta cunoaștere, la noi, a mărturiilor Cuvântului Dumnezeiesc și ale predaniei bisericești despre Antichrist.

Sensul interior al Antichristului, ca impostor religios, care-și obține atributele de Fiu al Domnului prin „rapt" și nu prin eroism spiritual, legătura sa cu falsul proroc-taumaturg[7], ce-i ispitește pe oameni cu minunile sale reale ori mincinoase, originea Antichristului însuși, care-și obține prin efectele forței obscură și voit păcătoasă a răului poziția vizibilă de monarh universal, evoluția generală și sfârșitul acțiunii sale, ca și unele trăsături particulare caracteristice lui și falsului său proroc, cum ar fi „pogorârea focului ceresc", uciderea celor doi martori ai lui Christos, expunerea cadavrelor acestora pe străzile Ierusalimului ș.a. — toate acestea se găsesc în Cuvântul Domnului și-n predania străveche[8]. Pentru a asigura legătura evenimentelor și concretețea povestirii au fost necesare amănunte fie bazate pe considerente istorice, fie oferite de imaginație. Pe cele din urmă — cum sunt găselnițele semispirituale, semiiluzioniste ale magului universal cu vocile subpământene, cu artificiile ș.a.m.d. — nu le-am tratat, desigur, prea serios și n-aș aștepta ca bunii mei „critici" să nu le ia, la rândul lor, prea

în serios. În ceea ce privește alt aspect, foarte important, și anume, caracteristicile întruchipărilor celor trei confesiuni la sinodul ecumenic, acestea au putut fi remarcate și apreciate doar de aceia cărora istoria și viața bisericească nu le sunt străine.

Caracterul falsului proroc dat în Apocalipsă și menirea acestuia indicată acolo direct — de a-i înșela pe oameni în folosul Antichristului[9] — fac necesar să i se atribuie tot soiul de minunății din domeniul magiei și iluzionismului. Se știe precis, *dass sein Hauptwerk ein Feuerwerk sein wird*[10]: „Săvârșea semne mari, până acolo că făcea chiar să se pogoare foc din cer pe pământ, în fața oamenilor" (Apoc. XIII, 13). Tehnica magică și mecanică folosită în acest scop nu putem s-o cunoaștem dinainte; putem doar să fim convinși că peste două sau trei secole va fi foarte departe de cea actuală. Dar nu mă angajez să spun ce anume va putea să facă pe fondul unui asemenea progres un atare făcător de minuni. Unele trăsături concrete și amănunte din povestirea mea sunt admise doar ca lămuriri pentru întruchiparea unor relații esențiale autentice, în așa fel încât acestea să nu rămână niște scheme goale.

În tot ceea ce spun despre panmongolism[11] și invazia asiatică în Europa trebuie, de asemenea, făcută distincția dintre esență și amănunte. Însă nici cel mai însemnat fapt de aici nu are, bineînțeles, acea incontestabilă veridicitate pe care o au venirea viitoare și soarta Antichristului și a falsului său proroc. În istoria relațiilor mongolo-europene nu este luat nimic direct din Sfânta Scriptură cu toate că multe lucruri au suficiente puncte de sprijin aici. În general, această istorie este un șir de considerații probabile bazate pe date reale. Personal consider că această probabilitate este aproape de posibilitate, și nu sunt singurul care gândește așa, mai sunt și alte persoane, mai importante... Pentru o bună desfășurare a povestirii am fost nevoit să confer acestor considerații asupra viitoarei

amenințări mongole diverse amănunte pe care, se-nțelege, nu le consider infailibile și de care m-am străduit să nu fac abuz. Pentru mine a fost mai important să definesc cât mai veridic viitoarea teribilă ciocnire dintre două lumi și prin aceasta să argumentez concret necesitatea imperioasă a păcii și a prieteniei sincere dintre națiunile europene.

Dacă nu cred că războaiele *în general* vor putea să dispară înaintea unei catastrofe definitive, în apropierea strânsă și în conlucrarea pașnică a tuturor popoarelor *creștine* văd calea nu doar posibilă, ci chiar necesară și moralmente obligatorie întru salvarea lumii creștine de la a fi înghițită de stihii inferioare ei.

Pentru a nu lungi și a nu complica povestirea am omis din textul dialogurilor o altă previziune despre care voi spune două cuvinte aici. Consider că succesul panmongolismului va fi dinainte favorizat de acea luptă acerbă și istovitoare pe care unele state europene vor fi nevoite să o poarte împotriva Islamului revigorat în vestul Asiei Apusene, în Africa Septentrională și Centrală. Un rol mai mare decât se crede în mod obișnuit îl joacă activitatea secretă și neobosită a frăției religios-politice, *Senusia,* care are, pentru mișcările lumii musulmane contemporane, aceeași însemnătate capitală pe care o are printre mișcările lumii budiste ordinul tibetan al *kelanilor* din Lhasa[12], cu ramificațiile sale indiene, chineze și japoneze. Departe de mine vreo dușmănie absolută față de budism și cu atât mai mult față de islam, dar și fără mine sunt destui cei ce nu vor să vadă starea de fapt actuală și viitoare.*

---

* À propos. Îmi sunt în continuare atribuite lucrări de demascare dușmănoasă a fondatoarei neobudismului, răposat E. P. Blavatskaia. Având în vedere acest lucru, consider necesar să afirm că nu m-am întâlnit cu domnia sa niciodată, că nu am întreprins nici un fel de cercetare ori demascare a personalității sale și a

Forțele istorice care domnesc asupra omenirii se vor mai ciocni și se vor mai amesteca înainte ca acestei fiare ce se sfâșie pe sine să-i crească un nou cap — forța de uniune universală a Antichristului, care „va rosti cuvinte mari și răsunătoare"[14] și va arunca învelișul strălucitor al binelui și adevărului asupra tainei celei mai mari nelegiuiri în timpul manifestării ei finale; pentru ca — după cuvântul Scripturii — până și cei aleși, dacă se poate, să fie ispitiți de marele păcat.[15] Suprema mea dorință, atunci când am scris această cărticică, a fost să arăt din timp această mască înșelătoare sub care se ascunde bezna răului.

[...][16] *Duminica Învierii, 1900.*

---

fenomenelor produse de aceasta și că nu am tipărit niciodată nimic în acest sens (în ceea ce privește „Societatea teozofică" și teoria acesteia, v. articolul meu în Dicționarul lui Vengherov și recenzia la cartea lui Blavatskaia *Key to Theosophy* din „Russkoe obozrenie"[13]).

În grădina uneia dintre acele vile care, înghesuindu-se la poalele Alpilor, se oglindesc în profunzimea de azur a Mării Mediterane s-au adunat întâmplător în această primăvară cinci ruși: un General bătrân și călit în lupte, un destoinic „bărbat de stat", venit aici să uite de trebu-rile teoretice și practice ale statului — îl voi numi Politicianul; un tânăr Prinț, moralist și narodnic[17], ce se ocupa cu editarea unor varii broșuri, mai mult sau mai puțin reușite, pe probleme morale și sociale; o Doamnă de vârstă mijlocie, interesată de tot ceea ce este omenesc; și încă un domn de vârstă și poziție socială nedefinite — îl vom numi Domnul Z. Eu am asistat fără să spun nimic la discuțiile lor. Unele mi s-au părut interesante și le-am notat chiar atunci, având u-le proaspete în memorie. Prima lor discuție începuse în lipsa mea și se purta pe marginea unui articol sau a unei broșuri cu privire la acea campanie literară împotriva războiului și a serviciului militar, campanie condusă astăzi, pe urmele contelui Tolstoi[18], de baroana Suttner și de Mr. Stad[19]. La întrebarea Doamnei, ce crede despre această mișcare, Politicianul a numit-o bine-intenționată și utilă; la asta Generalul s-a înfuriat brusc și a început să-i ia răutăcios peste picior pe cei trei scriitori, numindu-i adevărați stâlpi ai înțelepciunii de stat, constelații călăuzitoare pe bolta politică și chiar cele trei balene ce susțin pământul rus, la care Politicianul a remarcat: ei, s-or mai găsi și altfel de pești[20]. Acest fapt l-a umplut, nu se știe de ce, de încântare pe Domnul Z. care i-a

obligat — după propriile-i spuse — pe cei doi combatanți să recunoască la unison cum că într-adevăr ei consideră că balena este un pește, și chiar să dea de comun acord o definiție la ceea ce este un pește, și anume: un animal ce ține parțial de „serviciul mări" și parțial de „departamentul comunicații maritime". De altfel, cred că aceste lucruri le-a inventat chiar Domnul Z. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, eu n-am reușit să reconstitui așa cum se cuvine începutul dialogului. Să-l compun din capul meu după modelul lui Platon și al discipolilor săi nu m-am putut hotărî și am început să-l notez de la acele cuvinte ale Generalului pe care le-am auzit atunci când m-am apropiat de cei ce discutau.

DIALOGUL ÎNTÂI

Audiatur et prima *pars!*[21]

GENERALUL (*agitat, vorbește stând când în picioare, când jos, face gesturi repezite*): Nu, nu, dați-mi voie! Să-mi spuneți doar un singur lucru: în prezent mai există ori nu *glorioasa oștire rusă întru Christos?* Da sau nu?

POLITICIANUL (*întins pe un șezlong, vorbește pe un ton care amintește de ceva aflat între zeii cei fără de griji ai lui Epicur, un colonel prusac și Voltaire*): Dacă mai există armata rusă? Bineînțeles că există. Ați auzit cumva că ar fi fost dizolvată?

GENERALUL: Ei, haideți, nu vă mai prefaceți! Înțelegeți perfect că nu asta am vrut să spun. Întreb dacă acuma mai am dreptul să numesc armata „oștire glorioasă și întru Christos" sau această denumire nu mai este potrivită și trebuie înlocuită cu alta?

POLITICIANUL: A... deci asta vă frământă! Numai că întrebarea n-ați pus-o cui trebuia: adresați-vă mai bine departamentului de heraldică — acolo este locul unde sunt administrate diversele titluri.

DL Z (*vorbește de parcă ar avea un gând ascuns*): La întrebarea generalului departamentul de heraldică va răspunde cum că nu e interzisă prin lege folosirea titlurilor anterioare. Ce, parcă ultimul prinț de Lusignan nu-și zicea, fără să-l împiedice nimeni, rege al Ciprului, deși, după starea-i corporală și a averii nu putea nici măcar să bea vin de Cipru, darămite să conducă tot Ciprul? Așa că de ce nu ar merita și armia contemporană să poarte titlul de „oștire întru Christos"?

GENERALUL: Să poarte titlul! Deci albul și negrul sunt un titlu? Dulcele și amarul — un titlu? Eroul și lașul — un titlu?

DL Z: Stați, că doar ceea ce-am spus n-am spus de la mine, ci în numele acelor bravi bărbați ce respectă legile.

DOAMNA (*adresându-se politicianului*): De ce vă împiedicați de cuvinte? De bună seamă că generalul a vrut să spună ceva când a adus vorba de „oștirea întru Christos".

GENERALUL: Vă mulțumesc. Iată ce-am vrut și ce vreau să spun. Din vremuri de demult și până mai ieri orice om de arme — soldat ori feldmareșal, n-are a face — știa și simțea că s-a pus în slujba unei cauze importante și drepte, o cauză nu *doar* folositoare ori necesară, cum ar fi, să zicem, vidanjarea ori spălatul rufelor, ci una dreaptă, nobilă, de onoare, în sensul cel mai înalt al cuvintelor, cauză căreia i-au slujit întotdeauna oamenii cei mai buni, oameni de frunte, conducători ai popoarelor, eroi. Această cauză de care vorbesc a fost întotdeauna sfințită și preamărită în biserici, slăvită de toată lumea. Și iată că într-o bună zi aflăm deodată că trebuie să uităm toate aceste lucruri și că trebuie să înțelegem propriile noastre persoane, ca și locul nostru în lumea lui Dumnezeu, într-un sens contrar. Cauza ce-am servit-o și cu care m-am mândrit este declarată strâmbă și păgubitoare, se dovedește că această cauză e potrivnică poruncilor Domnului și simțămintelor omului, că reprezintă răul și nenorocirea cele mai îngrozitoare, că toate popoarele trebuie să se unească împotriva acestei cauze și că distrugerea ei nu e decât o chestiune de timp.

PRINȚUL: Dar n-ați auzit oare și până acum voci ce acuzau războiul și serviciul militar ca rămășițe ale străvechilor porniri canibale?

GENERALUL: Ei, cum să n-aud? Am și auzit, și-am și citit, în diverse limbi! Dar să-mi fie cu iertare, pentru noi și-ai noștri toate aceste voci de care spuneți nu făceau gaură-n cer: le-am auzit și le-am uitat. Pe când acum treaba

e de altă natură: n-ai cum s-o ocolești. De-aia și întreb, ce ne rămâne nouă de făcut? Drept cine trebuie să mă consider eu, adică orice militar, și ce să văd în propria-mi persoană: un om adevărat ori un monstru al firii? Trebuie oare să-mi port mie însumi respect pentru că am slujit cu toată ființa mea o cauză dreaptă și însemnată ori trebuie să mă îngrozesc de acest lucru, să mă căiesc și să-i implor cu smerenie pe toți civilii să îmi ierte devoțiunea profesională?

POLITICIANUL: Ce mod năstrușnic de a pune problema! Ca și cum v-ar cere cineva să faceți ceva deosebit. Noile cerințe nu se referă la domnia voastră, ci la diplomați și alți „civili", care sunt prea puțin preocupați de „devoțiunea" dumneavoastră, ca și de „iubirea lui Christos". În fața dumneavoastră — ca și până acum — stă o singură cerință: să îndepliniți fără tăgadă ordinele superiorilor.

GENERALUL: Ei, da, domniile voastre nefiind interesate de arta militară, e firesc să aveți despre ea o imagine, după cum chiar dumneavoastră spuneați, „năstrușnică". După câte văd, nu cunoașteți nici faptul că, în unele cazuri, ordinul superiorilor constă chiar în a nu aștepta și a nu cere ordine de la superiori.

POLITICIANUL: Adică?

GENERALUL: Adică, imaginați-vă, de pildă, că prin voința conducerii eu sunt pus în fruntea unei întregi regiuni militare. Deci prin aceasta mi se ordonă să conduc din toate punctele de vedere oștirile încredințate mie, să susțin și să întăresc în mintea lor un anumit mod de a gândi, să acționez în sensul respectiv asupra voinței lor, să dirijez într-un anume mod simțămintele lor, într-un cuvânt: să-i educ, ca să spun așa, în sensul menirii lor. Minunat. În acest scop eu trebuie, printre altele, să dau în zonă ordine generale în numele meu, ordine pentru care să port răspunderea personală. Ei bine, dacă eu m-aș adresa conducerii superioare cerându-i să-mi dicteze

ordinele sau măcar să mă îndrume cam în ce direcție să le scriu, nu credeți că aș fi răsplătit mai întâi cu un „prost bătrân" și mai apoi cu cea mai curată trecere în rezervă? Asta vrea să însemne cum că eu și numai eu trebuie să acționez asupra oștirilor mele într-un anumit spirit, care spirit se presupune a fi aprobat și confirmat dinainte, o-dată pentru totdeauna, de către conducerea superioară, astfel încât întrebările pe această temă ar fi o prostie ori o obrăznicie. Și iată că acum acest „spirit anume", care în esență a fost cam același de la Sargon și Assurbanipal și până la Wilhelm al II-lea, tocmai acest spirit este pus deodată sub semnul îndoielii. Până mai ieri știam că trebuie să mențin și să întăresc la ostașii mei nu orice spirit, ci spiritul *de luptă*, capacitatea fiecărui soldat de a fi gata să-i bată pe dușmani ori să moară chiar el însuși, fapt pentru care este neapărată nevoie de credința nestrămutată că războiul este o cauză sfântă. Și iată că această credință este lăsată fără temelie, cauza militară este lipsită, cum s-ar spune mai savant, de „instanța sa moral-religioasă".

POLITICIANUL: Exagerați îngrozitor. Nu se vede nici o astfel de schimbare radicală în concepții. Pe de-o parte, și până acum știa toată lumea că războiul este un rău și că este cu atât mai bine, cu cât este mai puțin război; pe de altă parte, toți oamenii serioși înțeleg și acum că războiul este un rău a cărui eliminare totală nu este încă posibilă în prezent. Deci este vorba nu despre distrugerea războiului, ci despre reducerea sa treptată și — se prea poate — lentă, la limite foarte înguste. Iar vederea de principiu asupra războiului rămâne cea dintotdeauna: un rău inevitabil, o nenorocire ce poate fi suportată în situații extreme.

GENERALUL: Și-atât?

POLITICIANUL: Atât.

GENERALUL (*sărind de pe scaun*): Dar în sinaxar v-ați uitat vreodată?

POLITICIANUL: Adică în calendar? Da, m-am mai uitat să văd când e ziua de nume a unuia sau a altuia.

GENERALUL: Și n-ați remarcat ce sfinți își au locul acolo?

POLITICIANUL: Sfinți de tot felul.

GENERALUL: Dar de ce condiție socială?

POLITICIANUL: Cred că iarăși de tot felul.

GENERALUL: Ei, uite, asta este, că nu sunt așa de diferiți.

POLITICIANUL: Cum așa, n-o să-mi spuneți că sunt cu toții militari?

GENERALUL: Nu toți. Doar jumătate.

POLITICIANUL: Vai, iarăși exagerați.

GENERALUL: Bine, bine, că doar nu le facem acum recensământul pentru statistică. Afirm numai că toți sfinții bisericii noastre ruse fac parte doar din două categorii: sunt ori monahi de diverse ranguri, ori prinți, adică, după cum era în vechime, neapărat militari. Alt fel de sfinți n-avem — am în vedere sfinții de sex masculin. Ori monahi, ori militari.

DOAMNA: Dar pe fericiții săraci cu duhul[22] îi uitați?

GENERALUL: Nicidecum! Însă cei săraci cu duhul sunt tot un soi de călugări, dar neformali. Pentru cler ei sunt ca și cazacii pentru armată. Și dacă o să-mi găsiți printre sfinții ruși măcar un preot, ori un negustor, ori un dascăl, un conțopist, un orășean sau un țăran — într-un cuvânt, pe cineva care să nu fie monah ori militar, ei, atunci al dumneavoastră să fie tot ceea ce voi aduce eu duminica viitoare de la Monte-Carlo.

POLITICIANUL: Mulțumesc frumos. Vă las dumneavoastră toate comorile și jumătate din sinaxar, ba vi-l las chiar pe tot. Însă vă rog să-mi explicați și mie ce-ați vrut totuși să spuneți cu descoperirea sau observația pe care-ați făcut-o. Doar nu vreți să spuneți că numai monahii și militarii pot reprezenta modele morale?

GENERALUL: N-ați ghicit întru totul. Chiar eu am cunoscut persoane de înaltă moralitate și în rândul preoților,

și al bancherilor, și printre funcționari, și printre țărani, iar persoana cea mai virtuoasă de care-mi pot aminti era doică în casa unui cunoscut de-al meu. Dar nu despre asta era vorba. Am spus ce-am spus despre sfinți, pentru că mă întreb cum ar fi putut să nimerească acolo atâția oameni de arme alături de monahi și înaintea reprezentanților tuturor celorlalte ocupații pașnice, civile, dacă faptele de arme ar fi fost dintotdeauna considerate un rău suportabil, cum era comerțul cu băuturi spirtoase, sau ceva și mai rău? E clar că popoarele creștine, care și-au alcătuit sinaxare (că doar nu stau lucrurile așa numai la ruși, ci și la ceilalți e cam același lucru) nu numai că respectau, ci chiar aveau un respect *deosebit* față de condiția militară. Și dintre ocupațiile lumești doar pe cea militară o considerau, ca să zic așa, capabilă să și-i educe pe cei mai buni reprezentanți pentru ca aceștia să devină sfinți. Asta este părerea care contravine campaniei actuale împotriva războiului.

POLITICIANUL: Dar ce, eu am spus că nu e *nici un fel* de schimbare? O oarece schimbare dorită se petrece cu siguranță. E drept că aureola religioasă ce încununa în ochii gloatei războiul și pe militari este dată la o parte. Dar lucrurile mergeau de multă vreme către asta. Și, practic, pe cine deranjează acest lucru? Doar pe clerici, căci fabricarea de *aureole*[23] e domeniul lor. Ei, va mai trebui scuturat pe ici pe colo câte ceva. Ce nu va putea fi schimbat se va tălmăci în alt sens, iar restul va fi sortit unei nobile tăceri și uitări.

PRINȚUL: De altfel au și început unele nobile adaptări. Eu urmăresc, pentru edițiile mele, literatura noastră religioasă. Și-n două reviste am avut plăcerea să citesc cum că creștinismul condamnă în mod indiscutabil războiul.

GENERALUL: Nu se poate!

PRINȚUL: Nici eu nu mi-am crezut ochilor, dar vă pot arăta.

POLITICIANUL (*către general*): Vedeți? Dar care-i problema dumneavoastră? Doar sunteți oameni de acțiune, nu meșteri ai vorbelor frumoase. Să fie orgoliul profesional și vanitatea? Dar atunci nu este bine deloc. Iar eu repet, practic pentru dumneavoastră totul rămâne ca mai-nainte. Deși sistemul militarismului, de care nu mai poate nimeni nici să răsufle de vreo 30 de ani încoace, trebuie să dispară acum, totuși armatele rămân, în anumite dimensiuni. Și întrucât vor fi acceptate, adică recunoscute drept necesare, li se va pretinde să aibă aceleași virtuți militare ca și până acum.

GENERALUL: Da, sigur, dumneavoastră vă pricepeți tare bine să cereți brânză de iepure. De unde o să luați aceste virtuți militare de care aveți nevoie, când prima virtute, fără de care celelalte nu fac doi bani, constă în vitejia spiritului, care la rându-i se ține pe credința în cauza cea sfântă? Ei bine, cum se poate ajunge aici, dacă se va recunoaște că războiul înseamnă crimă și pierzanie, tolerate doar în cazuri inevitabile și în situații-limită?

POLITICIANUL: Dar nici nu este nevoie ca militarii să recunoască una ca asta. N-au decât să se considere cei dintâi oameni de pe lume, pe cine deranjează lucrul ăsta? Doar v-am explicat că prințului de Lusignan îi este permis să se considere regele Ciprului, numai să nu ne ceară bani pentru vinul de Cipru. Să nu atentați la buzunarul nostru mai mult decât se cuvine și atunci puteți fi în propriii ochi sarea pământului și splendoarea omenirii — cine o să vă împiedice?

GENERALUL: „Puteți fi în propriii ochi"! Dar ce facem, ne aflăm pe lună? Ce, o să-i țineți pe oamenii de arme în vid toricellian, ca să nu ajungă până la ei nici un fel de influențe exterioare? Și asta în condițiile în care serviciul militar este obligatoriu, general și cu termen redus, și-n care ziarele sunt ieftine! Nu, nu, treaba este foarte clară. Odată ce serviciul militar a devenit obligatoriu pentru toți și pentru fiecare, iar în întreaga societate, începând

cu reprezentanții statului, cum ați fi, de pildă, dumneavoastră, se formează o părere nouă, negativă despre arta militară, atunci această părere va fi asimilată, negreșit, și de militarii înșiși. Dacă toți, începând cu conducerea, vor considera serviciul militar drept un rău *deocamdată* inevitabil, atunci, în primul rând, nimeni nu va mai alege de bună voie profesiunea militară pentru toată viața, poate doar cine știe ce pleavă a naturii care nu mai are oricum altceva de făcut; iar în al doilea rând, toți cei care vor trebui să-și efectueze cu de-a sila serviciul militar o vor face cu aceleași sentimente cu care ocnașii, țintuiți de roaba pe care-o împing, își cară lanțurile. Și-atunci, ce să mai vorbim despre virtuți militare și spirit de luptă!

DL Z: Am fost întotdeauna convins că după introducerea serviciului militar general, dizolvarea armatei, și apoi și a diverselor state, este doar o chestiune de timp; și de timp nu foarte îndelungat, având în vedere mersul actual atât de rapid al istoriei.

GENERALUL: Poate că aveți dreptate.

PRINȚUL: Eu chiar cred că aveți *cu siguranță* dreptate, deși până acum aceste lucruri nu mi-au trecut prin cap sub forma asta. Însă este minunat! Gândiți-vă: militarismul generează sistemul serviciului militar general, ca formă de expresie extremă; și iată că exact datorită acestui lucru se stinge nu numai militarismul de formulă nouă, ci dispar toate bazele străvechi ale rânduielii militare. Minunat.

DOAMNA: Prințul chiar s-a înveselit la față. Ce bine! Că altminteri umbla tot timpul așa de mohorât — nu semăna deloc cu „un adevărat creștin".

PRINȚUL: Prea multe lucruri triste sunt în jurul nostru; nu mai rămâne decât o singură bucurie: gândul la triumful iminent al rațiunii, în ciuda oricăror obstacole.

DL Z: Faptul că militarismul se autodevorează în Europa și în Rusia este indiscutabil. Dar ce bucurie și ce triumf vor decurge de aici rămâne de văzut.

PRINȚUL: Cum? Vă îndoiți de faptul că războiul și starea belicoasă reprezintă *un rău indiscutabil* și împins *până la extrem*, rău de care omenirea trebuie să se descotorosească *neapărat* și *imediat*? Vă îndoiți de faptul că distrugerea neîntârziată și deplină a acestui soi de canibalism ar reprezenta *în orice caz* un triumf al rațiunii și al binelui?

DL Z: Da, sunt absolut convins de *contrariu*.

PRINȚUL: Adică?

DL Z: Adică sunt convins că războiul *nu* este un rău indiscutabil și că pacea nu reprezintă binele neîndoios; sau, mai simplu, că este posibil și există *un război bun*, după cum este posibilă și există *o pace rea*.

PRINȚUL: Ah, da. Acum văd deosebirea dintre părerea dumneavoastră și a generalului, care consideră că războiul este întotdeauna o treabă bună, iar pacea — întotdeauna ceva rău.

GENERALUL: Ei, nici chiar așa! Pricep și eu foarte bine că uneori războiul poate fi un lucru foarte rău, mai precis, atunci când suntem învinși, ca, de pildă, la Narva sau Austerlitz; și că pacea poate fi un lucru minunat, bunăoară, pacea de la Nystad ori Kuciuk-Kainargi[24].

DOAMNA: Spusele dumneavoastră par a fi o variantă a celebrelor cuvinte ale acelui cafru ori hotentot care i-a spus unui misionar că pricepe perfect deosebirea dintre bine și rău: bine e atunci când eu pot lua femeile și vacile altora, iar rău e când le ia altcineva pe ale mele.[25]

GENERALUL: Ei, am glumit și noi, și eu, și africanul dumitale: el fără să vrea, iar eu intenționat. Acum însă aș dori să ascult cum vor dezbate niște oameni inteligenți problema războiului din punct de vedere moral.

POLITICIANUL: Ah! Numai de n-ar amesteca „oamenii noștri inteligenți" oarece scolastică și metafizică într-o chestiune atât de limpede și de determinată istoric.

PRINȚUL: Din ce punct de vedere limpede?

POLITICIANUL: Punctul meu de vedere este cel comun, european, pe care, de altfel, îl adoptă ușor-ușor acum și oameni învățați de pe alte continente.

PRINȚUL: Și, de bună seamă, esența acestui punct de vedere este de a recunoaște relativitatea tuturor lucrurilor și de a nu admite o diferență negreșită între ceea ce se cade și ceea ce nu se cade, între ceea ce e bine și ceea ce e rău. Nu-i așa?

DL Z: Îmi cer iertare. Aș zice că această dispută este inutilă din perspectiva chestiunii care ne frământă. Eu, de pildă, recunosc întru totul opoziția indiscutabilă dintre binele și răul moral; și totodată mi-e foarte clar că războiul și pacea nu pot fi tratate tot așa, că nu este nicicum posibil să vedem războiul numai în negru, iar pacea — numai în alb.

PRINȚUL: Dar aici avem o contradicție internă. Dacă un lucru rău în sine, de exemplu omuciderea, poate fi în unele cazuri, atunci când binevoiți a-l numi război, un lucru bun, atunci unde dispare diferența indiscutabilă dintre bine și rău?

DL Z: Cât e de simplu: „Orice omucidere este un rău indiscutabil; războiul este omucidere; deci războiul este un rău indiscutabil." Un silogism de rangul unu. Uitați însă că ambele premise, și cea majoră și cea minoră, mai trebuie să fie și demonstrate, și prin urmare concluzia atârnă până una-alta în aer.

POLITICIANUL: V-am spus eu c-o să nimerim în scolastică?

DOAMNA: De fapt, dumnealor despre ce vorbesc?

POLITICIANUL: Despre nu știu ce premise majore și minore.

DL Z: Iertare! Ajungem imediat și la ceea ce ne interesează. Așadar dumneavoastră afirmați că în orice situație a ucide, deci a lua viața cuiva, este un rău indiscutabil?

PRINȚUL: Fără îndoială.

DL Z: Dar a fi fost ucis — e un rău indiscutabil ori nu?

PRINȚUL: Din perspectivă hotentotă — da, desigur. Însă noi parcă vorbeam despre răul moral, iar acesta nu poate consta decât în propriile fapte ale unei ființe ce gândește, fapte ce depind de această ființă, și nu în ceea ce această ființă poate să pățească indiferent de voința sa. Deci, a fi fost ucis este ca și cum ai fi murit de holeră ori de gripă; nu numai că nu este un rău indiscutabil, dar nici măcar nu este un rău. Acest lucru îl știm încă de la Socrate și de la stoici.

DL Z: Ei, eu nu-mi pot asuma răspunderea pentru persoane ce-au trăit cu așa mult timp în urmă. Însă ceea ce vedeți dumneavoastră drept indiscutabil în aprecierea morală a omuciderii cam șchioapătă; din ce spuneți rezultă că răul indiscutabil constă în a-i pricinui cuiva ceva ce se dovedește a nici nu fi un rău. Cum vreți, dar ceva șchioapătă aici. Dar să lăsăm asta, căci altminteri chiar că intrăm în scolastică. Prin urmare, în cazul unei omucideri răul nu constă în faptul fizic de suprimare a vieții, ci în cauza morală a acestui fapt, și anume, în reaua intenție a celui ce ucide. Nu-i așa?

PRINȚUL: Ba da, desigur. Pentru că fără această rea intenție nici nu putem vorbi de omucidere, ci de o nenorocire, ori de o neatenție.

DL Z: Acest lucru e limpede când nu a existat defel intenția de a ucide, de pildă în cazul unei operații nereușite. Dar putem prezenta și o altă situație, când intenția nu are ca scop direct curmarea vieții unui om, și totuși este *a priori* în acord cu acest lucru văzut ca necesitate extremă: cum credeți, și o asemenea omucidere va fi un rău indiscutabil?

PRINȚUL: Va fi, desigur, din moment ce a existat intenția de a ucide.

DL Z: Dar nu poate să fie și așa, ca intenția, deși de a ucide, să nu fie o intenție *rea;* și prin urmare, în acest caz, omuciderea să nu fie un rău indiscutabil, nici măcar din această perspectivă subiectivă?

PRINȚUL: Ei, ceea ce spuneți e chiar încurcat de-a binelea... Aha! Am ghicit: vă referiți la acea situație faimoasă în care, într-un loc pustiu, un tată vede un ticălos cuprins de turbare ce se aruncă asupra fiicei lui neprihănite (pentru a obține un efect mai puternic, de obicei, se adaugă: și care-i încă o copilă) ca să săvârșească asupra ei o abjectă nelegiuire, și iată că nefericitul tată, neavând altă modalitate de a-și apăra copila, îl ucide pe agresor. Am auzit de o mie de ori acest argument!

DL Z: Remarcabil nu este faptul că l-ați auzit de o mie de ori, ci că nimeni n-a auzit niciodată de la cei ce gândesc precum domnia voastră un contraargument valabil sau cât de cât acceptabil la acest argument simplu.

PRINȚUL: Nici n-ai pentru ce să aduci un contraargument!

DL Z: Ei, vedeți? Dacă nu sub formă de contraargument, atunci demonstrați-ne într-un mod oarecare, direct și pozitiv, că în orice situație, fără excepție, deci inclusiv în cea despre care vorbim, e neîndoielnic mai bine să nu te împotrivești răului prin violență, decât să recurgi la forță cu riscul de a omorî un om rău și periculos.

PRINȚUL: Nu-nțeleg despre ce demonstrație poate fi vorba pentru un caz particular? Din moment ce ați recunoscut că în sens moral să ucizi este rău, atunci e clar că și într-un caz particular va fi tot rău.

DOAMNA: Demonstrația se cam clatină.

DL Z: Se clatină rău de tot. Căci toată lumea e de acord că *în general* e mai bine să nu ucizi decât să ucizi; asta nu se discută. Problema apare tocmai în cazurile individuale. Se pune întrebarea: este regula generală sau general recunoscută „să nu ucizi" într-adevăr necondiționată și, prin urmare, o regulă ce nu admite *nici un fel* de excepție, în nici un fel de caz aparte și în nici un fel de împrejurări, ori admite cel puțin o excepție și atunci numai este necondiționată?

PRINȚUL: Nu, nu sunt de acord cu o manieră atât de formală de a pune problema. La ce bun? Să spunem că voi admite că în cazul dumneavoastră excepțional, scornit intenționat pentru disputa noastră...

DOAMNA (*cu reproș în glas*): Vai, vai!

GENERALUL (*ironic*): O-ho-ho!

PRINȚUL (*nedându-le atenție*): Să admitem că în situația scornită de domnia voastră e mai bine să omori decât să nu omori, — de fapt eu nu admit, desigur, una ca asta, dar să presupunem că aveți dreptate; să presupunem chiar că situația nu-i inventată, ci reală, dar — și sper că veți fi de acord — extrem de rar întâlnită, excepțională. Însă aici vorbim despre război, care-i un fenomen general, universal, și n-o să afirmați că Napoleon, ori Moltke[26], ori Skobeliov[27] s-ar fi aflat într-o situație cât de cât asemănătoare cu a tatălui silit să-și apere copila, nevinovăția acesteia, de ticălosul ce-ar fi atentat la ea.

DOAMNA: De data asta este mai bine ca înainte: *Bravo, mon prince!*

DL Z: Da, într-adevăr, un salt abil din calea unei întrebări neplăcute. Îmi veți permite însă să stabilesc legătura logică și totodată istorică dintre aceste două fenomene — dintre un caz individual de omucidere și război. În acest scop să luăm din nou exemplul nostru, dar fără acele detalii care aparent îi sporesc, dar de fapt îi diminuează însemnătatea. Nu e nevoie nici de tată, nici de copila fragedă, întrucât prin prezența lor problema își pierde pe loc calitatea pur etică și trece din zona conștiinței rațional-morale pe tărâmul simțămintelor morale naturale: desigur, iubirea părintească îl va forța pe tată să-l ucidă pe loc pe ticălos, fără să se mai oprească și să cugete la întrebarea dacă trebuie ori are dreptul să facă acest lucru, în sensul principiului moral superior. Așadar, să luăm nu un tată, ci un moralist fără copii. Sub ochii lui o ființă lipsită de apărare, pe care el nu o cunoaște, este atacată cu

furie de către un ditamai tâlharul. Ei bine, după dumneavoastră moralistul acesta va trebui să stea cu mâinile-ncrucișate și să propovăduiască virtutea, în timp ce fiara dezlănțuită își chinuie victima? Acest moralist credeți că nu va simți pornirea morală de a-l opri pe animal prin forță, chiar de-ar fi posibil ori chiar probabil să-l ucidă? Iar dacă în loc de asta va lăsa ca ticăloșenia să fie săvârșită, în dulcele ton al vorbelor lui frumoase, nu credeți că acest lucru i-l va reproșa conștiința și că-i va fi rușine, rușine până la silă de propria-i persoană?

PRINȚUL: Se poate ca lucrurile despre care vorbiți să le simtă un moralist care nu crede în realitatea ordinii morale ori care a uitat că Dumnezeu nu se află în forță, ci în adevăr.

DOAMNA: Bine zis. Ei bine, cum veți răspunde acum?

DL Z: Voi răspunde că aș vrea ca toate aceste lucruri să fie spuse și mai bine, adică mai direct, mai simplu și mai la obiect. Căci ați vrut să spuneți că un moralist care crede cu adevărat în adevărul lui Dumnezeu trebuie, fără să-l oprească pe ticălos cu forța, să se adreseze lui Dumnezeu cu ruga ca răul să nu se săvârșească: fie printr-o minune morală — o convertire bruscă a tâlharului la calea cea dreaptă, fie printr-o minune fizică — știu eu, să-l lovească dintr-odată damblaua...

DOAMNA: Se poate și fără dambla: tâlharul se poate speria de ceva sau, oricum, intenția îi poate fi cumva schimbată.

DL Z: N-are nici o importanță, pentru că minunea nu rezidă în evenimentul ca atare, ci în legătura necesară dintre acest eveniment, fie el dambla fizică ori vreo emoție spirituală, și rugăciune plus obiectul moral al acesteia. În orice caz, modalitatea de a împiedica răul pe care o propune prințul se reduce totuși la rugăciunea de a se săvârși o minune.

PRINȚUL: Păi... adică... cum adică la rugăciune și la o minune?

DL Z: La ce altceva?

PRINȚUL: Din moment ce eu cred că lumea e condusă de un principiu vital bun și înțelept, atunci cred și în faptul că în lume se poate petrece numai ceea ce corespunde acestui principiu, adică voinței Domnului.

DL Z: Îmi cer iertare! Câți ani aveți?

PRINȚUL: Ce va să zică această întrebare?

DL Z: Nimic jignitor, vă asigur. Aveți treizeci?

PRINȚUL: Am chiar mai mulți.

DL Z: Înseamnă, probabil, că ați avut ocazia să vedeți, iar dacă nu să vedeți, atunci să auziți, iar dacă nu să auziți, atunci să citiți în ziare că în lumea asta se săvârșesc totuși fapte rele sau imorale.

PRINȚUL: Da, și?

DL Z: Și atunci cum rămâne? Înseamnă că „ordinea morală", ori adevărul, ori voința Domnului nu se înfăptuiesc în lume, se vede treaba, de la sine...

POLITICIANUL: În sfârșit, discuția începe să semene cu ceva. Dacă răul există, înseamnă că divinitățile ori nu pot, ori nu doresc să-l împiedice, și-n ambele situații divinitățile, ca forțe atotputernice și benefice, nici nu există. Lucru vechi, dar adevărat.

DOAMNA: Vai, dar ce spuneți!

GENERALUL: Iată unde-am ajuns. „Filozofează și-o să ți se încurce mintea!"

PRINȚUL: E vorba de o proastă filozofie! De parcă voința Domnului ar depinde de vreo imagine de-a noastră despre bine și despre rău!

DL Z: *De vreo* imagine nu depinde, dar cu adevărata noțiune a binelui are cea mai strânsă legătură. Altminteri, dacă binele și răul sunt totalmente indiferente divinității, chiar că vă contraziceți iremediabil.

PRINȚUL: Adică, de ce?

DL Z: Păi, dacă, după domnia voastră, divinității îi este indiferent că un ticălos plin de forță și mânat de o pasiune animalică distruge o ființă lipsită de apărare, atunci

divinitatea chiar că nu poate avea nimic împotrivă ca cineva dintre noi, împins de compasiune, să-l distrugă pe ticălos. Că doar n-o să pledați pentru o absurditate, cum că doar uciderea unei ființe slabe și inofensive *nu este* un lucru rău în fața lui Dumnezeu, în timp ce uciderea unei fiare brutale și haine *este.*

PRINȚUL: Vi se pare o absurditate pentru că nu priviți încotro trebuie: din punct de vedere moral nu este important cel care este ucis, ci acela care ucide. Vedeți, dumneavoastră înșivă l-ați numit pe tâlhar „fiară", deci ființă fără cuget și conștiință; ce rău moral s-ar putea atunci găsi în acțiunile lui?

DOAMNA: Vai de mine! Parcă ar fi vorba despre o fiară în sensul literal al cuvântului? E ca și cum i-aș spune eu fiicei mele: „Ce prostii spui, îngerașule", iar dumneavoastră ați începe să strigați la mine: „Ce spuneți? Oare îngerii pot să spună prostii?" Vai, vai, ce dispută neplăcută!

PRINȚUL: Îmi cer scuze, înțeleg perfect că tâlharul a fost numit „fiară" la modul metaforic și că fiara respectivă n-are nici coadă și nici copite; însă e limpede că despre lipsă de cuget și conștiință am vorbit în sensul direct, căci un om care are cuget și conștiință nu poate săvârși asemenea fapte!

DL Z: Iarăși vă jucați cu cuvintele! Bineînțeles că un om ce se comportă ca o fiară își pierde cugetul și conștiința, în sensul că nu mai ascultă de glasul lor; dar situația în care cugetul și conștiința lui nu mai au nici un cuvânt de spus rămâne de demonstrat și deocamdată eu continui să cred că omul-fiară se deosebește de noi, de mine și domniile voastre, nu prin lipsa cugetului și a conștiinței, ci numai prin hotărârea sa de a acționa în ciuda acestora, mânat de toanele fiarei din el. Iar o fiară întru totul la fel zace în fiecare din noi, numai că noi o ținem, de obicei, în lanț; omul acela i-a dat, așadar, fiarei drumul

din lanț și se ține după coada ei; și doar are lanțul, dar nu îl folosește.

GENERALUL: Exact. Iar dacă prințul nu e de acord cu dumneavoastră, loviți-l degrabă cu propria-i armă! Căci dacă tâlharul e doar o fiară fără cuget și conștiință, atunci să-l omori e ca și cum ai omorî un lup sau un tigru ce se aruncă asupra unui om, — mi se pare că acest lucru nu l-a interzis deocamdată nici măcar Societatea pentru protecția animalelor.

PRINȚUL: Uitați din nou că oricare ar fi starea acestui om — de atrofie totală a cugetului și conștiinței sau de imoralitate conștientă, dacă așa ceva e posibil — problema rezidă nu în el, ci în dumneavoastră înșivă: căci cugetul și conștiința domniilor voastre nu sunt atrofiate, și nici nu vreți să le încălcați în mod conștient imperativele — deci nu îl veți ucide pe-acel om, oricum ar fi el.

DL Z: De bună seamă că nu l-aș ucide în condițiile în care cugetul și conștiința mi-ar interzice în mod categoric să o fac. Dar închipuiți-vă: cugetul și conștiința îmi spun exact contrariul, care pare a fi mai înțelept și de bună-credință.

PRINȚUL: Interesant. Mai spuneți, mai spuneți!

DL Z: Și, întâi de toate, cugetul și conștiința știu să numere măcar până la trei...

GENERALUL: Ia, ia, să vedem!

DL Z: Și de aceea cugetul și conștiința n-or să se-apuce, dacă nu vor să fie ipocrite, să-mi zică *doi*, când de fapt este vorba despre *trei*...

GENERALUL (*nerăbdător*): Ei, ei...

PRINȚUL: Nu pricep nimic.

DL Z: Păi, după dumneavoastră, cugetul și conștiința îmi vorbesc doar despre mine însumi și despre tâlhar, și toată chestiunea se rezumă, după dumneavoastră, la faptul ca eu să nu-l ating cumva nici măcar cu un deget. Însă de fapt aici mai este și o a treia persoană, cea mai importantă, se pare: victima acestei agresiuni, care îmi cere mie

să o ajut. Iar dumneavoastră o uitați mereu tocmai pe ea, în timp ce conștiința vorbește despre ea, întâi și-ntâi despre ea, și voința Domnului aici e ca eu să salvez această victimă, cruțându-l în măsura posibilităților pe ticălos; însă pe ea trebuie s-o ajut cu orice preț și-n orice caz. Dacă se poate, prin puterea cuvântului, dacă nu, prin forță, iar dacă am mâinile legate, *atunci* numai prin acel mijloc-limită — limită *de sus* — pe care l-ați numit prematur și l-ați abandonat atât de ușor: prin rugăciune, adică prin acea supremă încordare a voinței de bine, atât de puternică, încât sunt convins că face într-adevăr minuni, atunci când acest lucru e necesar. Dar depinde de condițiile interne și externe ale evenimentului care anume dintre aceste modalități de a da ajutor trebuie să fie folosite; indiscutabil e un singur lucru: eu trebuie să îl ajut pe cel obidit. Iată ce îmi spune mie conștiința.

GENERALUL: Ura, breșă la centru!

PRINȚUL: Ei, bine, eu sunt departe de o asemenea conștiință atotcuprinzătoare. Conștiința mea e mai precisă și mai concisă în acest caz și-mi spune: *să nu ucizi!* — atâta tot. De altfel, nici acum nu mi se pare că am făcut un pas înainte în disputa noastră. Dacă aș fi de acord cu dumneavoastră că, în situația pe care o expuneți, *orice* om, chiar unul evoluat din punct de vedere moral și de o totală bună-credință, ar putea, sub influența compasiunii și neavând suficient timp ca să-și dea bine seama de calitatea morală a actului său, ar putea deci să-și permită să ucidă — și tot nu reiese nimic cu privire la problema noastră principală. Căci, repet, credeți că Tamerlan, ori Alexandru Macedon, ori lordul Kitchener au ucis și i-au forțat și pe alții să ucidă oameni pentru a apăra ființe slabe de ticăloșii care le atacau?

DL Z: Cu toate că a-l compara pe Tamerlan cu Alexandru Macedon nu prevestește nimic bun pentru problemele noastre istorice, și întrucât este a doua oară când vă aruncați impetuos în zona aceasta, dați-mi voie să fac o

trimitere istorică ce ne va ajuta, într-adevăr, să facem legătura dintre problema apărării personale și cea a apărării unui stat. Acțiunea se petrece în secolul al XII-lea, în Kiev. Cnejii mărunți, care, se vede treaba, aveau încă de pe atunci aceleași păreri despre război ca și dumneavoastră și considerau că certurile și bătăliile pot avea loc numai *chez soi*, nu erau de acord să pornească la luptă împotriva polovțienilor, spunând că le e milă de oameni să-i expună la nenorocirile aduse de un război. La care marele cneaz Vladimir Monomahul[28] a zis următorul cuvânt: „Vă e milă de calicul smerd[29], dar nu vă gândiți că va veni primăvara, va ieși calicul în câmp..."[30]

DOAMNA: Vă rog, fără cuvinte urâte!

DL Z: Dar sunt din cronică!

DOAMNA: N-o să-mi spuneți că știți cronica pe dinafară, așa că vorbiți cu cuvintele dumneavoastră. Căci altfel iese nu știu cum, nesărat: „va veni primăvara" — te aștepți să urmeze: „înfloresc floricelele, cântă privighetorile" — și deodată apare nu știu ce „smerd calic"!

DL Z: Bine, bine. „Va veni primăvara, o să iasă țăranul la câmp cu calul, să-și are pământul. O să vină polovțianul, o să omoare țăranul și o să-i ia calul; apoi or să năvălească polovțienii cu gloată mare, or să-i omoare pe toți țăranii, or să le ia în robie nevestele și copiii, or să le fure vitele și-or să le ardă casele. Nu vă e milă de oameni? Mie îmi este, și de-aia vă chem împotriva polovțienilor." De astă dată cnejii rușinați l-au ascultat pe Vladimir Monomahul și s-a odihnit pământul sub domnia lui. Apoi însă au revenit la pacea lor iubită, ce ocolea războaiele externe, ca să-și facă de cap în tihnă acasă, și toate astea s-au sfârșit în ce privește Rusia cu jugul mongol, iar în ce-i privește pe urmașii acelor cneji — cu tratația pe care le-a servit-o istoria întruchipată în Ivan al IV-lea[31].

PRINȚUL: Nu pricep nimic! Ba-mi povestiți o întâmplare care nu are nici în clin, nici în mânecă cu nici unul dintre noi și probabil că nici n-o să aibă vreodată, ba-l

pomeniți pe nu știu care Vladimir Monomah, care poate nici n-a existat nicicând și cu care noi, în orice caz, n-avem nici o treabă.

DOAMNA: *Parlez pour vous, monsieur!*[32]

DL Z: Prințe, domnia ta nu-i din neamul lui Rurikov?

PRINȚUL: Se spune că ar fi. Așadar, credeți că ar trebui să fiu profund interesat de Rurik, Sineus și Truvor[33]?

DOAMNA: Părerea mea e că dacă nu-ți cunoști strămoșii ești exact ca un copil mic care crede că l-a adus barza.

PRINȚUL: Și atunci ce-ar trebui să facă nefericiții care n-au strămoși?

DL Z: Oricine are cel puțin doi mari strămoși care-au lăsat moștenire spre folosul tuturor însemnările lor pline de fapte și de învățăminte: istoria neamului și istoria universală.

PRINȚUL: Dar aceste însemnări nu pot rezolva pentru noi problema cum să trăim *acum*, ce trebuie să facem *acum*! N-are decât să fi existat Vladimir Monomahul cu adevărat și nu numai în închipuirea nu știu cărui călugăr Lavrentie ori Ipatie[34]; și n-are decât să fi fost un om minunat, care-l compătimea cu-adevărat pe „smerd". În acest caz a avut dreptate să lupte cu polovțienii, căci în acele timpuri crunte conștiința morală nu se înălțase încă deasupra înțelegerii primare bizantine a creștinismului, ceea ce permitea ca în numele unui bine aparent să fie uciși oameni. Însă cum am mai putea să facem noi acest lucru, când noi am înțeles că, din moment ce să ucizi este un rău, un rău potrivnic voinței lui Dumnezeu și interzis din timpuri străvechi în poruncile Domnului, atunci acest rău nu ne este permis sub nici o formă și sub nici un nume; și nici nu încetează să fie un rău atunci când în loc de un om sunt uciși mii de oameni și totul poartă numele de „război". E vorba întâi de toate de o chestiune de conștiință personală.

GENERALUL: Ei bine, dacă-i o chestiune de conștiință personală, dați-mi voie să vă raportez următoarele. Din

punct de vedere moral, ca și din alte puncte de vedere, eu sunt un om cu totul și cu totul mediocru, nu-s nici negru, nici alb, sunt cenușiu. N-am dat dovadă nici de virtuți ieșite din comun și nici vreun rău ieșit din comun n-am făcut. Și apoi, lucrurile bune au și ele clenciul lor, nu poți să spui niciodată cu mâna pe inimă și conștiința curată ce te-a împins să le faci: adevăratul bine, ori doar o slăbiciune sufletească, obișnuința sau, uneori, chiar vanitatea. E și meschin să vorbești despre asta. În toată viața mea a fost o singură situație ce nici nu poate fi numită meschină și — ceea ce e și mai important — știu precis că în acea împrejurare n-am avut nici un fel de porniri îndoielnice, ci m-a condus numai și numai forța binelui. O singură dată în viață am simțit o deplină satisfacție morală și chiar un soi de extaz, astfel încât am acționat fără îndoieli și fără ezitări. Și această faptă bună a rămas până-n prezent și va rămâne, cu siguranță, pentru totdeauna, cea mai frumoasă și cea mai pură amintire a mea. Ei bine, această unică faptă bună pe care am făcut-o a fost să ucid, și nu puțin, căci în vreun sfert de oră am ucis atunci peste o mie de oameni...

DOAMNA: *Quelles blagues!*[35] Și eu care credeam că vorbiți serios.

GENERALUL: Vorbesc foarte serios. Pot să aduc martori. Că doar n-am omorât cu mâna mea, cu mâna mea cea păcătoasă, ci cu șase tunuri de oțel curate și pure, cu foc curat și virtuos.

DOAMNA: Și unde-i binele de care vorbeați?

GENERALUL: De bună seamă că, deși sunt nu numai militar, ci chiar, cum se spune acum, „militarist", tot n-am să mă apuc să numesc drept faptă bună simpla exterminare a unor oameni obișnuiți, fie ei nemți ori maghiari, englezi ori turci. Aici e vorba de o situație cu totul aparte. Nici măcar acum nu o pot povesti liniștit, atât de tare m-a cutremurat.

DOAMNA: Bine, bine, povestiți-ne mai iute!

GENERALUL: Dacă tot am pomenit armele respective, ați ghicit, desigur, că totul s-a petrecut în timpul ultimului război împotriva turcilor[36]. Eram în armata din Caucaz. După 3 octombrie...

DOAMNA: Care 3 octombrie?

GENERALUL: Când cu bătălia din munții Aladja-Han[37], atunci când i-am rupt pentru întâia oară toate oasele „neînvinsului" Hazi-Muhtar-pașa... Deci, după 3 octombrie am înaintat imediat în ținuturile acelea unde bântuie spiritul asiatic. Eu eram în flancul stâng și mă aflam la comanda unui detașament de recunoaștere. Aveam dragoni[38] din Nijni Novgorod, trei sute de cazaci din Kuban și o baterie de cavaleriști artileriști. Ținutul nu-i prea vesel — în munți mai e cum mai e, e frumos, dar jos chiar că n-ai ce vedea în afară de sate pustii și pârjolite și de câmpuri călcate în picioare și devastate. Și iată că într-o bună zi, pe 28 octombrie, coborâm într-o vale și, conform hărții, trebuia ca acolo să fie un sat mare armenesc. Bineînțeles că de sat nici nu mai putea fi vorba. Fusese într-adevăr un sat cumsecade; și asta nu cu mult timp în urmă. Fumul se vedea de la multe verste depărtare. Mă dusesem cu detașamentul meu acolo pentru că se zvonea că era posibil să dăm peste o puternică unitate de cavalerie. Eu veneam cu dragonii, cazacii — în fața noastră. Numai că în preajma satului drumul făcea o cotitură. Mă uit: cazacii se apropiaseră și-acum stăteau ca-nțepeniți — nu mișca unul. Mi-am îndemnat calul și-am luat-o înainte. Până să văd, am simțit după duhoarea de carne prăjită: bașbuzucii își lăsaseră popota acolo. O căruță enormă cu fugari armeni n-apucase să se salveze, ei o capturaseră și făcuseră ordine. Încinseseră focul sub căruță, iar pe armeni, legați de căruță care cu capul, care cu picioarele, care cu spinarea, care cu burta, îi puseseră la foc și-i prăjiseră încetișor. Erau femei cu sânii tăiați, cu burțile sfârtecate. N-o să mă apuc acum să dau toate amănuntele. Un singur lucru îl am acum în fața

ochilor. O femeie întinsă la pământ, legată cu gâtul și cu umerii de osia căruței ca să nu poată întoarce capul, nu e nici arsă, nici hărtănită, doar chipul îl are desfigurat — e clar că a murit de groază —, iar în fața ei, un par înalt înfipt în pământ, și de par e legat un copil gol — probabil fiul ei — înnegrit tot, cu ochii ieșiți din orbite, și alături — grătarul cu cărbunii stinși deja. Acum, ce să vă spun, m-a apucat întâi o jale de moarte, îmi era silă să mă mai uit la lumea lui Dumnezeu și acționam, nu știu cum, mașinal. Comand „la trap, înainte", intrăm în satul ars — nimic, curat ca-n palmă. Când deodată, dintr-o fântână secată vedem că apare o sperietoare... Iese murdar, jupuit, cade cu fața la pământ și bolborosește nu știu ce pe armenește. L-am ridicat și am prins a-l întreba: era un armean dintr-un alt sat, băiat isteț. Nimerise cu treburile sale negustorești în satul ăsta pe când locuitorii se pregăteau să fugă. Nici nu se puseseră bine în mișcare când i-au lovit bașbuzucii — o mulțime, zice el, patruzeci de mii. E clar că numai de numărat nu-i ardea lui. S-a aciuat în fântână. A auzit urletele... Oricum știa cum se va termina. Pe urmă aude că bașbuzucii se întorc și o pornesc pe alt drum. Probabil că se duc în satul nostru — zice — și-or să facă același lucru cu ai noștri. Și urlă, își frânge mâinile.

Și, deodată, parcă m-a străfulgerat. Inima mi s-a-nmuiat și lumea lui Dumnezeu am văzut-o din nou zâmbitoare. Și-l întreb pe armean: când au plecat diavolii de-aici, de mult? După câte crede el — de vreo trei ore.

— Și-i departe de ajuns călare până la voi în sat?

— Vreo cinci ore și ceva.

— În două ore n-avem cum să-i prindem din urmă. O, Doamne! Dar vreo scurtătură, ceva, nu e?

— Este, este, — și s-a înfiorat tot — e un drum prin trecătoare. Scurt de tot. Nici nu-l cunoaște prea multă lume.

— Se poate trece călare?

— Se poate.

— Dar cu tunurile?

— Greu, dar se poate.

Am dat ordin să i se dea armeanului un cal și cu tot detașamentul — după el, în trecătoare. Nici nu mai știu cum ne-am cățărat pe-acolo prin munți. Acționam din nou mașinal, numai că sufletul mi-era ușor de parcă aș fi avut aripi și eram foarte sigur pe mine. Știam *ce* trebuia făcut și simțeam că *va fi* făcut ceea ce trebuie făcut.

Tocmai ieșeam din ultima trecătoare, mai aveam un pic și urma să intrăm în drumul mare, când ce văd? Armeanul vine-ndărăt, dă din mâini, adică: aici, sunt aici! M-am apropiat de cei din față, mi-am potrivit ocheanul: așa e, călăreți cât vezi cu ochii; ei, te cred că nu patruzeci de mii, dar vreo trei–patru mii sunt, dacă nu chiar cinci. I-au văzut odraslele diavolului pe cazaci, și-au pornit-o către noi, că noi le ieșeam în flancul stâng din trecătoare. Și-au început să tragă cu puștile în cazaci. Și trag urâțeniile alea asiatice cu puștile europene de zici că-s oameni! Când ici, când colo pică de pe cal câte-un cazac. Mai-marele sotnicilor[39] vine la mine:

— Ordonați să atacăm, Excelență! Până montăm noi tunurile îi lăsăm pe ăștia, fir-ar ei să fie blestemați, să ne împuște ca pe prepelițe? Putem și noi să-i împrăștiem pe ei.

— Mai răbdați, dragii mei, un pic — zic. De gonit — zic — îi goniți dar care-i folosul? Mie Dumnezeu îmi poruncește să-i termin, nu să-i izgonesc.

Până la urmă le-am ordonat la doi comandanți de sotnie să se răspândească și să atace, să tragă în diavoli, iar apoi, când treaba va fi mai groasă, să se retragă spre tunuri. O sută de cazaci i-am oprit să acopere tunurile, iar pe cei din Nijni Novgorod i-am aranjat în stânga bateriei. În ce mă privește, tremur tot de nerăbdare. Și copilul fript, cu ochii ieșiți, îl am în fața ochilor, și cazacii cad unul câte unul. O, Doamne!

DOAMNA: Și cum s-a terminat?

GENERALUL: S-a terminat cum nu se putea mai bine, fără greș! Au început cazacii să tragă și imediat au și prins să se retragă chiuind. Dracii — după ei. S-au încins, nici nu mai trag, vin călări cu toată gloata drept peste noi. Cazacii se apropie la vreo două sute de stânjeni de ai noștri și se împrăștie ca potârnichile care-ncotro. Ei, îmi zic, văd c-a sosit ceasul voinței Domnului. „Sotnici, împărțirea!" S-a împărțit acoperirea mea în două, jumătate în dreapta, jumătate în stânga, gata, Doamne, binecuvântează! Am ordonat bateriei „foc".

Și Dumnezeu mi-a binecuvântat toate cele șase salve. N-am auzit de când sunt așa chelălăit drăcesc. Nici n-au apucat să se dumirească, și vine a doua salvă. Când mă uit, toată hoarda s-a-mpleticit îndărăt. A treia i-a prins din urmă. Și s-a pornit o harababură ca într-un mușuroi în care-ai aruncat chibrituri aprinse. Aleargă-n toate părțile, calcă unul peste altul. Atunci, eu cu dragonii și cazacii lovim din flancul stâng și-i luăm la tocat, ca pe varză. N-au scăpat prea mulți — pe care nu i-a nimerit obuzul i-a tăiat sabia. Văd că unii își aruncă și armele, sar de pe cai, strigă „aman". Ei, acum nici n-am mai ordonat nimic — oamenii pricepuseră și singuri că nu-i vremea de „aman". Și i-au tăiat cazacii și sotnicii pe toți.

Și când te gândești că dacă diavolii ăștia fără minte — după primele salve ce le-au fost servite chiar în față, aș putea spune, de la vreo douăzeci de stânjeni — deci dacă, în loc s-o rupă la fugă înapoi, o porneau în galop spre tunuri, ăsta ne-ar fi fost sfârșitul, n-am mai fi apucat să tragem a treia salvă!

Dar Dumnezeu a fost cu noi! S-a terminat toată treaba. Iar în inima mea e Învierea luminoasă a lui Christos. Ne-am cules morții — treizeci și șapte de oameni și-au încredințat sufletul lui Dumnezeu. I-am pus pe loc neted în șiruri, le-am închis ochii. Aveam în sotnia a treia un uriadnik[40], Odarcenko, un om cu posibilități uimitoare

și mare tipicar. În Anglia ar fi ajuns prim-ministru. Acum a nimerit în Siberia pentru că s-a opus autorităților când au închis nu știu ce mănăstire de raskolnici[41] și au distrus mormântul nu știu cărui stareț pe care-l cinsteau aceștia. L-am chemat. Zic: „Odarcenko, uite cum stă treaba: suntem în campanie, nu ne prea pricepem la «aliluia», ia fă tu pe popa și cântă-le morților noștri prohodul." Și el, se-nțelege, nu mai poate de plăcere. „Bucuros m-oi strădui, Excelență" — și-i lucesc ochii, bestia. S-au găsit și diaconi să-i țină isonul. Și au cântat prohodul așa cum se cuvine. Numai sfânta iertare de păcate nu le-am putut-o da, însă aici nici nu era nevoie: i-a iertat dinainte cuvântul lui Iisus despre cei ce-și dau sufletul pentru ai lor. Am totul ca atunci în fața ochilor. Toată ziua fusese norocoasă — era toamnă — dar acum se risipiseră norii la apus, jos era trecătoarea neagră, iar pe cer nori de toate culorile, de parcă s-ar fi adunat oastea lui Dumnezeu. Iar în sufletul meu e tot o sărbătoare luminoasă. O liniște... Și sunt nespus de ușor, de parcă m-aș fi curățat de toate necurățeniile lumești și toate greutățile pământului mi-ar fi fost luate de pe umeri, ce mai, o stare cerească — îl simt pe Dumnezeu și gata. Și când s-a apucat Odarcenko să-i pomenească pe nume pe ostașii ce abia-și dăduseră duhul, căzuți pe câmpul de luptă pentru credință, pentru țar și pentru patrie, atunci am simțit într-adevăr că nu e vorba de cuvinte goale, oficiale, și nici de un titlu oarecare, cum ați binevoit să spuneți, și că există într-adevăr oștirea întru Christos și că războiul, așa cum a și fost, este și va fi până la sfârșitul lumii un lucru măreț, cinstit și sfânt...

PRINȚUL (*după o oarecare tăcere*): Și când i-ați băgat în pământ pe ai voștri cuprinși de atâta lumină, nu v-ați gândit chiar deloc la mulții inamici pe care i-ați căsăpit?

GENERALUL: Slavă Domnului că am apucat s-o pornim mai departe până ce hoiturile-alea să-nceapă să dea de știre.

DOAMNA: Vai, ați stricat toată impresia frumoasă. Se poate așa ceva?

GENERALUL (*adresându-se prințului*): De fapt, ce-ați fi vrut de la mine? Să-i îngrop creștinește pe șacalii ăia, ce nu erau nici creștini, nici musulmani, ci dracu' știe ce? Iar dacă mi-aș fi pierdut mințile și chiar aș fi dat ordin să le cânte prohodul împreună cu cazacii, acum m-ați fi acuzat de abuz religios. Păi cum? Nenorociții ăia, drăguții de ei, cât au trăit s-au închinat diavolului, s-au rugat focului și, hop, după moarte, să-i supun unor ritualuri zise creștine, primitive și pline de eresuri! Nu, atunci aveam altă grijă. I-am chemat pe sotnici și pe căpitanii cazacilor și le-am ordonat să le spună oamenilor ca nici unul să nu-ndrăznească să se-apropie la mai puțin de trei stânjeni de hoiturile dracului, că văzusem eu că pe cazacii mei îi cam mâncau palmele să le pipăie buzunarele, după obiceiul lor. Și cine știe ce ciumă s-ar mai fi pornit. Pierir-ar de pe fața pământului!

PRINȚUL: Să vă fi-nțeles eu bine? Vă temeați ca nu cumva cazacii să se-apuce să-i buzunărească pe bașbuzucii morți și să nu aducă în detașamentul dumneavoastră cine știe ce molimă?

GENERALUL: Exact de așa ceva mă temeam. Se pare că e clar.

PRINȚUL: Așa deci cu „oștirea întru Christos"!

GENERALUL: De cazaci vorbiți?!... Niște tâlhari! Așa au fost întotdeauna.

PRINȚUL: Parcă am fi într-un vis, nu alta!

GENERALUL: Da, și mie mi se pare că ceva nu-i în regulă. Nu pot nicicum să pricep despre ce mă tot întrebați, de fapt?

POLITICIANUL: Prințul se minunează, aș zice eu, cum de cazacii dumneavoastră sublimi și aproape sfinți se dovedesc deodată a fi, după propriile dumneavoastră cuvinte, „niște tâlhari".

PRINȚUL: Da. Și întreb, cum poate fi războiul un „lucru măreț, cinstit și sfânt" când, după câte spuneți, reiese că este lupta unor tâlhari contra altor tâlhari?

GENERALUL: Ah! Alta acum! „Lupta unor tâlhari contra altor tâlhari." Păi tocmai aste e: contra *altora*, de cu totul alt soi. Sau chiar credeți că e totuna să furi nițel când ai ocazia și să prăjești copii pe cărbuni sub ochii mamei? Iată ce-o să vă spun: am conștiința atât de curată în legătură cu ce a fost atunci, încât îmi pare uneori și-acuma rău că n-am murit după ce am comandat ultima salvă. Și n-am nici cea mai mică îndoială că dacă aș fi murit atunci, aș fi ajuns direct în fața Celui Atotputernic, cu tot cu cei treizeci și șapte de cazaci ai mei uciși, și ne-am fi ocupat locul în rai alături de tâlharul cel bun din Evanghelie. Că doar nu degeaba e el în Evanghelie.

PRINȚUL: Da. Numai că n-o să găsiți în Evanghelie cum că pot fi asemănați cu tâlharul cel bun numai compatrioți de-ai noștri ori oameni de aceeași credință ca a noastră, și nu oameni ai tuturor popoarelor și de toate religiile.

GENERALUL: Ce mă tot amețiți cu una și cu alta? Când am vorbit eu de naționalități și de religii? Ce, armenii sunt de-același neam ori religie cu mine? Sau am întrebat de ce credință ori din ce neam sunt urmașii ăia ai diavolului pe care i-am terminat cu tunul?

PRINȚUL: Și iată că nici până acum n-ați apucat să zăboviți și să vă gândiți că acei urmași ai diavolului sunt totuși oameni și că în orice om e și bine și rău. Și că orice om, fie el cazac ori bașbuzuc, se poate dovedi a fi tâlharul cel bun din Evanghelie.

GENERALUL: Ei, cine să vă mai înțeleagă! Ba ziceți că omul rău e ca o fiară iresponsabilă, ba acuma spuneți că un bașbuzuc care prăjește un copil se poate dovedi a fi tâlharul cel bun! Și toate acestea ca nu cumva să ne atingem în vreun fel de rău. Eu însă consider că important nu e faptul că în orice om sunt și germeni ai binelui, și

germeni ai răului, ci care din două a biruit în el. Important nu e că din orice zeamă de struguri se poate face și vin, și oțet. Important e ce anume se găsește în sticla asta — vin ori oțet. Căci dacă e oțet și eu mă apuc să-l beau pahar după pahar și să-i mai servesc și pe alții sub pretext că e făcut tot din ce e făcut și vinul, apoi în afară de faptul că ne stricăm stomacul, nu fac nimănui nici un fel de serviciu. Toți oamenii sunt frați. Minunat. Mă bucur foarte. Și ce-i cu asta? Că doar și frații sunt de tot felul. Și de ce nu m-aș interesa care din frații mei e Cain și care-i Abel? Și dacă, sub ochii mei, fratele meu Cain îl jupoaie pe fratele meu Abel, iar eu, tocmai pentru că nu-s indiferent față de frații mei, îl pocnesc pe fratele Cain încât să nu-i mai stea gândul la prostii, veniți dumneavoastră și-mi reproșați că am uitat de sentimentele frățești. Tocmai, că n-am uitat, de-aia mă și amestec, iar dacă aș fi uitat, aș fi putut să trec liniștit mai departe.

PRINȚUL: Dar de unde apare dilema: să trec mai departe ori să-l pocnesc?

GENERALUL: De cele mai multe ori nici n-o să găsiți în asemenea situații o a treia ieșire. Dumneavoastră, de pildă, propuneați să ne rugăm lui Dumnezeu, pentru ca El, intervenind direct, să-i bage mințile în cap pe loc și cu mâna Lui cea dreaptă oricărui fiu al diavolului. Însă se pare că tot dumneavoastră ați respins această modalitate. Iar eu vă spun că această metodă e bună la orice, dar nu poate înlocui nimic. Căci, vedeți dumneavoastră, oamenii cumsecade se roagă și înainte de masă, dar de mestecat, mestecă ei înșiși, cu propriile lor fălci. Și nici eu n-am dat comenzi artileriei fără să mă rog.

PRINȚUL: Acest fel de a te ruga este, desigur, un sacrilegiu. Nu să te rogi lui Dumnezeu trebuie, ci să acționezi cu Dumnezeu în suflet.

GENERALUL: Adică?

PRINȚUL: Cel care chiar este pătruns de adevăratul spirit evanghelic, acela va găsi în sine, la nevoie, știința

ca prin vorbă, gest și tot aspectul său să acționeze asupra fratelui său nenorocit și neluminat care dorește să ucidă ori să săvârșească alt rău, — acela deci va putea să îl cutremure pe fratele său atât de tare, încât cel din urmă își va pricepe pe dată greșeala și va lăsa calea cea strâmbă.

GENERALUL: Sfinte Dumnezeule! Adică, după dumneavoastră, trebuia ca eu să fac în fața bașbuzucilor, a celor care prăjeau copii la foc mic, gesturi duioase și să spun vorbe cu simțire?

DL Z: Aș zice că, date fiind distanța și faptul că vorbeați limbi diferite, cuvintele ar fi fost totalmente nelalocul lor. Iar în ceea ce privește gesturile cutremurătoare, apoi ceva mai potrivit decât salvele de artilerie nici că s-ar putea găsi, în împrejurările date.

DOAMNA: Chiar așa: în ce limbă și prin ce mijloace s-ar fi putut explica generalul cu bașbuzucii?

PRINȚUL: Dar eu n-am spus nici pe departe că *ei* în acea situație ar fi putut să acționeze evanghelic asupra bașbuzucilor. Am spus doar că un om plin de adevăratul har evanghelic ar fi găsit o posibilitate — și în această situație, ca în oricare alta — să trezească în sufletele cuprinse de întuneric acel bine ce se ascunde în orișice ființă umană.

DL Z: Chiar credeți ceea ce spuneți?

PRINȚUL: Nu mă îndoiesc câtuși de puțin.

DL Z: Și ce credeți, Christos era *în suficientă măsură* pătruns de adevăratul har evanghelic sau nu era?

PRINȚUL: Ce întrebare!

DL Z: Da, căci vreau să știu: de ce atunci Christos n-a acționat prin forța harului evanghelic pentru a trezi binele ascuns în sufletul lui Iuda, al lui Irod, al marilor preoți evrei și, în sfârșit, în sufletul acelui tâlhar *rău*, pe care pur și simplu îl uită toți, nu se știe de ce, atunci când vorbesc de tovarășul lui *cel bun*?[42] Învățătura creștină pozitivă nu vede aici nici o dificultate de nebiruit. Însă dumneavoastră trebuie să renunțați neapărat la ceva: ori la obiceiul

de a vă referi la Christos și la Evanghelie ca la autoritatea supremă, ori la optimismul dumneavoastră moral. Pentru că cea de-a treia cale, destul de bătătorită și ea — negarea faptului evanghelic însuși ca o născocire târzie sau o răstălmăcire „preoțească" — vă este în cazul de față cu desăvârșire închisă. Oricât ați deforma și ați ciunti în folosul dumneavoastră textul celor patru Evanghelii, ceea ce ne interesează pe noi rămâne un fapt indiscutabil — anume că Christos a fost prigonit cu cruzime și supus pedepsei cu moartea din cauza răutății dușmanilor Săi. Că din punct de vedere moral El a rămas deasupra tuturor acestor întâmplări, că El nu a dorit să Se împotrivească și le-a iertat dușmanilor Săi — asta e la fel de clar și din punctul meu de vedere, și dintr-al dumneavoastră. De ce însă, iertându-Și dușmanii, El — vorbind cu cuvintele dumneavoastră — nu le-a mântuit sufletele de acea beznă îngrozitoare în care se găseau? De ce nu a biruit răutatea lor prin forța blândeții Sale? De ce nu a trezit binele ce dormita în ei, de ce nu i-a luminat și nu i-a făcut să renască în suflet? Într-un cuvânt, de ce n-a acționat asupra lui Iuda, asupra lui Irod, asupra marilor preoți iudei așa cum a acționat *numai* asupra tâlharului cel bun? Din nou: ori n-a putut, ori nu a vrut. După dumneavoastră, reiese că nici într-un caz, nici în celălalt El nu era *suficient* de pătruns de adevăratul spirit evanghelic. Și întrucât vorbim, dacă nu mă înșel, de Sfânta Evanghelie și nu de altceva, după dumneavoastră reiese că Christos cel Sfânt nu era suficient de pătruns de adevăratul spirit sfânt, drept pentru care vă prezint felicitările mele!

PRINȚUL: Bine, bine, n-am să mă apuc să mă duelez cu dumneavoastră având drept armă cuvintele, tot așa cum nu m-aș apuca să mă întrec cu generalul în lupta cu spada sa „întru Christos"... (*Aici prințul se ridică în picioare cu intenția clară de a spune ceva tăios, care să-l doboare pe adversar dintr-o primă și singură lovitură, dar din clopotnița din apropiere se auzi cum bate de ora șapte.*)

DOAMNA: E timpul să mergem la masă. Și o asemenea dispută nu poate fi încheiată în grabă. După masă avem partida de whist, însă mâine trebuie să continuăm neapărat discuția. (*către politician*) De acord?

POLITICIANUL: Să continuăm discuția? Și eu care mă bucuram atât de tare că se apropie de sfârșit! Căci disputa începuse să cam prindă izul acela specific și destul de neplăcut, adică începuse să miroase a război religios. Absolut nepotrivit! Și totuși, eu țin la viața mea mai mult decât la orice altceva.

DOAMNA: Haideți, haideți, nu vă mai prefaceți. Trebuie negreșit să veniți și mâine. Altminteri ce-nseamnă asta: apăreți ca un adevărat Mefistofel plin de mister!

POLITICIANUL: Mâine aș fi de acord să iau parte la discuție, dar cu o condiție: să fie mai puțină religie. Nu cer să nu mai fie deloc, întrucât se pare că așa ceva nu este cu putință. Dar să fie mai puțină, pentru Dumnezeu, mai puțină!

DOAMNA: Acest „pentru Dumnezeu" e foarte drăguț în contextul de față!

DL Z (*către politician*): Cea mai bună cale de a avea cât mai puțină religie e ca dumneavoastră să vorbiți cât mai mult.

POLITICIANUL: Ceea ce și promit! Deși e mai plăcut să asculți decât să vorbești, mai ales în acest aer blând. Dar pentru a feri mica noastră societate de certuri interne, care s-ar putea reflecta într-un mod nedorit și asupra jocului de cărți, sunt gata să mă sacrific preț de două ore.

DOAMNA: Minunat! Iar poimâine vom încheia disputa despre Evanghelie. Prințul va reuși să vină cu niște argumente imbatabile. Numai că trebuie să fiți și dumneavoastră de față. Trebuie să vă apropiați și dumneavoastră un pic de cele bisericești.

POLITICIANUL: Și poimâine?! Ei bine, nu! Sacrificiul meu nu merge chiar atât de departe. Plus că poimâine trebuie să plec la Nisa.

DOAMNA: La Nisa? Ce diplomație naivă! Nu e de nici un folos! Codul dumneavoastră secret a fost de mult descifrat și oricine știe că atunci când spuneți „Plec la Nisa", asta înseamnă „Vreau s-o întind la Monte-Carlo". Ei, ce să facem... Ne-om descurca poimâine și fără dumneavoastră. Cufundați-vă în materie dacă nu vă temeți că veți deveni și dumneavoastră spirit peste un timp. Duceți-vă la Monte-Carlo. Și să vă răsplătească Soarta după merite!

POLITICIANUL: Meritele mele nu au nici o legătură cu Soarta, ci cu o serie de acțiuni pe care le fac eu. În ce privește norocul și unele socoteli, le admit la ruletă, ca și în orice altceva.

DOAMNA: Bine, bine... Dar mâine trebuie neapărat să ne adunăm cu toții.

DIALOGUL AL DOILEA

Audiatur et altera *pars.*[43]

A doua zi de dimineață, la ora stabilită, mă aflam împreună cu ceilalți la măsuța de sub palmieri, unde ne beam ceaiul. Lipsea doar Prințul, pe care-am fost nevoiți să-l așteptăm. Cum eu nu joc cărți, în seara aceleiași zile am și notat toată această discuție, chiar de la început. De data aceasta Politicianul a vorbit atât de mult și și-a „țesut frazele atât de îndelung și iscusit", încât a fost imposibil să scriu totul cu maximă exactitate. Am păstrat destul de multe din formulările lui autentice și m-am străduit să redau tonul general dar, se-nțelege, în unele cazuri n-am putut decât să povestesc cu cuvintele mele esența celor spuse de el.

POLITICIANUL: Am remarcat de ceva vreme un lucru ciudat: oamenii care-și fac un titlu de glorie din înalta lor moralitate nu pot nicicum să-și însușească virtutea cea mai simplă și necesară după părerea mea, chiar singura necesară — buna-cuviință. De aceea nu ne rămâne decât să-i mulțumim lui Dumnezeu că la noi sunt relativ puține persoane posedate de această idee a unei morale superioare. Și spun *idee*, pentru că o asemenea realitate n-am întâlnit nicicând și n-am nici un motiv să cred ca atare lucru ar exista.

DOAMNA: Bine, bine, acestea-s lucruri cunoscute, însă în ceea ce spuneți despre buna-cuviință aveți dreptate. Dar ia încercați, cât încă nu a apărut *le sujet en question*[44], să demonstrați că buna-cuviință e singura virtute necesară,

să ne demonstrați așa, ușurel, cum se încearcă instrumentele din orchestră înainte de începutul uverturii.

POLITICIANUL: Da, în asemenea cazuri se aude numai un zumzăit de sunete. Ceva la fel de monoton am obține și noi acum, căci mă-ndoiesc că s-ar apuca vreunul dintre noi să susțină o părere diferită, vreau să spun — până la sosirea prințului. Iar să vorbim astăzi în fața lui despre politețe n-ar fi tocmai politicos.

DOAMNA: Desigur. Însă care vă sunt argumentele?

POLITICIANUL: Bănuiesc că veți fi de acord cu faptul că cineva poate trăi de minune într-o societate unde nu este nici un om virtuos, nici un om mărinimos, nici un om dispus să facă un sacrificiu. Eu, cel puțin, m-am aranjat mereu destul de bine în asemenea companie...

DOAMNA: De pildă, la Monte-Carlo.

POLITICIANUL: Și la Monte-Carlo, și în multe alte locuri. Nicăieri nu se face simțită necesitatea ca măcar un singur reprezentant al virtuții supreme să existe. Dar ia încercați să trăiți un timp într-o societate unde să nu fie nici măcar un singur om bine-crescut.

GENERALUL: Eu nu știu despre ce fel de companie vorbiți dumneavoastră, dar să știți că în compania de la Hiva[45] ori în cea turcească cred că au fost mai utile alte câteva virtuți, în afară de buna-cuviință.

POLITICIANUL: Mai trebuia să spuneți și că un călător prin Asia Centrală are nevoie nevoie și de altceva, în afară de buna-cuviință. Eu vorbesc despre viața corectă de zi cu zi, într-o societate umană civilizată. Ei bine, pentru această viață nu-i nevoie de nici un fel de virtuți și de nici un fel de așa-numit creștinism. (*Către dl Z*) Văd că dați din cap?

DL Z: Mi-am amintit de o întâmplare tristă ce mi-a fost adusă nu demult la cunoștință.

DOAMNA: Despre ce este vorba?

DL Z: Prietenul meu N a murit pe neașteptate.

GENERALUL: Celebrul romancier?

DL Z: Chiar el.

POLITICIANUL: Da, da, s-a scris în ziare despre moartea lui, dar cam vag.

DL Z: Tocmai asta e, că s-a scris vag.

DOAMNA: Dar cum de v-ați amintit de el tocmai în clipa aceasta? A murit din cauza cuiva lipsit de bună-cuviință?

DL Z: Ba dimpotrivă, a murit din pricina propriei bune-cuviințe exagerate și nu din vreo altă cauză.

GENERALUL: Se vede treaba că și în ce privește această chestiune avem opinii diferite.

DOAMNA: Povestiți-ne, dacă vreți.

DL Z: Da, da, nu am nimic de ascuns. Prietenul meu, care și el credea că buna-cuviință este, dacă nu chiar unica virtute, în orice caz prima treaptă necesară a moralității sociale, se considera obligat să respecte în cel mai strict mod cu putință toate cerințele bunei-cuviințe. Aici includea, printre altele, și următoarele: să citească toate scrisorile primite, fie ele chiar și de la necunoscuți. De asemenea, să citească toate cărțile și broșurile trimise lui cu rugămintea de a le scrie recenzii; să răspundă la toate scrisorile și să scrie toate recenziile; și, în general, să ia în seamă conștiincios toate rugămințile și solicitările adresate lui. Drept urmare, toată ziua era ocupat cu treburile altora, rezervându-și pentru ale sale numai nopțile. Apoi se considera obligat să accepte toate invitațiile și să-i primească pe toți vizitatorii care-l găseau acasă. Când era tânăr și suporta băuturile tari, viața de ocnaș pe care și-a clădit-o drept urmare a bunei sale cuviințe dar îl apăsa, dar nu s-a transformat într-o tragedie, căci vinul îi înveselea inima și-l salva de la disperare. Când îi venea să pună mâna pe ștreang, o punea pe sticlă și după ce-i trăgea nițeluș, își purta crucea cu mai multă vioiciune. Dar având o sănătate șubredă, pe la patruzeci și cinci de ani a fost nevoit să renunțe la băuturile tari. În stare de trezie viața-i

de ocnaș i se păru un infern. Și iată că acum am fost înștiințat că și-a luat zilele.

DOAMNA: Cum așa? Numai din pricina bunei-cuviințe? Era pur și simplu nebun!

DL Z: Sigur că-și pierduse echilibrul sufletesc, însă cred că expresia „pur și simplu" se potrivește în această situație mai puțin decât orice.

GENERALUL: Da, cunosc și eu asemenea cazuri de nebunie, că de stai să cugeți binișor asupra lor poți să-ți cam pierzi mințile. Lucrurile nu-s chiar așa de simple.

POLITICIANUL: În orice caz, este clar că buna-cuviință n-are aici nici un amestec. Așa cum tronul spaniol nu e vinovat de nebunia consilierului titular Poprișcin[46], tot așa și obligația de a fi bine-crescut n-are nimic de-a face cu nebunia prietenului domniei voastre.

DL Z: Sigur că da, că doar nici eu nu sunt împotriva bunei-cuviințe. Sunt doar împotriva ridicării acesteia la rangul unui soi de normă absolută.

POLITICIANUL: Normele absolute, ca și orice fel de alt absolut, sunt doar născociri ale oamenilor lipsiți de bun-simț și de simțul realității. Eu nu recunosc nici un fel de norme absolute, recunosc numai regulile *necesare*. Știu, de pildă, că dacă nu voi respecta regulile de igienă corporală, acest lucru va fi dezgustător, atât pentru mine, cât și pentru cei din jurul meu. Nedorind să provoc și nici să încerc senzații neplăcute, respect neabătut, zi de zi, regula de a mă spăla, de a-mi schimba lenjeria și așa mai departe, nu pentru că așa se cuvine sau pentru că ar reprezenta ceva sfânt, a cărui încălcare ar fi un păcat, ci pur și simplu pentru că încălcarea acestei norme ar fi *ipso facto* materialicește incomodă. Tot așa și cu buna-cuviință în general, în care, la drept vorbind, intră ca parte componentă și curățenia corporală. Mie, ca și oricui altcuiva, îmi e cu mult mai comod să respect, nu să încalc, normele de bună-cuviință — așa că le respect. Dar dacă prietenul domniei voastre și-a închipuit că buna-cuviință îi impune

să răspundă la toate scrisorile și rugămințile, fără să țină cont de avantaje și foloase, apoi aceasta nu mai este bună-cuviință, ci un soi de sacrificiu stupid.

DL Z: Scrupulozitatea-i excesivă s-a transformat în manie, manie care l-a și distrus.

DOAMNA: Dar este îngrozitor că un om a putut să moară dintr-așa o prostie. Oare chiar n-ați putut să-l faceți să-și bage mințile în cap?

DL Z: M-am străduit în fel și chip și am avut un aliat puternic într-un pelerin de la Athos, cam sărman cu duhul, dar un om remarcabil. Prietenul meu îl respecta foarte și-i cerea adesea sfatul în chestiuni de spirit. Respectivul a priceput din capul locului care-i rădăcina răului. Eu îl știu bine pe acest pelerin și mi s-a întâmplat din când în când să asist la discuții de-ale lor. Când prietenul meu începea să-i comunice îndoielile sale de ordin moral — dacă are sau nu dreptate în cutare situație, dacă n-a păcătuit în alta — Barsonoteu îl întrerupea pe dată: „Ehe, te frămânți gândind la păcatele tale — las-o baltă! Uite ce-ți spun eu: n-ai decât să păcătuiești de 539 de ori pe zi, important e să nu te căiești, pentru că orișicine poate să păcătuiască și să se căiască. Tu să păcătuiești însă tot timpul și să nu te căiești nicicând. Căci dacă păcatul este un rău, apoi dacă ții minte răul, înseamnă că ești ranchiunos, lucru ce nu e lăudat de nimeni. Și cea mai rea ranchiună e să-ți ții minte propriile păcate. Mai bine ține minte răul, pe care ți-l fac alții, că în asta e un folos: te poți feri pe viitor de asemenea oameni; cât privește propriul rău, uită-l și nici nu te gândi la el, ca nici să nu mai existe. Fiindcă un singur păcat este păcat de moarte — întristarea, pentru că din întristare se naște disperarea, iar disperarea nici nu mai este un păcat propriu-zis, este însăși moartea spiritului. Și ce păcate ar mai fi? Beția? Apoi omul deștept bea atâta cât încape, dacă nu mai are loc, nu mai bea. Iară prostul poate să-și bea mințile și cu apă de izvor. Înseamnă că de vină nu e vinul, ci nesăbuința.

Tocmai de-aia, de nesăbuință, se usucă unii fiindcă beau votcă: nu numai pe dinăuntru, ci așa, de se înnegresc și pe afară și vezi cum joacă pe ei luminițe — am văzut cu ochii mei — și atunci despre ce păcat mai poate fi vorba, când dă flacăra gheenei din tine pe din afară, de se vede cu ochiul liber? În ce privește aceste încălcări ale celei de-a șaptea porunci, îți spun cu mâna pe inimă: greu e să judeci, dar să lauzi nu e nicicum cu putință. Nu, nu, nu te sfătuiesc! Bineînțeles că plăcerea-i mare — nu încape vorbă —, însă după ea vine întristarea; care mai scurtează și viața. Dacă nu mă crezi, uite ce scrie un doctor neamț foarte învățat." Și Barsonoteu lua de pe raft o carte ce părea a fi de demult și începea s-o răsfoiască. „Numai titlul, frate, și tot merită! Ma-cro-bi-otica lui Hufeland[47]! Uite-aici, la pagina 176..." Și citea rar și răspicat pagina unde autorul german te previne să nu îți risipești nechibzuit forțele vitale. „Vezi? pentru ce și-ar face un om deștept pagubă? La tinerețe, când nu ai înțelepciune, sigur că dorești câte și mai câte. Însă pe urmă, nu! Ții mai mult la tine. Și să-ncepi apoi să-ți amintești de vremea trecută și să te frămânți: cum că de ce, blestematul de mine, mi-am pierdut nevinovăția, mi-am irosit curățenia sufletească și trupească ? Apoi îți spun că asta e prostie curată, asta-nseamnă pur și simplu să-l lași pe diavol să-și râdă de tine. Că lui îi place de bună seamă ca sufletul tău, în loc să meargă înainte și să se înalțe, să bată pasul pe loc necurat. Uite care-i sfatul meu: cum o să-nceapă el să te zăpăcească și să pună-n față căința, tu scuipă și întinde scuipatul — adică „uite care-mi sunt păcatele cele grele, atât de nemaipomenit de însemnate-s pentru mine!" Și o să-ți dea cu siguranță pace, îți zic din experiență... Și ce alte fărădelegi mai ai pe suflet? Că doar de furat, n-ai să te-apuci să furi? Și chiar dacă ai furat deja, nu-i mare nenorocire: în ziua de azi toți fură. Așa că nu te mai gândi la asemenea fleacuri, păzește-te de-un singur lucru — de întristare. Dacă-ți vin în cap gânduri despre păcate sau

cum că poate-ai supărat cumva pe cineva cu ceva, atunci du-te la teatru, sau distrează-te într-o companie veselă, ori citește ceva scris de vreun măscărici. Și dacă vrei numai o porunceală de la mine, uite-ți porunceala: să fii tare în credință nu de frica păcatelor, ci pentru că omului deștept îi e pe plac să trăiască cu Dumnezeu în suflet, iar fără de Dumnezeu îi e destul de rău; să pătrunzi cuvântul Domnului, căci, de-l citești cu cap, fiece vers te răsplătește-n aur; să te rogi cu multă simțire în fiecare zi, măcar o dată sau de două ori. Că doar să te speli nu uiți nicicând, iar rugăciunea sinceră este pentru suflet mai bună decât orișice săpun. Să postești pentru sănătatea stomacului și-a altor măruntaie — acuma și doctorii dau sfatul ăsta după 40 de ani; să nu te gândești la trebile altora și, dacă ai ce face, să nu te ocupi de binefaceri. Dar săracilor din calea ta să le dai fără să socotești; tot așa să dăruiești și pentru biserici și mănăstiri — că or să socotească alții la chibzuiala din ceruri — și vei fi zdravăn și la suflet, și la trup. Iar cu tot felul de fățarnici ce se bagă în sufletul altora, pentru că n-au nimic într-al lor, nici să nu stai de vorbă." Asemenea discursuri aveau un efect benefic asupra prietenului meu, însă nu puteau înfrânge pe deplin valul de impresii ce-l copleșeau. Iar în ultima vreme se și vedea rar cu Barsonoteu.

POLITICIANUL: Pelerinul ăsta al domniei voastre spune în felul său cam ce spun și eu în esență.

DOAMNA: Cu-atât mai bine. Însă, într-adevăr, ce moralist uluitor! N-ai decât să păcătuiești, lucrul cel mai important e să nu te căiești — asta-mi place teribil.

GENERALUL: Eu cred că nu le-o fi spunând chiar tuturor același lucru. Cred că cine știe cărui mișel ori ticălos îi dă povețe pe alt ton.

DL Z: De bună seamă. Însă cum prinde o umbră de frământare morală, devine pe dată filozof, ba chiar fatalist. O doamnă mai vârstnică, foarte deșteaptă și instruită, s-a extaziat de-a dreptul auzindu-l. Era de credință rusă, dar

educată prin alte locuri și, aflând ea multe despre Barsonoteu al nostru, l-a luat drept *directeur de conscience*[48], însă el n-a lăsat-o să vorbească prea mult despre impasurile-i sufletești. „Și de ce te-or fi frământând asemenea prostii? Cine are nevoie de-așa ceva? Dacă până și eu, care mi-s mujic simplu, și tot mă plictisesc când te ascult, crezi că lui Dumnezeu lucrurile astea or să i se pară interesante? De fapt, care-i problema: ești bătrână, ești neputincioasă și n-ai să mai fii nicicând altminteri." Doamna mi-a povestit asta râzând și cu lacrimi în ochi. De altfel, ea a-ncercat să riposteze, însă el a convins-o definitiv cu o poveste din viața unui pustnic din timpurile de demult — Barsonoteu ne-o spunea adesea și nouă, mie și lui N. Bună poveste, doar că acum ar lua, cred, prea mult timp s-o spun.

DOAMNA: Spuneți-o și dumneavoastră pe scurt.

DL Z: Am să mă străduiesc. În Deșertul Nitric își căutau calea spre mântuire doi pustnici. Grotele lor nu se găseau la mare depărtare una de cealaltă, însă cei doi nu vorbeau niciodată între ei, arareori doar răzbăteau psalmii unuia până la celălalt. Și astfel petrecură ei ani mulți, și începu faima lor să se răspândească prin tot Egiptul și prin țările dimprejur. Și iată că într-o bună zi reuși diavolul să le vâre în suflet, la amândoi deodată, un gând. Și aceștia, nespunând nici un cuvânt unul altuia, își luară coșulețele și rogojinile din ramuri și frunze de palmier la care lucraseră și o porniră împreună către Alexandria. Aici își vândură munca și apoi trei zile și trei nopți chefuiră cu bețivii și cu desfrânatele, după care se înapoiară în pustiul lor. Unul dintre ei plângea cu lacrimi amare și se văicărea:

— O, nenorocit ce sunt, acuma sunt complet pierdut! Nu-s rugăciuni care să spele așa destrăbălare, așa scârnă. Gata, s-au irosit în zadar toate posturile, toate veghile și rugăciunile mele, am pierdut într-o clipă totul, pentru totdeauna!

Celălalt mergea alături și cânta psalmi, cu glas plin de bucurie.

— Ce-i cu tine, au ți-ai pierdut mințile?

— Adică?

— Păi, de ce nu te frământi și nu te vaiți?

— De ce m-aș văita?

— Cum așa? Da' Alexandria?

— Ce-i cu Alexandria? Slavă Celui de Sus ce ocrotește acest vestit și cuvios oraș!

— Da' noi, noi ce-am făcut la Alexandria?

— Se știe ce-am făcut: am vândut coșuri, ne-am închinat Sfântului Marcu, am mai mers și pe la alte biserici, am trecut pe la cuviosul cârmuitor al orașului, am discutat cu donna Leonilla cea cucernică...

— Dar de-nnoptat, unde-am înnoptat?! Nu într-un loc al pierzaniei?

— Păzească Dumnezeu! Seara și noaptea ne-am petrecut-o la curtea patriarhală.

— Sfinți mucenici! Și-a pierdut mințile... Atunci unde ne-am adăpat cu vin?

— Cu vin și bucate am fost ospătați la masa patriarhului, cu prilejul sfintei sărbători a Intrării în Biserică a Maicii Preacurate.

— Nenorocitule! Da' de sărutat, cine ne-a sărutat, ca să nu mai pomenesc și de alte lucruri mai rele?

— Ne-a onorat cu sfântul sărut la despărțire părintele tuturora, preafericitul arhiepiscop al marelui oraș Alexandria și al întregului Egipt, al Libiei și al Pentapolisului, judele universal, Kir-Timoteu, cu toți părinții și frații alesului său cler.

— Oare-ți bați joc de mine, ori ce? Ori pentru ticălosiile de deunăzi și-a găsit diavolul însuși sălaș în tine? Cu târfele te-ai sărutat, nenorocitule!

— Nu știu în cine și-a găsit diavolul sălaș: în mine, care mă bucur de darurile Domnului și de bunăvoința sfinților preoți și-L laud pe Creator împreună cu toate creaturile

Sale, ori în tine, care îndemnat de diavol numești casa preafericitului tată și păstor al nostru loc al pierzaniei, iar pe domnia sa și clerul iubitor de Dumnezeu îi acoperi de rușine, ca și cum ar fi femei pierdute.

— Vai ție, ereticule! Urmaș degenerat al lui Arie[49] ce ești, prin tine grăiește gura blestemată a ticălosului de Apollinariu[50].

Și pustnicul disperat de căderea sa în păcat se năpusti asupra tovarășului său de drum și începu să-l lovească din răsputeri. După care se-ndreptară către peșterile lor. Primul s-a chinuit toată noaptea, umplând deșertul de vaiete și urlete, și-a smuls părul din cap, aruncându-se pe jos și dând cu țeasta de pământ. Cel de-al doilea înălța liniștit și bucuros psalmi. A doua zi de dimineață, celui care se căia îi trecu prin cap un gând: „întrucât prin lungii ani de până acum primisem deja marea bunăvoință a Duhului Sfânt, ce-ncepuse să se arate prin semne și minuni, apoi *după ceea ce s-a-ntâmplat*, lăsându-mă pradă ticăloșeniei trupești, am săvârșit păcat în contra Duhului Sfânt, ceea ce, după cuvântul Domnului, nu se iartă nici în veacul acesta, și nici în cel ce va veni. Am dat mărgăritarul pur celest porcilor gândului[51], adică diavolilor, aceștia l-au călcat în picioare și acum or să se-ntoarcă și or să mă sfâșie. Însă, dacă oricum sunt pierdut, atunci ce mai caut aici, în deșert?" Și se întoarse la Alexandria, lăsându-se pradă unei vieți de desfrâu. Și când avu nevoie de bani, înhăitându-se cu alți cheflii de teapa lui, îl omorî și-l jefui pe un negustor bogat. Fapta fu descoperită, el supus judecății orașului și, condamnat fiind la moarte, muri fără să se căiască. Între timp, fostul lui tovarăș își continuă viața de sihăstrie, și ajunse la cel mai înalt grad de sfințenie, și mari minuni îi aduseră slava, astfel că doar la cuvântul său femei de mulți ani sterpe prindeau rod și nășteau copii de parte bărbătească. Și când îi sosi ziua sfârșitului, trupul său uscat și chinuit înflori deodată de frumusețea tinereții, sclipi și umplu văzduhul de

miros de ambră. După moartea sa, deasupra moaștelor lui făcătoare de minuni se clădi o mănăstire, iar numele lui trecu din Biserica Alexandrină în Bizanț, și de-acolo nimeri în sinaxarul kievlean și cel moscovit. „Așa că eu grăiesc adevărat — adăugă Barsonoteu —, nici un păcat nu-i o nenorocire, în afară numai de unul — disperarea. Celelalte nelegiuiri le săvârșiseră amândoi împreună, însă de pierit pieri numai unul, cel ce a disperat."

GENERALUL: Vedeți? Și monahii au nevoie de tărie sufletească. Și iată, acum, unii vor să abată moleșeala și mâhnirea asupra militarilor.

DL Z: Și uite-așa, ne-am depărtat de chestiunea bunei-cuviințe. În schimb ne-am apropiat din nou de obiectul principal al discuției noastre.

DOAMNA: *À propos*, iată că vine, în sfârșit, și prințul. Bună ziua! În lipsa domniei voastre noi am discutat despre politețe.

PRINȚUL: Îmi cer mii de scuze, mi-a fost imposibil să ajung mai devreme. Am primit o grămadă de hârtii de tot soiul de la ai noștri și niște cărți. Vi le arăt mai târziu.

DOAMNA: De acord. Iar eu o să vă spun mai încolo povestea celor doi monahi cu care ne-am delectat și noi în absența domniei voastre. Iar acum are cuvântul adevăratul nostru montecarlist secret. Haideți, spune-ne ce mai aveți de spus, după discuția de ieri, despre război.

POLITICIANUL: Din discuția de ieri mi-a rămas în memorie doar trimiterea la Vladimir Monomahul și povestirea din război a generalului. Propun ca acesta să fie punctul de pornire pentru continuarea dezbaterii. Nu poate fi negat faptul că Vladimir Monomahul a făcut foarte bine când i-a zdrobit pe polovțieni. Și că generalul a făcut tot foarte bine când i-a ras pe bașbuzuci.

DOAMNA: Deci sunteți de acord?

POLITICIANUL: Eu sunt de acord cu faptul pe care am onoarea să vi-l comunic, și anume, că și Monomahul, și generalul au acționat așa cum — *în situația dată* — trebuiau

să acționeze. Dar ce relevanță are asta pentru aprecierea situației în sine ori pentru justificarea și perpetuarea războiului și militarismului?

PRINȚUL: Exact asta spun și eu.

POLITICIANUL: Dacă-mi veți permite să-mi exprim punctul de vedere asupra subiectului, se va putea observa de la sine cu cine și cu ce sunt de acord. Opinia mea este doar o concluzie logică ce reiese din realitatea indubitabilă și din faptele de istorie. Oare poate exista vreun argument împotriva însemnătății istorice a războiului ca principal — dacă nu chiar unic — mijloc prin care a fost făurit și consolidat statul? Arătați-ne măcar un singur stat care să fi fost întemeiat și întărit fără de război.

DOAMNA: Dar America de Nord?

POLITICIANUL: Mulțumesc pentru exemplul excelent. Numai că, eu vorbesc despre crearea *statului*. Sigur că America de Nord, în calitatea ei de *colonie* europeană, a fost așezată, ca orice altă colonie, nu prin război, ci prin traversarea oceanului. Însă în momentul în care această colonie a dorit să devină stat, a fost nevoită să-și dobândească independența politică printr-un război care a durat mulți ani.

PRINȚUL: Pornind de la faptul că statul s-a născut prin război — fapt incontestabil altminteri — ajungeți la concluzia însemnătății războiului. După părerea mea, nu putem ajunge decât la concluzia importanței statului, desigur, pentru oamenii ce-au refuzat să se închine în fața violenței.

POLITICIANUL: Ei, alta acum: „să se închine în fața violenței". Adică, de ce? Ia încercați să organizați o formă durabilă de conviețuire a oamenilor, alta decât structurile restrictive de stat, ori să renunțați dumneavoastră și nimeni altcineva la tot ce se sprijină pe acestea. Atunci să mai vorbiți despre lipsa de însemnătate a statului! Până atunci statul și tot ceea ce îi datorăm cu toții rămâne un fapt uriaș, în timp ce atacurile domniei voastre asupra

acestuia rămân niște vorbe mici. Așadar, repet: mărețul rol istoric al războiului ca principală condiție pentru crearea statului este indiscutabil. Întreb însă: măreața lucrare a formării statului n-ar trebui să se considere încheiată în linii mari? Iar detaliile, de bună seamă, pot fi puse la punct și fără să se recurgă la un instrument atât de eroic cum este războiul. În Antichitate și în Evul Mediu, când lumea culturii europene era numai o insulă în mijlocul unui ocean de triburi mai mult sau mai puțin sălbatice, orânduirea militară era o condiție pentru însăși păstrarea propriei ființe. Trebuia să fii gata oricând să respingi te miri ce hoarde, care se năpusteau de cine știe unde ca să calce în picioare lăstarele gingașe ale civilizației. Însă acum putem numi „insule" doar elementele non-europene, pe când cultura europeană a devenit oceanul care scaldă aceste insule. Învățații noștri, aventurierii și misionarii au străbătut întreaga lume și n-au descoperit nimic care să reprezinte o amenințare serioasă la adresa lumii civilizate. Sălbaticii sunt exterminați și dispar cu destul succes, iar barbarii războinici, cum ar fi turcii și japonezii, sunt în curs de civilizare și-și pierd caracteristicile războinice. În același timp, uniunea națiunilor europene într-o viață culturală comună...

DOAMNA (*cu jumătate de glas*): Monte-Carlo...

POLITICIANUL: ...într-o viață culturală comună a căpătat o forță atât de mare, încât un război între aceste nații ar avea pur și simplu caracter fratricid, lucru absolut de neiertat în condițiile în care există posibilitatea aplanării pașnice a conflictelor internaționale. Rezolvarea acestora prin război în zilele noastre ar fi la fel de fantastică cum ar fi și o călătorie de la Petersburg la Marsilia cu un vas cu pânze ori cu trăsura cu trei cai, deși sunt întru totul de acord că „se vede o pânză albă-n zare" și „se-avântă troika îndrăzneață" sună mult mai poetic decât sirenele vaporului ori strigătele *en voiture, messieurs!*[52]. Tot așa sunt gata să recunosc superioritatea estetică a

„periei de oțel" și a faptului că „se mișcă regimentele sclipind și unduind"[53] în fața servietelor pe care le pun diplomații pe mesele cu postav la congresele de pace. Dar o abordare serioasă a unei asemenea chestiuni vitale nu trebuie, desigur, să aibă nimic comun cu estetica acelei frumuseți ce nu aparține războiului real care, vă asigur, nu e deloc frumos, ci doar reflectării acestuia în fantezia poetului ori în imaginația artistului. Și dacă toată lumea își dă seama că războiul, cu tot interesul ce-l prezintă pentru poezie și pictură — acestea, în treacăt fie spus, se pot mulțumi și cu războaiele trecute —, nu este defel necesar acum, pentru că este lipsit de profit, este un mijloc prea scump și prea riscant pentru scopuri ce pot fi atinse mai ieftin și mai sigur pe alte căi, *asta înseamnă că perioada istorică a războaielor a luat sfârșit*. Se-nțelege, *en grand*[54]. Nici nu poate fi vorba de cine știe ce dezarmare imediată, dar sunt ferm convins că nici noi, și nici copiii noștri nu vom mai vedea războaie mari, adevărate războaie europene, iar nepoții noștri vor ști numai din lucrările de istorie chiar și despre războaiele mici, de prin Asia sau Africa.

Iată așadar răspunsul meu cu privire la Vladimir Monomahul: atunci când ființarea tânărului stat rus trebuia apărată mai întâi de polovțieni, apoi de tătari și așa mai departe, războiul era lucrul cel mai important și cel mai necesar. Cam același lucru, până la un punct, poate fi spus despre epoca lui Petru cel Mare, când trebuia apărată ființarea Rusiei ca stat *european*. Însă pe urmă însemnătatea războiului poate fi pusă din ce în ce mai mult sub semnul întrebării, iar în prezent, după cum am mai spus, perioada istorică a războaielor s-a sfârșit, în Rusia și aiurea. Ceea ce am spus despre statul nostru este valabil — bineînțeles, *mutatis mutandis* — și pentru alte țări europene. Înainte vreme războiul era pretutindeni mijlocul cel mai însemnat, inevitabil de apărare și consolidare a existenței ființei statale și naționale. Și pretutindeni, odată cu atingerea acestui scop, războiul își pierde sensul.

În paranteză fie spus, mă uimește faptul că unii filozofi contemporani tratează *sensul războiului* fără să ia în calcul factorul timp. Are războiul vreun sens? *C'est selon*[55]. Ieri poate că avea un sens în orice loc, astăzi poate are noimă doar pe undeva prin Africa ori prin Asia Centrală, unde-au mai rămas sălbatici, iar mâine nu va mai avea sens niciunde. Este de remarcat că, în paralel cu pierderea sensului său practic, războiul își pierde, chiar dacă încet, și aureola sa mistică, lucru ce se vede și la un popor esențialmente înapoiat, așa cum e al nostru. Gândiți-vă și dumneavoastră: deunăzi generalul ne arăta triumfător că toți sfinții noștri sunt dacă nu monahi, atunci militari. Dar vă întreb: de ce perioadă istorică ține această sfințenie războinică ori acest spirit războinic sfânt? Oare nu chiar de aceea în care războiul era *într-adevăr* cauza necesară, salvatoare și, dacă vreți, o cauză sfântă? Sfinții noștri războinici erau cu toții cneji ai epocii kievlene sau mongole, și nu prea-mi amintesc ca printre ei să fie vreun general-locotenent ori chiar vreun general-porucic[56]. Ce va să-nsemne asta? Din doi militari de seamă cu drepturi egale la sfințenie, unuia i se oferă această sfințenie, altuia nu. De ce? Din ce cauză, vă întreb, Aleksandru Nevski, care i-a bătut pe livonieni și pe suedezi în secolul al XIII-lea este sfânt, iar Aleksandr Suvorov, care i-a bătut pe turci și pe franțuji într-al optsprezecelea, nu e? Lui Suvorov nu i se poate reproșa nimic împotriva sfințeniei. Era sincer în credința sa, cânta cu voce de tunet din strană și citea din amvon, ducea o viață fără de reproș și nici măcar nu era amantul nimănui, iar unele fapte de sărac cu duhul constituie nu o piedică, ci mai curând un argument în plus în favoarea canonizării. Însă e vorba de faptul că Alexandru Nevski s-a luptat pentru viitorul politic și național al patriei sale, care, pe jumătate zdrobită dinspre răsărit, este greu de crezut că ar mai fi rezistat unei noi agresiuni dinspre apus. Înțelepciunea instinctivă a poporului a prins însemnătatea vitală a situației și

i-a oferit acestui cneaz cea mai înaltă dovadă a recunoștinței pe care și-a putut-o închipui, punându-l în rândul sfinților. În ce privește faptele de eroism ale lui Suvorov, deși cu mult mai merituoase în plan militar — îndeosebi campania lui comparabilă doar cu cea a lui Hannibal de peste Alpi[57] —, acestea nu răspundeau nici unei necesități stringente. Lui Suvorov nu i-a fost dat să salveze Rusia, așa că a rămas doar o celebritate militară.

DOAMNA: Dar comandanții de la 1812, cu toate că au salvat Rusia de Napoleon, tot n-au ajuns în rândul sfinților.

POLITICIANUL: Ușurel, ușurel. „Au salvat Rusia de Napoleon" — ăsta e patriotism retoric. Napoleon nu ne-ar fi mâncat și nici n-avea de gând s-o facă. Faptul că am reușit să-l dăm gata în final a demonstrat desigur forța noastră populară și de stat, ceea ce a a făcut să crească în noi puternic sentimentul național. Însă nu voi fi nicicând de acord că războiul din 1812 ar fi fost dictat de vreo necesitate imperioasă. Ne-am fi putut înțelege de minune cu Napoleon, dar faptul de a-l fi întărâtat nu putea să nu prezinte un mare risc. Și cu toate că riscul asumat s-a dovedit a fi cu noroc și sfârșitul războiului a fost foarte măgulitor pentru orgoliul nostru național, consecințele lui ulterioare cu greu pot fi considerate cu adevărat pozitive. Dacă doi uriași se încaieră tam-nesam și unul dintre ei îl înfrânge pe celălalt, nu fără vătămarea sănătății amândurora, cu toate că voi spune „bravo lui" despre învingător, oricum necesitatea manifestării unei bravuri de acest fel va rămâne, pentru mine, învăluită în întuneric. Slava anului 1812, vitejia națională dovedită atunci rămân ale noastre, oricare ar fi fost cauzele războiului.

Și viu era trecutul sfânt
Al anului opt sute doișpe...[58]

E minunat pentru poezie: „trecutul sfânt!" Însă mă uit la ce a ieșit din acest trecut sfânt și văd: pe arhimandritul Fotie, pe Magnițki, pe Arakceev[59], pe de-o parte, complotul

decembriștilor[60], pe de altă parte, și *en somme*[61] acel regim militar întârziat care a durat treizeci de ani și a condus spre dezastrul de la Sevastopol[62].

DOAMNA: Dar Pușkin?

POLITICIANUL: Pușkin?... Ce-i cu Pușkin?

DOAMNA: Păi, nu demult am citit în ziare că poezia națională a lui Pușkin s-a născut în gloria militară a anului 1812[63].

DL Z: Și nu fără ajutorul puștilor, după cum se vede și din numele poetului.

POLITICIANUL: Da, se poate. Să continui. În vremurile ce-au urmat, inutilitatea, lipsa de necesitate a războaielor noastre devine tot mai limpede. Războiul Crimeii e foarte apreciat la noi, întrucât lumea crede că sfârșitul nefericit al acestuia a dus la eliberarea țăranilor și la celelalte reforme ale lui Alexandru al II-lea[64]. Și dacă ar fi așa, atunci consecințele benefice ale unui război nereușit, și numai nereușit, nu reprezintă nici pe departe apologia războiului în general. Dacă fără să am vreun motiv serios mă arunc de la balcon și-mi scrântesc o mână, iar această mână scrântită mă va împiedica să semnez o poliță care m-ar ruina, mă voi bucura că s-a întâmplat așa, dar n-o să mă apuc să afirm că trebuie să sari întotdeauna de la balcon, în loc să cobori frumușel pe scară. Căci dacă ai capul întreg, nu mai e nevoie să-ți nenorocești mâna ca să nu semnezi tranzacții falimentare: aceeași înțelepciune te va feri deopotrivă și de salturi absurde din balcon, și de semnături absurde. Eu consider că reformele lui Alexandru al II-lea s-ar fi realizat și fără Războiul Crimeii, ba poate ar fi fost mai trainice și mai multe. Însă nu mă voi apuca să demonstrez acest lucru, ca să nu ne-ndepărtăm de subiect. În orice caz, actele politice nu pot fi apreciate după consecințele lor indirecte și neprevăzute. Iar Războiul Crimeii, el în sine, adică începutul său, atacul armatei noastre la Dunăre în 1853 nu are o justificare logică. Eu nu pot numi înțeleaptă o politică ce astăzi salvează

Turcia nelăsând-o să fie distrusă de Mehmet-Ali-pașa al Egiptului și împiedicând astfel scindarea lumii musulmane în jurul a două centre, Istanbul și Cairo — ceea ce se pare că n-ar fi fost o nenorocire prea mare pentru noi —, iar a doua zi se pregătește să distrugă aceeași Turcie salvată și întărită, cu riscul de a se ciocni de o coaliție europeană. Asta nu mai e politică, ci un soi de don-quijotism. Nu pot numi altfel — și-mi cer scuze în fața generalului — nici ultimul nostru război cu turcii.

DOAMNA: Dar bașbuzucii cu armenii? Doar l-ați aprobat pe general că i-a făcut praf.

POLITICIANUL: Îmi cer iertare. Eu afirm că în zilele noastre războiul a devenit *inutil*, iar povestirea de ieri a generalului servește drept ilustrare spuselor mele. Înțeleg că trezindu-se, conform datoriei, participant activ la război și dând peste trupele turcești neregulate ce săvârșesc bestialități înfiorătoare asupra populației pașnice, oricare... (*se uită la prinț*), oricare om liber de „principii absolute" preconcepute trebuie — împins și de sentimente, și de datorie — să-i ucidă până la unul, așa cum a și făcut generalul, și nu să cugete la purificarea lor morală, așa cum spune prințul. Dar întreb: mai întâi, cine a reprezentat adevărata cauză a acestei nerușinări, apoi, ce rezultate a avut intervenția militară? La prima întrebare pot răspunde cu mâna pe inimă, indicând doar acea politică belicoasă greșită care, stârnind pasiunile și pretențiile raialei turcești, i-a întărâtat pe turci. Căci pe bulgari au început să-i căsăpească atunci când Bulgaria s-a umplut de comitete revoluționare iar turcii au prins a se teme de o intervenție străină și de destrămarea statului lor. Același lucru și-n Armenia. Iar răspunsul la cea de a doua întrebare — ce-a ieșit din asta? — l-au dat atât de limpede evenimentele povestite ieri, încât sare în ochi orișicui. Ia gândiți-vă: în 1877 generalul nostru omoară câteva mii de bașbuzuci, salvând astfel, *poate*, câteva sute de armeni; iar în 1895, în aceleași locuri, bașbuzucii taie de

data asta nu sute, ci zeci de mii de oameni. De-ar fi să le dăm crezare diverșilor corespondenți (deși, fie vorba-ntre noi, nu vă sfătuiesc să îi credeți), au fost aproape jumătate de milion de oameni. Astea-s povești. În orice caz, măcelul acesta armenesc a fost cu mult mai grandios decât precedentul, cel bulgăresc. Iată deci beneficele rezultate ale războiului nostru patriotic și filantropic.

GENERALUL: Să priceapă cine poate! Ba e de vină politica greșită, ba războiul patriotic. Ai putea crede că prințul Gorceakov și dl Girs erau militari sau că Disraeli ori Bismarck erau patrioți și filantropi ruși.

POLITICIANUL: Oare chiar nu sunt clare indiciile mele? Am în vedere o legătură absolut indubitabilă — și nu una abstractă ori ideală, ci una întru totul reală, pragmatică — între războiul din 1877, care a fost el însuși o consecință a politicii noastre greșite, și recentele masacrări ale creștinilor din Armenia. Probabil că vă este cunoscut, iar dacă nu, vă va fi de folos să-l aflați, faptul că după anul 1878 Turcia, dându-și seama în urma acordului de la San Stefano[65] de perspectivele din Europa, s-a hotărât să se aranjeze binișor cel puțin în Asia. Întâi și-ntâi s-a asigurat la Congresul de la Berlin de garanția Angliei[66], însă gândind pe bună dreptate: „bizuie-te pe Anglia, însă nu te lăsa pe tânjală", guvernul turc s-a apucat să-și întărească armatele neregulate din Armenia, adică cele compuse, mai mult sau mai puțin precis, tocmai din acei „diavoli" cu care a avut de-a face generalul. Judecata s-a dovedit a fi foarte înțeleaptă: la numai 15 ani după ce Disraeli garanta Turciei, în schimbul insulei Cipru, stăpânirea asupra teritoriilor asiatice, politica engleză a devenit, ca urmare a noilor circumstanțe, antiturcească și armeanofilă. Agitatorii englezi au apărut în Armenia așa, ca mai demult slavofilii în Bulgaria. Și-n acest moment „diavolii" pe care-i știe generalul s-au dovedit, cum s-ar zice, *stăpâni pe situație* și au mâncat, la propriu, cea mai mare porție de carne de creștin ce le-a picat vreodată-n colți.

GENERALUL: Mi-e silă să ascult! Ce război poartă vina în toate acestea? N-aveți frică de Dumnezeu! Dacă în 1878 bărbații de stat și-ar fi dus la bun sfârșit treaba la fel cum au făcut-o militarii, n-ar fi putut fi nici pomeneală de vreo întărire și plasare a armatelor neregulate în Armenia și, prin urmare, nici de vreun fel de măceluri.

POLITICIANUL: Aveți, adică, în vedere distrugerea totală a Imperiului Otoman?

GENERALUL: Da! Deși îi iubesc și îi respect din suflet pe turci — un popor minunat, mai ales prin comparație cu toți etiopienii ăștia tărcați la blană —, consider totuși că era de mult timpul să se termine cu acest Imperiu Otoman.

POLITICIANUL: N-aș avea nimic împotrivă dacă, în locul acestui imperiu, etiopienii domniei voastre și-ar putea forma un imperiu al lor, etiopian sau de orice fel. Dar ei nu știu decât să se bată între ei, iar guvernarea turcească este pentru ei la fel de necesară cum este și prezența soldaților turci în Ierusalim: o prezență necesară pentru pacea și bunăstarea diverselor confesiuni creștine din acele locuri.

DOAMNA: Ei, exact asta și așteptam: acuma vreți să le dați turcilor și Mormântul Domnului.

POLITICIANUL: Și bineînțeles că domnia voastră crede că o fac din cauza lipsei mele de credință ori din indiferență?! De fapt, eu îmi doresc prezența turcilor în Ierusalim numai pentru că mi-a mai rămas din copilărie o sclipire mică-mică, dar cât se poate de vie, de simțire religioasă. Știu sigur că în clipa retragerii soldaților turci din posturile de la Ierusalim toți creștinii de-acolo or să se taie unii pe alții, distrugând în prealabil toate locurile sfinte creștine. Dacă impresiile și concluziile mele vi se par dubioase, întrebați-i pe acei pelerini în care aveți încredere sau, cel mai bine, duceți-vă să vedeți cu ochii dumneavoastră.

DOAMNA: La Ierusalim? O, nu! Ce să vezi acolo?... Mi-ar fi teamă!

POLITICIANUL: Vedeți?

DOAMNA: Dar ce ciudat! Domnia voastră și cu generalul sunteți în dispută, însă amândoi îi ridicați în slăvi pe turci.

POLITICIANUL: Cred că generalul îi apreciază ca soldați, iar eu văd în ei străjeri ai păcii și ordinii în Orient.

DOAMNA: Grozavă ordine și pace: să căsăpești dintr-o suflare câteva zeci de mii de oameni! După mine, ar fi mai bună o oarecare dezordine.

POLITICIANUL: După cum am arătat deja, masacrele sunt consecința agitației revoluționare. De ce le-am cere turcilor acel grad înalt de bunătate creștină și de îngăduință care nu sunt cerute nici unei alte nații, fie ea chiar creștină? Arătați-mi o singură țară unde o revoltă armată să fie potolită fără a se recurge la măsuri aspre și injuste. În primul rând, inițiatorii masacrului n-au fost turcii, în al doilea rând, turcii înșiși au participat la acesta într-o mică măsură, acționând în marea majoritate a cazurilor prin mâna „diavolilor" generalului, iar în al treilea rând, sunt de acord că, dându-le mână liberă acestor „diavoli", guvernul turc a sărit de data aceasta peste cal, cum a făcut și la noi Ivan al IV-lea când a înecat zece mii de novgorodeni pașnici, cum au făcut și francezii cu „noyadele" și „fusilladele" lor, ori englezii în India, când au înăbușit revolta din 1857[67]. Și totuși n-avem voie să ne îndoim că dacă diverșii etiopieni de aceeași credință ori din același trib ar fi lăsați de capul lor, s-ar produce măceluri mai mari decât pe vremea turcilor.

GENERALUL: Parcă eu aș vrea să-i pun pe etiopieni în locul Turciei! Mi se pare că treaba e simplă: luăm Constantinopolul, luăm și Ierusalimul, și-n locul Imperiului Otoman instituim niște gubernii militare rusești, ca la Samarkand ori Așhabad, adică îi umplem de bine pe turci, atunci când depun armele, și-n ce privește religia, și toate celelalte.

POLITICIANUL: Sper că nu vorbiți serios, altminteri m-aș vedea nevoit să mă îndoiesc de... patriotismul domniei voastre; de-am porni un război cu niște intenții atât de radicale, acest fapt ar naște, probabil, o nouă coaliție europeană la care, în final, ar adera și etiopienii noștri, eliberați ori dispuși să se elibereze. Căci înțeleg și ei destul de bine că sub stăpânirea rusească nu le va fi prea lesne să-și manifeste „propria fizionomie *naționalnata*", cum zic bulgarii. Și toate astea, în loc de distrugerea Imperiului Otoman, ar avea ca rezultat pentru noi repetarea, *en grand*, a dezastrului de la Sevastopol. Nu, nu, chiar dacă ne-am băgat nu de puține ori într-o politică păguboasă, eu sunt totuși convins că o inepție atât de mare cum e războiul domniei voastre cu Turcia n-o să vedem; și dacă am vedea, orice patriot ar fi nevoit să spună, cuprins de disperare, despre Rusia: *quem Deus vult perdere, prius dementat.*

DOAMNA: Ce înseamnă asta?

POLITICIANUL: Asta înseamnă: „Celui pe care vrea să-l distrugă, Dumnezeu mai întâi îi ia mințile."

DOAMNA: Da, dar istoria nu se face după mintea domniei voastre. De bună seamă, dumneavoastră, luați și partea Austriei, așa cum o luați pe-a Turciei, nu?

POLITICIANUL: Pe tema asta nu mai pot să spun nimic, pentru că oameni mai competenți decât mine, conducătorii naționali ai Boemiei, au declarat cu multă vreme în urmă: „Dacă Austria n-ar fi existat, ea ar fi trebuit inventată." Recentele încăierări parlamentare de la Viena ilustrează minunat acest aforism și sunt totodată un prototip în miniatură a ceea ce trebuie să se producă în aceste țări odată cu dispariția Imperiului Habsburgilor.

DOAMNA: Dar ce spuneți despre alianța franco-rusă[68]? Despre asta nu vorbiți aproape deloc.

POLITICIANUL: Nici acum nu am de gând să intru în amănuntele acestei probleme delicate. În linii mari pot

spune că apropierea de o națiune atât de progresistă și de bogată cum e Franța este, în orice caz, avantajoasă pentru noi; și apoi, această alianță este una de pace și prudență, cel puțin așa este ea înțeleasă în acele locuri sus-puse unde a fost încheiată și unde este susținută.

DL Z: În ce privește avantajele morale și culturale pe care le prezintă apropierea dintre două națiuni — ăsta e un lucru complicat și, pentru mine, deocamdată neclar. Însă din perspectivă pur politică nu vi se pare că alăturându-ne uneia dintre taberele beligerante de pe continentul Europei, ne pierdem avantajul situației independente de terță parte, de judecător imparțial sau de arbitru în lupta dintre ei, nu vi se pare că ne pierdem caracterul suprapartizan? Aderând la una din părți și echilibrând astfel forțele ambelor părți, oare nu creăm posibilitatea unei confruntări armate între acestea? Căci Franța singură nu ar putea lupta contra Triplei Alianțe, pe când împreună cu Rusia poate.

POLITICIANUL: Ceea ce spuneți dumneavoastră ar fi absolut exact în cazul în care cineva ar dori să pună la cale un război european. Îndrăznesc totuși să vă asigur că nimeni nu dorește una ca asta. Și în orice caz pentru Rusia este mult mai ușor să mențină Franța pe drumul păcii decât i-ar fi Franței să atragă Rusia pe drumul războiului, drum, în esență, la fel de păgubos pentru amândouă. Pe deplin liniștitor este faptul că națiunile contemporane nu numai că nu doresc, dar *încep să nu mai știe* să lupte.

Luați, de pildă, ultimul conflict, cel hispano-american[69]. Păi, ce fel de război a fost ăsta? Vă întreb, așadar: ce fel de război a fost ăsta? Un soi de comedie de păpuși, bătălia lui Petrușka Uksusov[70] cu polițaiul! „După o luptă prelungită și crâncenă dușmanul s-a retras, având ca pierderi un ucis și doi răniți. De partea noastră nu au fost pierderi." Sau: „După ce a opus o rezistență disperată

cuirasatului nostru «Money enough», întreaga flotă dușmană s-a predat acestuia necondiționat. Nu s-au înregistrat pierderi în morți ori răniți de nici una din părți." Și cam tot așa tot războiul. Sunt uluit că prea puțini sunt uluiți de această nouă trăsătură a războiului, de, ca să spun așa, lipsa lui de vărsare de sânge. Căci transformarea s-a petrecut sub ochii noștri. Doar ținem cu toții minte cum erau comunicatele și în 1870, și în 1877.

GENERALUL: Nu vă grăbiți să fiți uluit. Așteptați să ajungă să se ciocnească două adevărate națiuni militare și o să vedeți ce fel de comunicate or să fie.

POLITICIANUL: Nu cred. Oare a trecut mult timp de când și Spania era o națiune militară de primă mărime? Slavă Domnului, trecutul nu poate fi adus înapoi. Eu consider că așa cum organele inutile din corp se atrofiază, tot așa stau lucrurile și cu omenirea: însușirile belicoase au devenit inutile, și iată că ele dispar. Și dacă brusc ar apărea din nou, m-aș mira, cum m-aș mira și dacă liliecii s-ar pomeni dintr-odată cu niște ochi de vultur ori dacă oamenilor le-ar crește din nou coadă.

DOAMNA: Și atunci, de ce-i mai lăudați acum o clipă atât de tare pe soldații turci?

POLITICIANUL: Îi lăudam ca pe niște străjeri ai ordinii în cadrul statului. În acest sens forța militară sau, cum i se spune, „mâna militară", *manus militaris*, îi va fi necesară omenirii încă multă vreme, ceea ce nu înseamnă că spiritul războinic în sensul vocației și înclinației spre războaie între nații, acest, ca să spunem așa, *arțag* național, trebuie să dispară cu desăvârșire și deja dispare sub ochii noștri, degenerând în acea formă nesângeroasă, deși nu și fără cusur, pe care-o reprezintă încleștările parlamentare. Și întrucât înclinația către asemenea manifestări va dăinui, după toate probabilitățile, atâta timp cât vor exista partide și opinii adverse, pentru înfrânarea acestora se va menține necesarmente în stat și *manus militaris*, atunci

când războaiele externe — între nații sau între state — vor fi doar niște amintiri istorice.

GENERALUL: Adică ați comparat poliția cu vertebra aceea care-i mai rămâne omului când de coadă mai aduc aminte numai vidmele kievlene. E bine spus, însă nu credeți că vă cam grăbiți să puneți semnul egal între unii ca noi și coada care nu mai există? Din faptul că o nație ori alta s-a moleșit și nu mai știe să se bată reiese, după domnia voastră, că virtuțile militare ar fi pierit în întreaga lume. În felul ăsta, cu tot soiul de „acțiuni" și „sisteme", poate fi și soldatul rus făcut chisăliță, dar n-o să rabde Dumnezeu una ca asta.

DOAMNA (*către politician*): Și totuși nu ne-ați explicat cum anume, dacă nu cu război pot fi rezolvate niște probleme istorice cum ar fi, de pildă, cea a Orientului. Oricât ar fi de rele popoarele creștine din Orient, dacă li se trezește dorința de a fi pe picioarele lor iar turcii o să-i căsăpească pentru asta, doar n-o să stăm cu mâinile-n sân să ne uităm la una ca asta. Să zicem că n-ați criticat tocmai rău războaiele trecute; însă acum voi întreba și eu ca și prințul, dar nu în același sens: ce-i de făcut în prezent, în aceste condiții, dacă încep pe undeva conflicte sângeroase?

POLITICIANUL: Atâta vreme cât încă nu au început, ar fi timpul să ne vină mintea la cap cât mai repede și să ducem, în locul politicii noastre greșite, una, fie ea și nemțească, însă corectă: să nu-i întărâtăm pe turci, să nu strigăm la beție că o să punem cruci pe moschei, ci să cultivăm ușurel și prietenește Turcia în folosul reciproc, și al nostru, și al ei. Deoarece depinde numai și numai de noi ca turcii să înțeleagă cât mai curând că masacrarea populației în țara lor este un lucru rău și — fapt și mai important — inutil, absolut neavantajos.

DL Z: Ei, în ce privește concesiunile căilor ferate și tot soiul de întreprinderi comerciale și industriale, nemții or

să ne-o ia cu siguranță înainte* și n-are nici un sens să ne luăm la întrecere cu ei aici.

POLITICIANUL: Și de ce ne-am lua la întrecere? Dacă cineva face în locul meu vreo muncă grea, n-am decât să mă bucur și să-i mulțumesc. Și dacă, dimpotrivă, m-aș supăra pe motiv că de ce a făcut-o el și nu eu, acest lucru n-ar fi demn de un om cumsecade. Și tot așa nu e demn de o nație ca Rusia să se comporte precum proverbialul câine care stă pe fân și nu-l mănâncă, dar nu-i lasă nici pe alții să-l mănânce. Dacă cineva, cu mijloace proprii, va face mai bine și mai repede ca noi acel lucru bun pe care-l dorim la rândul nostru, cu atât mai bine pentru noi. Căci vă întreb: din ce motiv s-au purtat războaiele cu Turcia în secolul al XIX-lea, dacă nu pentru a apăra drepturile omenești ale creștinilor turci? Ei, ce-o să fie dacă același scop or să-l atingă nemții pe cale pașnică, *cultivând* Turcia? Gândiți-vă că dacă în 1895 aceștia ar fi fost înfipți în Turcia Asiatică la fel de bine cum au fost englezii în Egipt, acum de bună seamă nici n-am mai fi avut motiv să vorbim de vreo masacrare a armenilor.

DOAMNA: Așadar, și dumneavoastră credeți că Turcia trebuie terminată, numai că, dintr-un motiv sau altul, doriți să o înghită nemții.

POLITICIANUL: Nici vorbă! Tocmai de-aceea am recunoscut politica nemțească drept înțeleaptă, tocmai pentru că nu vrea nicidecum să înghită asemenea obiecte greu de digerat. Sarcina ei este mai subtilă: să includă Turcia în rândul națiilor civilizate, să-i ajute pe turci să se cultive și să fie în stare să conducă cu dreptate și mărinimie acele popoare, care, din cauză că se dușmănesc sălbatic, nu-s în stare să-și rezolve pașnic propriile probleme.

---

* Aceste cuvinte scrise de mine în octombrie 1899 s-au confirmat peste o lună prin convenția germano-turcă[71] referitoare la Asia Mică și la calea ferată a Bagdadului.

DOAMNA: Astea-s basme! Se poate una ca asta? Un popor creștin să fie lăsat pe vecie sub conducerea turcilor? Și mie îmi plac în multe privințe turcii, cu toate acestea, sunt niște barbari și ultimul lor cuvânt va fi întotdeauna violența. Iar civilizația europeană nu va face altceva decât să-i strice.

POLITICIANUL: Același lucru se putea spune și despre Rusia în timpul lui Petru cel Mare, ba chiar și cu mult mai târziu. Ținem minte „atrocitățile turcești", dar a trecut oare mult timp de când au dispărut din Rusia și alte țări propriile „atrocități turcești"? „Nefericiții creștini ce gem sub jugul musulman"? Dar cei care gemeau la noi sub jugul moșierilor câinoși ce erau, creștini ori păgâni? Dar soldații care gemeau sub jugul *Spizruten*-ului[72]? Un drept răspuns la aceste gemete ale țăranilor ruși a fost numai abolirea iobăgiei și a pedepsei corporale, și nicidecum distrugerea Imperiului Rus. Și atunci, la gemetele bulgarilor și ale armenilor de ce ar trebui să se răspundă numaidecât cu anihilarea acelui stat în care se aud niște gemete, dar unde pot și să nu se audă?

DOAMNA: Nu e nicidecum unul și același lucru când se petrec ticăloșii într-un stat creștin, ce poate fi ușor transformat, ori când un popor creștin e urgisit de unul necreștin.

POLITICIANUL: Imposibilitatea transformării Turciei este doar o prejudecată dușmănoasă, pe care nemții au prins s-o contrazică sub ochii noștri, așa cum tot ei au contribuit, la vremea lor, la înlăturarea ideii de sălbăticie înnăscută a poporului rus tot o prejudecată. În ce privește „creștinii" și „necreștinii" de care vorbeați, să știți că pentru *victimele* oricărei atrocități *la question manque d'intérêt*[73]. Dacă cineva mă jupoaie de piele, doar n-o să mă adresez acelui cineva ca să-l întreb: de ce credință sunteți, domnule? Și nu aș fi nicidecum consolat dacă s-ar dovedi că oamenii care mă sfâșie nu sunt numai pentru mine extrem de neplăcuți și incomozi, ci pe deasupra, în calitatea

lor de creștini, sunt abjecți și în fața propriului lor Dumnezeu, ale cărui porunci le batjocoresc. Și, obiectiv vorbind, oare nu este clar că un „creștinism" ca al lui Ivan al IV-lea, ori al Saltâcihăi[74] sau al lui Arakceev nu reprezintă un avantaj, ci un abis de imoralitate de-a dreptul imposibil în alte religii? Ieri generalul povestea despre ticăloșiile sălbaticilor de kurzi și, printre altele, a pomenit de faptul că aceștia se închină diavolului. Într-adevăr, e foarte rău să prăjești la foc mic atât prunci, cât și oameni mari; și sunt gata să numesc aceste fapte „draconice". Cu toate acestea, se știe că lui Ivan al IV-lea îi plăcea foarte tare tocmai acest lucru — să prăjească oameni la foc mic, chiar răscolea cărbunii cu sceptrul său. Și el nu era nici sălbatic, și nici nu se închina diavolului, era un om cu minte ascuțită și cu o cultură vastă pentru vremea sa. Și mai era și teolog, ferm în ortodoxia sa. Sau, ca să nu ne ducem așa de departe în istorie: numitul bulgar Stambulov ori sârbul Milan sunt turci? Nu reprezintă așa-numitele popoare creștine? Și atunci ce vrea să însemne acest „creștinism" al domniei voastre, dacă nu doar un nume golit de sens, care nu garantează absolut nimic?

DOAMNA: Asemenea cuvinte ar fi mai potrivite în gura prințului.

POLITICIANUL: Când este vorba de adevăruri evidente sunt gata să gândesc nu doar la fel ca prințul domniei voastre, dar și ca măgărița lui Balaam.

DL Z: Mie mi se pare că Excelența voastră a fost de acord să se implice în discuția de astăzi nu cu intenția de a analiza creștinismul ori animalele biblice. Încă îmi mai răsună în urechi ceea ce ați spus ieri, *strigătul inimii*: „Numai să fie religie mai puțină, pentru Dumnezeu, mai puțină religie!" Așa că v-aș ruga respectuos să reveniți la obiectul discuției noastre și să mă scăpați de o nelămurire, și anume: dacă, după cum pe bună dreptate ați binevoit să remarcați, noi nu trebuie să distrugem Imperiul Otoman, ci să-l „cultivăm" și dacă, pe de altă parte,

după cum iarăși ați admis cu deplin temei, de progresul cultural al Turciei se vor ocupa și se ocupă deja mult mai bine decât noi nemții, atunci în ce mai constă, de fapt, sarcina aleasă a politicii Rusiei cu privire la problema Orientului?

POLITICIANUL: În ce constă? Mi se pare limpede că nu constă în nimic. Căci prin sarcină *aleasă* a politicii Rusiei domnia voastră înțelege o sarcină pe care ar defini-o și și-ar asuma-o Rusia separat și împotriva tuturor celorlalte nații europene. Dar eu vă spun că o asemenea politică separată nici nu a existat, de fapt, niciodată. Am avut unele porniri prin anii '50, dacă vreți, și apoi prin anii '70, însă aceste devieri de tristă amintire, ce alcătuiesc exact ceea ce eu numesc politică *greșită*, au avut imediat drept consecință eșecuri de proporții mai mari sau mai mici. Vorbind însă la modul general, politica Rusiei în chestiunea Orientului nu poate fi definită drept aparte ori izolată. Sarcina acesteia, începând din secolul al XVI-lea și până pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a constat în a apăra, împreună cu Polonia și Austria, lumea civilizată de năvala turcească periculoasă în acea vreme. Cum în această luptă de apărare Rusia era nevoită, chiar fără acorduri formale, să acționeze în comun cu polonezii, și cu trupe cezaro-crăiești, și cu republica venețiană, e clar că era o politică comună, nu una separată. Ei bine, în secolul al XIX-lea și cu atât mai mult în apropiatul secol XX, acest caracter comun rămâne același, deși atât scopul, cât și mijloacele s-au schimbat în mod necesar. Acum nu mai trebuie apărată Europa de barbaria turcească, acum trebuie europenizați turcii înșiși. Scopul anterior necesita mijloace militare, cel actual cere mijloace pașnice. Dar sarcina ca atare, atât în primul, cât și în cel de-al doilea caz, este aceeași pentru toți: așa cum înainte națiile europene au fost solidare în interesul apărării militare, tot așa și acum sunt solidare în interesul expansiunii culturale.

GENERALUL: Şi totuşi, solidaritatea militară a Europei nu i-a împiedicat pe Richelieu şi pe Ludovic al XIV-lea să încheie o alianţă cu Turcia împotriva Habsburgilor.

POLITICIANUL: Politica greşită a Bourbonilor, cea care, alături de politica lor internă lipsită de sens, şi-a primit la timpul ei răsplata cuvenită din partea istoriei.

DOAMNA: Numiţi acest lucru istorie? Mi se pare că până nu demult i se zicea *régicide*.

DL Z: Păi, exact asta înseamnă să nimereşti într-o istorie scârboasă.

POLITICIANUL (*către doamnă*): Nu-i vorba de cuvinte, ci de faptul că nici o greşeală politică nu trece nepedepsită. Şi n-au decât, cei care vor, să vadă în asta ceva mistic. Eu consider că ar fi la fel de mistic dacă eu, la vârsta şi starea mea, în loc să mănânc iaurt m-aş apuca să beau ca un om tânăr şampanie, pahar după pahar: m-aş îmbolnăvi cu siguranţă. Iar dacă aş şi insista în a urma acest *ancien régime*[75] chiar aş muri, asemenea Bourbonilor.

DOAMNA: Sunteţi, cred, de acord că *à la longue* această politică a iaurtului devine plicticoasă.

POLITICIANUL (*ofensat*): Dacă nu aş fi fost întrerupt, aş fi epuizat de mult subiectul şi aş fi cedat cuvântul unui interlocutor mai interesant.

DOAMNA: Ei, nu vă supăraţi. Am glumit. Ba chiar dimpotrivă, după părerea mea spiritul domniei voastre este chiar foarte ascuţit... pentru vârsta şi starea dumneavoastră.

POLITICIANUL: Spuneam deci că acuma suntem solidari cu restul Europei în ce priveşte transformarea culturală a Turciei şi că în această problemă nu avem nici un soi de politică aparte şi nici n-am putea avea. Din păcate sunt nevoit să spun că, din pricina relativei noastre rămâneri în urmă în plan civic, industrial şi comercial, cota participării Rusiei la această cauză comună a civilizării Imperiului Otoman nu poate fi deocamdată cât de cât considerabilă. Marea însemnătate pe care patria noastră

ca stat militar o avea nu se poate transmite pe dată mai departe. Ea nu se primește pe degeaba, ci trebuie dobândită. Însemnătatea militară nu ne-am dobândit-o prin vorbe sforăitoare, ci prin campanii și bătălii adevărate; tot așa și însemnătatea culturală trebuie să ne-o dobândim prin fapte și succese reale pe tărâmul păcii. Dacă turcii au cedat în fața victoriilor noastre militare, pe terenul civilizației pașnice vor ceda în fața celor ce sunt mai tari în acest domeniu. Și atunci noi ce să facem? Un grad de debilitate care permite să fie puse în balanță avantajele constructive reale ale nemților și o imaginară cruce sus pe Aya-Sofia greu de crezut că se mai poate acum întâlni altundeva decât la noi.

GENERALUL: Exact asta-i problema, ca acea cruce să nu fie imaginară.

POLITICIANUL: Și cine oare v-ar putea-o materializa? Iar atâta timp cât n-ați găsit un asemenea medium, singurul lucru pe care-l cere orgoliul nostru național — în acele limite naționale în care este, de altfel, permis acest sentiment — este să ne dublăm eforturile ca să ajungem mai curând din urmă celelalte nații acolo unde ne-au luat-o înainte și să ne recuperăm timpul și forțele irosite cu diverse comitete slave și alte fleacuri inutile. Și dacă în Turcia suntem deocamdată neputincioși, în schimb putem încă de-acum să jucăm un rol de prim rang în Asia Centrală și mai ales în Extremul Orient, spre care s-ar părea că își transferă istoria universală centrul de greutate. Grație așezării geografice și altor condiții Rusia poate face aici mai multe decât toate celelalte nații, cu excepția Angliei, desigur. Prin urmare, e de datoria politicii noastre în această zonă să fim într-un acord permanent și onest cu englezii, în așa fel încât colaborarea noastră culturală cu aceștia să nu se prefacă niciodată într-o vrajbă lipsită de sens ori într-o concurență nedemnă.

DL Z: Din păcate, asemenea prefaceri se petrec fatalmente, atât la oameni, cât și la popoare.

POLITICIANUL: Se-ntâmplă, într-adevăr. Și totuși, pe de-o parte, nu cunosc nici un caz, nici în viața oamenilor și nici în cea a popoarelor, în care atitudinea dușmănoasă ori plină de invidie față de colaboratori și cauza comună să fi făcut pe cineva mai puternic, mai bogat ori mai fericit. Această experiență generală care nu cunoaște nici măcar o singură excepție este recunoscută de oamenii deștepți și consider că un popor deștept cum este cel rus se va folosi finalmente de această experiență. Vrajba cu englezii în Extremul Orient ar fi o culme a demenței, ca să nu mai vorbim de faptul că e lipsit de bună-cuviință să te iei la harță cu ai tăi în fața străinilor. Ori poate considerați că sunt mai *ai noștri* cei cu fața galbenă decât compatrioții lui Shakespeare și Byron?

DL Z: Asta e o problemă delicată.

POLITICIANUL: Atunci s-o lăsăm deocamdată deoparte. Însă luați aminte la ceea ce urmează. Dacă acceptăm punctul meu de vedere și recunoaștem că în prezent politica Rusiei trebuie să aibă numai două sarcini: în primul rând, să susțină pacea europeană, întrucât orice război european ar fi pe treapta actuală de dezvoltare istorică un dement și criminal război fratricid, iar în al doilea rând, să aibă o influență civilizatoare asupra popoarelor barbare ce se află în sfera noastră de influență, atunci amândouă aceste sarcini, pe lângă faptul că sunt amândouă foarte importante, se susțin uimitor una pe alta, condiționându-și reciproc existența. E evident că trudind conștiincios la progresul cultural al statelor barbare, de care e interesat și restul Europei, strângem legăturile de solidaritate cu celelalte nații europene; și, la rândul său, această consolidare a unității europene face ca acțiunea noastră asupra popoarelor barbare să fie tot mai mare, până și gândul la o posibilă rezistență fiind exclusă. Credeți că dacă omul galben ar ști că în spatele nostru se află Europa întreagă am cunoaște vreo interdicție în Asia? Dar dacă, dimpotrivă, ar vedea că Europa nu e cu Rusia,

ci împotriva Rusiei, bineînțeles că s-ar gândi chiar și la un atac armat asupra granițelor noastre, iar noi am fi nevoiți să ne apărăm pe două fronturi și pe-o distanță de zece mii de verste. Eu nu cred în sperietoarea unei invazii mongole, pentru că nu admit posibilitatea unui război european, iar *dacă un astfel de război s-ar întâmpla*, ar trebui, de bună seamă, să ne temem și de mongoli.

GENERALUL: Vedeți, domniei voastre războiul european și invazia mongolilor îi par niște lucruri atât de puțin probabile, pe când eu nu pot deloc să cred în „solidaritatea națiunilor europene" și în viitoarea „pace mondială". E ceva nefiresc, nu știu cum, neverosimil. Că doar nu degeaba se cântă de Crăciun în biserică: „Pe pământ pace, între oameni bunăvoire." Asta înseamnă că pace pe pământ va fi numai atunci când între oameni va fi bunăvoire. Ei bine, unde-i această bunăvoire? Ați văzut-o pe undeva? Căci dacă e să spunem adevărul, nici noi nu simțim adevărata, sincera bunăvoire decât pentru un singur stat european, principatul Monaco. Și pacea cu acesta este foarte trainică. Însă chiar să-i simțim pe nemți ori pe englezi *de-ai noștri* și să fim convinși că folosul lor e și folosul nostru, că plăcerea lor e și plăcerea noastră, o astfel de — cum o numiți dumneavoastră — „solidaritate" cu națiunile europene n-o să cunoaștem nicicând.

POLITICIANUL: Cum adică să n-o cunoaștem, când ea există de mult, când ea stă în firea lucrurilor? Suntem solidari cu europenii pentru simplul motiv că noi înșine suntem europeni. *C'est un fait accompli*[76] încă din secolul al XVIII-lea, și nici sălbăticia celor mulți din Rusia, nici jalnicele himere ale slavofililor nu vor mai putea schimba nimic.

GENERALUL: Dar europenii, ei între ei, sunt solidari? Franțujii și germanii, de pildă, ori englezii cu unii și cu ceilalți? Am auzit că până și suedezii cu norvegienii și-au cam rătăcit pe nu se știe unde solidaritatea.

POLITICIANUL: Ce argument solid în aparență! Păcat însă că toată forța lui se ține pe o singură temelie defectuoasă — pe uitarea situației istorice. Căci vă întreb: era oare solidară Moscova cu Novgorodul în vremea lui Ivan al III-lea ori a lui Ivan al IV-lea? Și atunci o să vă apucați să negați și solidaritatea actuală a guberniilor Moscovei și Novgorodului în ce privește interesele comune de stat?

GENERALUL: Nu. Vă spun numai atât: să nu ne grăbim să ne declarăm europeni, măcar până în acel moment istoric când națiunile europene vor fi tot atât de strâns unite între ele pe cât sunt de strânse regiunile noastre în statul rusesc. Ca nu cumva să ne sfâșiem în bucăți prinși în solidaritatea noastră cu europenii, atâta timp cât ei înșiși sunt la cuțite unii cu alții.

POLITICIANUL: Ei, chiar la cuțite! Fiți liniștit! Nu veți avea ocazia să vă sfâșiați în bucăți nu numai între Suedia și Norvegia, ci nici chiar între Franța și Germania, pentru că n-or să ajungă nici acestea la ruptură. Se pare că acum acest lucru e limpede. Pentru că numai la noi multă lume iau drept Franța grupul ăla amărât de aventurieri, care pot și trebuie să fie băgați la răcoare: și acolo n-au decât să-și manifeste naționalismul și să propovăduiască războiul cu Germania.

DOAMNA: Ar fi foarte bine dacă s-ar putea băga întreaga dușmănie națională la răcoare. Eu totuși cred că vă înșelați.

POLITICIANUL: Bineînțeles că tot ce am spus, am spus *cum grano salis*[77]. Bineînțeles că aparent Europa nu s-a unificat într-un întreg unitar. Însă eu îmi susțin analogia istorică. Așa cum, de pildă, și la noi în secolul al XVI-lea, deși separatismul regiunilor încă mai exista, dar era la ultima suflare, iar unitatea statală nu mai era nici pe departe numai un vis, ci începuse să se închege în forme bine definite, tot așa e și acum în Europa: cu toate că antagonismul național există încă, îndeosebi în rândul maselor neșcolite și al politicaștrilor puțin instruiți, acest antagonism

nu poate să se transforme în cine știe ce acțiune semnificativă. El nu va putea, nu, să genereze un război european! Iar ceea ce spuneți, domnule general, despre bunăvoire — apoi dacă e să spunem adevărul, eu nu prea o găsesc nu numai între popoare, dar nici în sânul unei națiuni ori al unei familii oarecare. Și atunci când există, rezistă numai între neamuri foarte apropiate. Ce rezultă de aici? Că doar nu-i ăsta un motiv pentru război intestin ori pentru fratricid. Tot așa și în ceea ce privește relațiile internaționale. N-are decât să nu fie bunăvoire între franțuji și nemți, numai să nu se ia la bătaie. Și sunt convins că nici n-or să se ia.

DL Z: E foarte probabil să fie așa. Însă chiar și dacă am recunoaște Europa drept un întreg, oricum de aici nu reiese că noi am fi europeni. Știți, la noi există, și în ultimii douăzeci de ani s-a răspândit destul de mult părerea că Europa, adică totalitatea popoarelor germano-romanice, reprezintă într-adevăr un singur tip cultural-istoric coerent, în timp ce noi nu aparținem acestui tip, ci reprezentăm un altul — cel greco-slav[78].

POLITICIANUL: Da, am auzit de această variantă de slavofilie, și chiar mi s-a întâmplat să stau de vorbă cu adepți ai acestei opinii. Și iată ce am remarcat, ceva care, după părerea mea, rezolvă problema. Ideea e că toți acești domni care perorează împotriva Europei și a europenismului nostru nu pot să se țină strâns de teza originii noastre greco-slave, ci se bagă pe dată cu cap cu tot în profesarea și propovăduirea unor chinezisme, budisme, tibetisme și a altor asiatisme mongolo-indiene. Distanțarea lor de Europa este direct proporțională cu atracția față de Asia. Ce va să-nsemne asta? Să presupunem că au dreptate în ce privește europenismul. Să zicem că acesta este o eroare împinsă până la extrem. Însă de unde până unde această fatală cădere în extrema cealaltă, în acest asiatism de care vorbeam? Și unde s-a volatilizat zona ortodoxă de mijloc greco-slavă? Vă întreb, unde s-a volatilizat?

Mm? Că doar aici e esența, nu? Așa că, vedeți, aicea-i buba! Dacă dai esența afară pe ușă, îți intră pe fereastră. Iar în cazul nostru esența asta e: nu există defel nici un soi de tip cultural-istoric greco-slav original, ci a fost, este și va fi Rusia, ca o măreață margine a Europei înspre partea Asiei. Datorită acestei așezări înspre Asia, în mod firesc patria noastră resimte cu mult mai mult decât celelalte țări europene influența elementului asiatic, de aici aparenta noastră originalitate. De altfel, nici Bizanțul nu era original prin nu știu ce ceva al său, ci numai prin adaosul de spirit asiatic; iar în ce ne privește pe noi, elementul asiatic a pătruns în natura noastră de la bun început, mai ales din vremea lui Batâi[79], ne-a devenit al doilea suflet, de-ar fi putut germanii să spună despre noi cu un oftat:

> *Zwei Seelen wohnen, ach! in* ihrer *Brust*
> *Die eine will sich von der andern trennen.*[80]

Ne-ar fi cu neputință să terminăm complet cu cel de-al doilea suflet al nostru, și de fapt nici nu-i nevoie s-o facem — îi datorăm câte ceva și lui —, dar pentru ca într-o atare ciocnire să nu ne rupem în bucăți, cum spune generalul, a fost necesar să învingă și să domine doar unul dintre cele două suflete, cel mai bun, desigur, adică cel mai puternic din punct de vedere intelectual, cel mai capabil de progres ulterior, cel mai bogat în posibilități interioare. Ceea ce s-a și întâmplat sub Petru cel Mare. Iar apropierea sufletească de Asia, imposibil de înlăturat pe deplin, deși definitiv învinsă, a mai născut și mai târziu în unele minți visuri aberante despre nu știu ce nouă rezolvare a unei probleme istorice deja rezolvate o dată pentru totdeauna. De aici slavofilia, teoria tipului cultural-istoric original și alte minuni asemenea. În realitate noi suntem *europeni indiscutabil*, numai că avem un sediment asiatic în fundul sufletului. Pentru mine acest lucru este limpede din perspectiva gramaticii, ca să spun așa. Ce este din punct

de vedere gramatical cuvântul „rus"? Un adjectiv. Și de ce substantiv depinde acesta?

DOAMNA: Cred că de substantivul „om": „omul rus", „oamenii ruși".

POLITICIANUL: Nu, nu, este prea larg și nedeterminat. Că doar și papuașii, și eschimoșii sunt tot oameni. Însă eu nu sunt de acord ca substantivul meu să fie același cu al papuașilor și cu al eschimoșilor.

DOAMNA: Și totuși există lucruri foarte importante comune tuturor oamenilor: iubirea, de pildă.

POLITICIANUL: Ei, asta-i și mai pe larg: cum aș putea să socot că natura mea specifică este iubirea, când știu că aceasta le este proprie și unor animale, și-n general, oricăror creaturi?

DL Z: Da, treaba-i complicată. Eu, spre exemplu, sunt un om blând, dar în ce privește iubirea mă simt mai apropiat de un porumbel, alb ori porumbac, decât de negrul maur Othello, cu toate că acesta poartă numele de om.

GENERALUL: Ei, da, la o anumită vârstă orice bărbat cu scaun la cap se simte aproape de porumbeii albi.*

DOAMNA: Asta ce mai este?

GENERALUL: E un calambur, dar nu pentru dumneavoastră, ci pentru Excelența sa și pentru mine.

POLITICIANUL: Să lăsăm asta, vă rog, să lăsăm asta deoparte. *Trêve de plaisanteries*[81]. Doar nu suntem pe scena Teatrului Mihailovski[82]. Voiam să spun că adevăratul substantiv pentru adjectivul „rus" este „european". Noi suntem „europeni ruși", după cum există europeni englezi, francezi, germani. Dacă eu mă simt european nu este o prostie să mi se demonstreze că sunt nu știu ce slavo-rosian ori greco-slav? Știu că sunt european la fel de bine cum știu că sunt rus. Pot și chiar sunt dator să compătimesc și să apăr orice om, ca și orice animal — fericit cel ce și de vite are milă —, însă mă voi recunoaște solidar,

---

* Denumirea unei secte din Rusia.

înrudit, nu cu nu știu ce zuluși ori chinezi, ci numai cu acele nații și oameni care au creat și au păstrat toate acele comori ale celei mai înalte culturi cu care mă hrănesc spiritual și care îmi oferă momente de desfătare supremă. Mai întâi a fost nevoie ca aceste nații alese să se formeze, și să se întărească, și să reziste în fața elementelor inferioare, era nevoie de război, și războiul era un lucru sfânt. Acum s-au format, au prins putere și nu mai au de ce se teme, afară de neînțelegeri interne. Acum începe epoca păcii și a expansiunii pașnice a culturii europene pretutindeni. Toți trebuie să devină europeni. Noțiunea de „european" trebuie să se suprapună noțiunii de om, iar noțiunea de lume civilizată europeană, noțiunii de umanitate. Acesta este sensul istoriei. Mai întâi au fost numai europenii greci, apoi cei romani, pe urmă au apărut alții mai întâi în Apus, apoi în Răsărit, au apărut europenii ruși, acolo peste ocean europenii americani, acum vor trebui să apară cei turci, persani, indieni, japonezi, și chiar, se prea poate, chinezi. Noțiunea de european are un conținut bine definit și este din ce în ce mai cuprinzătoare. Luați aminte, totodată, ce deosebire: orice om este un om la fel cu oricare alt om. De aceea, dacă recunoaștem drept substantiv al nostru această noțiune abstractă, vom ajunge la o indiferență egalitaristă și vom ajunge să apreciem nația lui Newton ori Shakespeare nu mai mult decât apreciem nu știu ce papuași, lucru în primul rând stupid, iar în practică chiar periculos. În schimb, dacă substantivul meu nu este „om" în general, nu este acest loc vid cu două picioare, ci omul ca purtător de cultură, adică european, atunci nu mai rămâne loc pentru egalitarism stupid. Noțiunea de „european" ori — ceea ce este același lucru — noțiunea de „cultură", conține în sine o unitate forte de măsură pentru definirea prin comparație a meritelor sau valorii diferitelor rase, nații, indivizi. O politică înțeleaptă trebuie neapărat să ia în considerație aceste diferențe de valoare. Altminteri, dacă punem pe același plan relativ

civilizația Austriei și nu știu ce herțegovineni semisălbatici, asta ne va conduce spre acele aventuri stupide și periculoase, după care încă mai oftează ultimii mohicani ai slavofiliei noastre. *Il y a européen et européen*[83]. Chiar după ce va fi sosit acel moment dorit și care, sper, nu e departe, când Europa ori lumea civilizată se va suprapune în mod real ca volum cu întreaga populație a globului pământesc, chiar și atunci în sânul omenirii unite și pacificate se vor menține toate acele gradații și nuanțe firești și determinate istoric ale valorii culturale, prin care trebuie să se definească diversele noastre atitudini față de diverse popoare. Și în împărăția atotcuprinzătoare și triumfătoare a culturii supreme, ca și în împărăția cerurilor, una e slava soarelui, alta a lunii, alta a stelelor, căci stea cu stea nu e la fel în slavă, parcă așa ceva se spune în catehism, nu? Și acum, când ținta este atât de aproape însă nu este încă atinsă, trebuie cu atât mai mult să ne ferim de greșelile egalitarismului indiferent. Cu ceva vreme în urmă au început să scrie prin ziare despre nu știu ce vrajbă între Anglia și Transvaal și cum că africanii aceia chiar amenință Anglia cu război*[84] — și de pe-acuma văd cum tot soiul de gazetari și politicaștri și de pe la noi, și chiar de pe tot continentul, or să se monteze împotriva Angliei și or să pledeze pentru bieții africani asupriți. Și doar e același lucru ca și cum respectatul, merituosul, bine-cunoscutul și eruditul Feodor Feodorovici Martens[85] ar intra cu treburi într-o dugheană și băiatul de prăvălie, un jegos, ar sări deodată cu pumnii la el, că vezi-doamne „prăvălia-i a noastră, matale ești în plus, și dacă nu pleci te strâng de gât sau bag cuțitu-n mata" — și s-ar și apuca să-l gâtuie. Bineînțeles, poți numai să regreți că venerabilul Feodor Feodorovici a avut ghinionul să nimerească într-o asemenea situație stupidă, însă eu personal aș încerca numai un sentiment de satisfacție morală dacă stimatul

* Discuția a avut loc în aprilie.

meu prieten, dându-i bătăușului câteva scatoalce zdravene, l-ar băga cu ajutorul poliției într-o colonie de corecție pentru delincvenții minori. Însă în loc de asta, diverși domni, frumos îmbrăcați, încep deodată să-l încurajeze și să-l ațâțe pe puștan: „Bravo, mă! Așa de mic și ia te uită la ce domn important sare! Dă mai tare, mititelule, că nu te lăsăm noi de izbeliște!" Ce nerușinare! Și măcar dacă văcarii ăștia mizerabili ar avea suficient de multă minte ca să se recunoască, dată fiind legătura directă de sânge, drept olandezi. Olanda este o națiune adevărată, merituoasă, de o înaltă cultură. Ași! Ăia se consideră națiune aparte și mai vor și să-și întemeieze propria lor țară africană. Canaliile!

DOAMNA: În primul rând, nu mai folosiți cuvinte urâte, iar în al doilea rând, explicați-mi și mie ce-i cu Transvaalul ăsta, ce fel de oameni trăiesc acolo?

DL Z: Un amestec de europeni cu negri: nu-s nici albi, nici negri, sunt buri bruni.

DOAMNA: Se pare că și acesta e tot un calambur?

POLITICIANUL: Unul de nu prea bună calitate.

DL Z: Cum e burul, așa și calamburul. De altfel, dacă nu vă place brunul burilor, aveți acolo și republica Oranj.

POLITICIANUL: Dacă e să vorbim serios, burii ăștia sunt europeni, desigur, dar nu dintre cei buni. Izolați de glorioasa lor patrie, și-au pierdut în mare măsură cultura, înconjurați fiind de sălbatici s-au sălbăticit și ei, au devenit grosolani. Și faptul de a-i pune pe același plan cu englezii și de a ajunge să le dorești succes în lupta cu Anglia — *cela n'a pas de nom!*[86]

DOAMNA: De altfel, tot europenii domniei voastre erau de partea muntenilor din Caucaz atunci când respectivii luptau cu noi ca să-și câștige independența. Și totuși, Rusia e cu mult mai civilizată decât cerchezii.

POLITICIANUL: N-aș vrea să dezvolt tema simpatiei pe care o manifestă Europa pentru sălbaticii din Caucaz; vreau să spun că noi trebuie să asimilăm rațiunea generală

europeană, nu stupiditățile întâmplătoare ale unora sau altora dintre europeni. Nu, nu, regret din tot sufletul că Anglia, după cât se pare, va fi nevoită, ca să-i potolească pe acești barbari care și-au luat-o în cap, să folosească o modalitate atât de depășită, de condamnată de înțelepciunea istoriei, cum este războiul. Însă dacă războiul se va dovedi inevitabil, ca urmare a barbariei acestor zuluși, buri vreau să zic, stimulat fiind și de invidia prostească a continentului față de Anglia, atunci, se-nțelege, voi dori cu ardoare ca acest război să se sfârșească cât mai curând cu potolirea deplină a scandalagiilor africani, așa fel încât nici vorbă să nu mai fie de independența lor. Iar succesul lor — posibil și din pricina locului îndepărtat unde se află acele țări — ar fi triumful barbariei asupra erudiției, iar pentru mine ca rus, adică european, ar fi o zi de profund doliu național.

DL Z (*încetișor, către general*): Bine mai vorbesc demnitarii, ca franțuzul acela: *ce sabre d'honneur est le plus beau jour de ma vie.*[87]

DOAMNA (*către politician*): Nu, nu sunt de acord. De ce nu i-am simpatiza pe acei transburi? Că doar pe Wilhelm Tell îl simpatizăm, nu?

POLITICIANUL: Ei bine, dacă și-ar fi creat o legendă istorică a lor, dacă ar avea oameni de artă precum Schiller ori Rossini, dacă l-ar fi inspirat pe vreunul în genul lui Jean-Jacques Rousseau sau dacă ar fi produs alți scriitori ori învățați, atunci am sta cu totul altfel de vorbă pe tema burilor.

DOAMNA: Dar toate lucrurile astea au apărut în timp, iar la început și elvețienii erau tot niște păstori... Și nu numai ei. Parcă americanii, când s-au răsculat împotriva englezilor ca să-și cucerească independența, sclipeau prin ceva pe tărâmul erudiției? Nici gând, nu aveau culoarea brună, aveau pieile roșii și jupuiau pielea cu păr cu tot — la Mayne Reid. Și doar îi simpatiza și La Fayette, și avea dreptate, că, uite, acuma s-au apucat și-au pus laolaltă

toate religiile la Chicago și au făcut cu ele o expoziție, ceea ce n-a mai văzut nimeni niciodată. Au vrut și la Paris să facă același lucru pentru următoarea expoziție și n-a ieșit nimic. Aici și-a dat toată silința un abate, pe nume Victor Charbonnel. Mi-a scris și mie niște scrisori, e foarte simpatic. Numai că toate confesiunile au refuzat. Până și Marele Rabin a spus: „Pentru religie avem Biblia, iar expoziția n-are nici un sens." De disperare, bietul Charbonnel s-a lepădat de Christos și a scris și-n ziare că demisionează și-l respectă teribil pe Renan.[88] Niște cunoștințe mi-au scris cum că ar fi sfârșit-o prost: ori s-a însurat, ori că s-a luat de băutură. Apoi s-a agitat și Nepliuev al nostru, dar și acesta a fost dezamăgit de toate religiile. Îmi scria bietul idealist că se bazează numai pe omenirea unită. Însă cum să expui omenirea unită la expoziția de la Paris? Cred că e o himeră. Pe când americanii și-au aranjat afacerea respectivă de minune. Au fost acolo personalități bisericești de toate credințele. L-au făcut președinte pe episcopul catolic. Le-a citit și *Tatăl nostru* pe englezește, iar preoții-idolatri budiști ori chinezi i-au răspuns cu considerațiune: „*Oh, yes! All right, sir!*[89] Noi nu dorim răul nimănui, vrem doar ca misionarii voștri să plece de la noi și să se ducă undeva cât mai departe. Pentru că religia voastră este extrem de bună pentru voi, și nu avem noi nici o vină că asta e religia voastră, însă pentru noi cea mai bună dintre toate este religia noastră." Și uite-așa totul s-a sfârșit cu bine, nu a fost nici o încăierare, de s-a mirat toată lumea. Așa că uite ce-au devenit americanii. Și cum putem noi ști că din africanii ăștia de-acum n-or să iasă, poate, așa niște americani?

POLITICIANUL: Sigur că orice e posibil. Poate ieși și din te miri ce Gavroche un învățat de seamă. Însă până atunci nu-i strică, pentru binele lui, să-i tragi o mamă de bătaie...

DOAMNA: Ce expresii! *Décidément vous vous encanaillez*. Și toate astea sunt din Monte-Carlo! *Qui est-ce que vous fréquentez là bas? Les familles des croupiers, sans doute.*[90] De

fapt, e treaba dumneavoastră. V-aş ruga numai să vă scurtaţi puţin înţelepciunea politică, pentru că-i reţinem pe toţi şi întârziem la masă. Era de mult timpul să punem punct.

POLITICIANUL: Chiar voiam să rezum şi să fac legătura celor spuse acum cu ideile de la început.

DOAMNA: Nu pot să cred! N-o să sfârşiţi nicicând de unul singur. Trebuie să vă ajut să vă explicaţi gândul. Căci aţi voit să spuneţi că vremurile s-au schimbat, că înainte era Dumnezeu şi războiul, iar acum în locul lui Dumnezeu avem cultură şi pace. Nu-i aşa?

POLITICIANUL: Cam aşa ceva.

DOAMNA: Foarte bine. Ce este acela Dumnezeu simt, cu toate că nu ştiu şi nici nu pot să explic. În ce priveşte însă cultura asta a domniei voastre, n-am nici cel mai mic simţământ. N-aţi vrea să-mi explicaţi în două cuvinte despre ce este vorba?

POLITICIANUL: Ştiţi şi fără mine în ce constă cultura şi ce conţine ea: toate acele comori ale gândirii şi ale geniului create de minţi alese ale unor popoare alese.

DOAMNA: Da, însă aici sunt lucruri foarte diferite între ele. Aici intră şi Voltaire, şi Bossuet, şi Madona, şi Nana, şi Alfred de Musset şi Filaret. Cum pot fi toate aceste lucruri adunate într-o singură grămadă, şi cum poate fi această grămadă aşezată în locul lui Dumnezeu?

POLITICIANUL: Chiar voiam să spun că n-avem noi de ce să ne preocupăm de cultură în sensul de tezaur istoric. Această cultură e creată şi, slavă Domnului, există. Cred că putem nădăjdui că or să mai apară noi Shakespeare şi noi Newton, însă asta nu depinde de noi şi nu prezintă interes din punct de vedere practic. Însă în cultură mai există o latură, cea practică, şi, dacă doriţi, morală, adică exact ceea ce în viaţa particulară numim bună-cuviinţă ori politeţe. Aparent ar putea părea lipsită de importanţă. De fapt, are o însemnătate uriaşă şi singulară, tocmai pentru că reprezintă unicul lucru care poate fi general-valabil

și obligatoriu: nu putem pretinde nimănui să dea dovadă nici de supreme virtuți, nici de inteligență supremă ori de geniu. Putem însă, și trebuie să le pretindem tuturor să dea dovadă de bună-cuviință. Este vorba de acel *minimum* de înțelepciune și decență morală, grație cărora oamenii pot trăi omenește. Bineînțeles că buna-cuviință nu reprezintă *întreaga* cultură; însă este *condiția* indispensabilă pentru orice fel de comportament civilizat. Tot așa cum deprinderea de a scrie și de a citi, deși nu reprezintă un maximum de erudiție, este totuși condiția indispensabilă acestei erudiții. Buna-cuviință reprezintă cultura și civilizația *à l'usage de tout le monde*[91]. Și iată că putem într-adevăr observa cum această bună-cuviință se extinde tot mai mult de la relațiile particulare dintre oamenii aparținând unei clase la relațiile sociale dintre diverse clase și la cele politice ori internaționale. Ne mai aducem aminte din copilărie cum oameni făcând parte din clasa noastră puteau fi nepoliticoși cu oamenii de jos. Acuma însă politețea obligatorie, ba chiar impusă, a trecut această graniță de castă și este gata să treacă și peste granițele dintre țări.

DOAMNA: Vai, vă rog, mai pe scurt. Înțeleg, vreți să spuneți că politica de pace reprezintă între state ceea ce reprezintă politețea între oameni?

POLITICIANUL: Desigur, nu degeaba în franceză *politesse* și *politique* sunt strâns înrudite. Și țineți seama că pentru asta nu e nevoie defel de nici un soi de sentimente, de nici o formă de „bunăvoire" de care amintea inutil generalul. Dacă eu nu mă năpustesc asupra cuiva și nu-i rod beregata cu dinții, asta nu înseamnă cum că nutresc vreo bunăvoire față de acel cineva. Dimpotrivă, în adâncul sufletului meu pot avea cele mai crâncene sentimente față de respectiva persoană, însă, ca om civilizat, am pur și simplu repulsie față de încăierare și, ceea ce este cel mai important, înțeleg că din ea nu poate ieși decât ceva dezgustător. Pe când dacă mă abțin și-l tratez pe acel

om cu condescendență nu pierd nimic, ba chiar câștig foarte mult. Tot așa, oricât de mari ar fi antipatiile naționale dintre două popoare, odată atins un anumit grad de cultură și civilizație, acestea nu vor ajunge niciodată la *voies de fait*[92], adică la război, în primul rând pentru că întreaga procedură a războiului — nu așa cum e înfățișată în poezii ori tablouri, ci așa cum este ea în realitate —, toate acele trupuri moarte, răni duhninde, adunăturile de oameni mulți, abrutizați și murdari, încetarea ordinii firești a vieții, distrugerea clădirilor și a instituțiilor utile, a podurilor, căilor ferate, telegrafelor —, toate aceste hidoșenii îi provoacă unui popor civilizat repulsie, tot așa cum nouă ne repugnă un ochi scos, un maxilar scrântit ori un nas mușcat. Iar în al doilea rând, la un anume nivel de dezvoltare intelectuală un popor înțelege cât de avantajos este să fii amabil cu alte nații și cât de păgubos e să te bați cu ele. Aici intervin, desigur, o mulțime de gradații: pumnul e mai civilizat decât dinții, ciomagul — mai civilizat decât pumnul, iar palma, simbolic, e și mai civilizată. Tot așa și cu războaiele: se pot purta războaie într-un mod mai mult sau mai puțin sălbatic, iar războaiele europene ale secolului al XIX-lea seamănă mai mult cu duelul condiționat formal dintre doi oameni cumsecade, decât cu o încăierare între doi meseriași beți; dar și această treaptă este una de tranziție. Nu uitați că și duelul iese din uz la popoarele înaintate. În vreme ce înapoiata Rusie își plânge doi dintre cei mai buni poeți ai săi morți în duel[93], în mai civilizata Franță duelul s-a prefăcut de mult într-o victimă nesângeroasă a unei tradiții prostești și moarte. *Quand on est mort c'est qu'on n'est plus en vie*[94] — ar fi spus dl de la Palisse, și probabil că sub ochii noștri duelul, și alături de el războiul vor fi îngropate în arhivele istoriei. Aici nu poate fi vorba despre un compromis de durată. Adevărata cultură cere ca orice *încăierare* dintre oameni sau dintre națiuni să fie totalmente eliminată. În orice caz, politica de pace reprezintă măsura și simptomul

progresului cultural. Iată de ce, cu toată dorința mea de a-i fi pe plac stimatului nostru general, îmi mențin afirmația că propaganda literară împotriva războiului este un fenomen foarte îmbucurător, care nu numai că previne, dar și accelerează rezolvarea definitivă a unei probleme acute. Cu toate aspectele sale stranii și părtinitoare, această propagandă este importantă prin faptul că subliniază în conștiința colectivă linia principală sau, ca să zic așa, magistrală a progresului istoric. Aplanarea pașnică, adică politicoasă, adică avantajoasă pentru noi toți a oricăror conflicte ori ciocniri internaționale — aceasta este norma fermă a politicii înțelepte într-o omenire civilizată. Ce este? (*Către dl Z*) Doriți să spuneți ceva?

DL Z: Nu, voiam doar să spun în legătură cu ce ați binevoit mai devreme să remarcați: „politica de pace este un simptom al progresului" — mi-am amintit că și în *Fumul* lui Turgheniev un personaj spune tot așa, absolut corect: „Progresul este un simptom!" Și atunci nu reiese cum că politica de pace este un simptom al unui simptom?

POLITICIANUL: Ba da. Și ce-i cu asta? Bineînțeles că totul este relativ. Dar care este, de fapt, ideea domniei voastre?

DL Z: Ideea mea este că dacă politica de pace e doar umbra unei umbre, atunci merită oare să vorbim atâta despre ea? Și despre ea, și despre acest progres ce seamănă cu o umbră? Nu ar fi mai bine să-i spunem direct omenirii ceea ce îi spunea părintele Barsonoteu acelei cucernice doamne: „Ești bătrână, ești neputincioasă și nu vei mai fi nicicând altfel"?

DOAMNA: Acum e prea târziu să lămurim aceste aspecte. (*Către politician*) Însă băgați de seamă v-a cam păcălit *politique — politesse* a dumneavoastră.

POLITICIANUL: Cum adică?

DOAMNA: Adică, mâine n-o să vă duceți la Monte-Carlo sau, ca să folosim un eufemism, la Nisa.

POLITICIANUL: Din ce motiv?

DOAMNA: Pentru că acești domni doresc să se bucure de dreptul la replică, însă cuvântul domniei voastre a fost atât de prolix, încât nu le-ați mai lăsat timp, și replica lor trebuie amânată pe mâine. Și nu pot să cred că, în timp ce niște oameni cultivați vor combate tezele domniei voastre, dumneavoastră vă veți deda la Monte-Carlo unor plăceri mai mult sau mai puțin interzise, în compania unor crupieri needucați și a familiilor acestora. Acest lucru ar reprezenta *un comble*[95] de impolitețe. Și unde ar mai fi atunci acel „minimum obligatoriu de moralitate"?

POLITICIANUL: Ei bine, dacă așa stau lucrurile, îmi pot amâna cu o zi plecarea la Nisa. Și eu sunt curios să ascult ce se poate spune împotriva axiomelor mele.

DOAMNA: Perfect. Iar acuma cred că suntem cu toții teribil de înfometați și că, de n-ar fi fost „cultura" noastră, ne-am fi repezit de multă vreme către sufragerie.

POLITICIANUL: *Il me semble du reste que la culture el l'art culinaire se marient trés bien ensemble.*[96]

DOAMNA: Ah, ah, îmi pun mâinile la urechi.

După care, schimbând între noi vorbe de duh de o calitate destul de îndoielnică, ne grăbirăm în urma gazdei spre masa pe care trona, în așteptarea noastră, prânzul.

DIALOGUL AL TREILEA

Audiatur et tertia *pars*.[97]

De data aceasta, la cererea tuturor, ne-am adunat în grădină mai devreme decât de obicei, pentru a nu fi nevoiți să grăbim încheierea discuției. Din nu știu ce motiv eram cu toții mai serioși, mai gravi decât cu o zi în urmă.

POLITICIANUL (*către dl* Z): Mi se pare că doreați să dați o ripostă ori să faceți niște observații cu privire la ceea ce spuneam deunăzi?

DL Z: Da, în legătură cu definiția dată de domnia voastră politicii pașnice ca simptom al progresului. Și am amintit cuvintele unui personaj din *Fumul* lui Turgheniev: „progresul este un simptom". Nu știu ce anume înțelegea personajul lui Turgheniev prin asta, dar sensul direct al acestor cuvinte este absolut corect. Progresul este într-adevăr un simptom.

POLITICIANUL: Un simptom al cărui fenomen?

DL Z: E o plăcere să stai de vorbă cu oameni deștepți. Exact aici voiam să ajung. Cred că progresul, am în vedere progresul evident și accelerat, reprezintă întotdeauna un simptom al sfârșitului.

POLITICIANUL: Bine, bine, înțeleg că, dacă-i vorba despre o paralizie progresivă, avem de-a face cu un simptom al sfârșitului. Însă de ce ar trebui ca progresul culturii ori al comportamentului civilizat să fie uneori un simptom al sfârșitului?

DL Z: Într-adevăr, legătura nu e chiar așa de evidentă ca la paralizie, și totuși lucrurile așa stau.

POLITICIANUL: E clar că sunteți convins de acest lucru, însă mie nu mi-e clar, de fapt, de ce anume sunteți convins. Și, în primul rând, stimulat de laudele domniei voastre, o să-mi reînnoiesc întrebarea mea simplă, care vi s-a părut deșteaptă. Spuneți „simptomul sfârșitului". Sfârșitul *cui?* — vin și vă întreb.

DL Z: Păi, sfârșitul obiectului discuției noastre. Doar am vorbit despre istoria omenirii, despre acel „proces" istoric, care a început să se desfășoare într-un ritm accelerat și care, sunt convins, se apropie de deznodământ.

DOAMNA: *C'est la fin du monde, n'est-ce pas?*[98] Foarte interesant.

GENERALUL: Iată că am ajuns în fine la ce era mai interesant.

PRINȚUL: Presupun că atenția domniilor voastre nu-l va ocoli nici pe antichrist?

DL Z: Sigur că nu, e pe primul loc.

PRINȚUL (*către doamnă*): Vă rog să mă scuzați, am o mulțime de treburi ce nu suferă amânare și, cu toată dorința de a asculta ce se va spune despre lucruri atât de interesante, voi fi nevoit să mă retrag.

GENERALUL: Cum așa? Dar jocul de whist?

POLITICIANUL: Încă de acum două zile presimțeam că se va întâmpla ceva rău. La ce lucru bun să te aștepți dacă în chestiune e amestecată și religia? *Tantum religio potuit suadere malorum*[99].

PRINȚUL: Nu va fi nimic rău. O să mă străduiesc să mă întorc în jur de două, însă acum nu pot nicicum să mai rămân.

DOAMNA: Dar de ce atâta grabă? De ce nu ne-ați spus din timp că aveți treburi așa de importante? Nu pot să cred! Recunoașteți că ceea ce v-a speriat așa, deodată, este antichristul.

PRINȚUL: Ieri atâta am tot auzit că politețea este lucrul cel mai important, încât sub imperiul celor spuse m-am hotărât să rostesc din politețe, neadevăruri. Astăzi îmi dau

seama că acest lucru e foarte rău și vă spun drept că, deși am într-adevăr multe treburi importante, plec de la această discuție în primul rând pentru că mi se pare inadmisibil să-mi pierd timpul filozofând pe marginea unor lucruri ce pot avea importanță poate numai pentru cine știe ce papuași.

POLITICIANUL: Se pare că păcatul capital de a fi fost excesiv de politicos este acum ispășit.

DOAMNA: De ce să ne supărăm? Dacă noi suntem proști, luminați-ne. Eu, de pildă, nu sunt supărată că m-ați numit și pe mine „papuașă", căci papuașii pot avea dreptate. Dumnezeu îi înțelepțește pe prunci. Însă dacă vă este greu să ascultați despre antichrist, uite cum facem: vila domniei voastre e la doi pași de aici. Duceți-vă acum să lucrați, iar spre sfârșitul discuției veniți înapoi — după antichrist.

PRINȚUL: Bine. Voi veni.

GENERALUL (*râzând, după ce prințul s-a depărtat*): Știe mâța ce-a mâncat!

DOAMNA: Cum așa, credeți că prințul nostru e un antichrist?

GENERALUL: Ei, nu, nu el în persoană: că vorba ceea, e departe coteiul de iepure! Și totuși e pe aceeași linie. Cum se spune și în epistola lui Ioan Gură de Aur: ați auzit, copilașilor, că are să vină antichrist. Să știți că acum s-au ridicat mulți antichriști. Uite dintre antichriștii ăștia mulți, dintre cei mulți...

DOAMNA: Printre cei „mulți" cred că poți să nimerești și fără să vrei. Lui nu-i va cere Dumnezeu socoteală, el e derutat. Știe că nu-i prea sclipitor la minte, și totuși o uniformă la modă e o onoare, e ca și cum ai sări de la soldat prost la ofițer de gardă. Pentru un mare general asta nu înseamnă nimic, însă pentru un ofițer mărunt e o cinste.

POLITICIANUL: O remarcă psihologică întru totul corectă. Și totuși nu pricep de ce s-a înfuriat cu privire la antichrist. Uite, eu, de pildă, nu cred în nimic din ce e mistic,

și atunci misticul nici nu mă irită, ci mai degrabă mă interesează din punct de vedere general-uman. Știu că pentru mulți asta e ceva serios, deci astfel de exprimă o latură a naturii umane care la mine, cum să zic, s-a atrofiat, însă care-și păstrează și pentru mine interesul obiectiv. Eu, de pildă, habar n-am de pictură: nu-s în stare să desenez nimic, nici măcar o linie dreaptă ori un cerc, și nici nu pot să spun care pictor a pictat mai bine și care mai puțin bine. Și totuși mă preocupă problemele picturii în planul culturii și esteticii generale.

DOAMNA: Nici nu s-ar putea ca un lucru atât de inofensiv să irite pe cineva. Însă și domnia voastră urăște religia și chiar adineauri ați spus niște cuvinte de ocară la adresa acesteia, e drept, în latinește.

POLITICIANUL: Ei, cuvinte de ocară. Ca și Lucrețiu, poetul meu preferat, îi reproșez religiei altarele însângerate și urletele jertfelor omenești. Un ecou al setei acesteia de sânge îl aud și în declarațiile sumbru-intolerante ale interlocutorului nostru care tocmai ne-a părăsit. Însă ideile religioase în sine mă interesează foarte tare, printre altele chiar această idee de „antichrist". Din păcate, nu am avut ocazia să citesc pe tema asta decât cartea lui Renan[100], care abordează problema numai din perspectivă istorică și reduce totul la Nero. Însă e prea puțin. Doar ideea de antichrist a existat cu mult înainte de Nero la evrei, la regele Antioh Epifan, și se menține până în ziua de azi, la credincioșii noștri de rit vechi, de pildă. Aici e ceva, o idee comună.

GENERALUL: Da, vă dă mâna să vă gândiți la astfel de lucruri având atâta timp liber la dispoziție, însă bietul prinț e atât de prins de propovăduirea Evangheliei că nu mai are când să mai cugete la Christos ori la antichrist: nici pentru whist nu-i rămân mai mult de trei ore pe zi. E un om fără falsuri, trebuie s-o recunoaștem.

DOAMNA: Nu, sunteți prea aspru cu el. Este, desigur, nu știu cum, așa, dezechilibrat, însă de aceea e și așa de

nefericit: nu are în el nici un pic de veselie, de mulțumire, de blândețe. Iar în Scriptură se spune într-un loc: creștinismul e bucuria întru Duhul Sfânt.

GENERALUL: E într-adevăr o situație grea: să te dai drept un adevărat creștin, neavând Duhul lui Christos.

DL Z: Să te arăți *în esență* creștin, neavând exact ceva ce constituie esența creștinismului.

GENERALUL: Eu consider că această stare tristă este chiar starea de antichrist, care este și mai grea pentru cei mai deștepți și mai ageri, conștienți că n-au cum ieși până la urmă la liman.

DL Z: E în orice caz neîndoielnic faptul că anticreștinismul, care în viziunea biblică — și din Vechiul și din Noul Testament — reprezintă ultimul act al tragediei istoriei, nu va fi o simplă lipsă de credință sau o negare a creștinismului, ori un materialism sau altceva asemănător. Va fi o *impostură* religioasă, când își vor însuși numele lui Christos forțe din rândul omenirii care de fapt, în esență, îi sunt străine și chiar dușmănoase lui Christos și Duhului Său.

GENERALUL: Bineînțeles, diavolul n-ar mai fi diavol dacă ar juca pe față!

POLITICIANUL: Mă tem însă ca nu cumva toți creștinii să nu se dovedească a fi impostori și deci, după domnia voastră, antichriști. Excepții vor face numai masele inconștiente de oameni, în măsura în care acestea mai există în lumea creștină, și o mână de inși „originali", în genul domniilor voastre, domnilor. Și atunci, în orice caz, trebuie considerați antichriști acei oameni care, și aici, în Franța, și la noi, se agită foarte în privința creștinismului, își fac din aceasta o ocupație aparte, iar din numele de creștin își fac un soi de monopol ori de privilegiu numai al lor. Acești oameni aparțin următoarelor două categorii, care sunt, sper, amândouă la fel de străine de Duhul lui Christos. Ori sunt niște ticăloși înrăiți, gata să restaureze Inchiziția și să pună la cale masacre religioase, în genul

acelor abați „preacuvioși" și acelor „bravi" ofițeri „catolici" care și-au exprimat nu demult cele mai bune sentimente cu ocazia prinderii nu știu cărui escroc*, ori sunt pustnici și celibatari de modă nouă[101] care au descoperit virtutea și rușinea ca pe cine știe ce Americă, pierzându-și totodată onestitatea interioară și orice bun-simț. Primii îmi provoacă greață morală, la cei din urmă mă apucă și un rău fizic.

GENERALUL: Da, și-n timpurile de demult creștinismul era neînțeles de unii, urât de alții, însă abia acum au reușit unii să-l facă respingător și plicticos de moarte. Îmi imaginez cum își freca diavolul mâinile de bucurie și se ținea de burtă de atâta râs văzând ce a reușit să facă. O, Doamne!

DOAMNA: Atunci asta înseamnă, după dumneavoastră, „antichrist"?

DL Z: Nu, nu. Aici apar niște aluzii care clarifică esența acestuia, însă el însuși e încă departe.

DOAMNA: Atunci lămuriți-ne, cât mai simplu cu putință. Despre ce este vorba?

DL Z: Nu pot să bag mâna-n foc că va fi simplu. Adevărata simplitate n-o poți găsi așa ușor, iar cea închipuită, artificială, falsă — prostia — nu-i nimic mai rău ca ea. E o vorbă veche, ce-i plăcea unui prieten de-al meu care a murit și care o repeta mereu: „prea multă simplitate poate fi cu ușurință luată drept altceva".

---

* Probabil că Politicianul face aluzie la o subscripție în memoria „sinucisului" Henri, când un ofițer francez a declarat că semnează cu speranța într-o nouă noapte a Sfântului Bartolomeu, altul că visează să fie spânzurați cât mai repede toți protestanții, francmasonii și evreii, iar un abate că el trăiește cu idealul unui viitor luminos, când din pielea jupuită de pe hughenoți, masoni și jidani se vor face covoare ieftine iar el, ca un bun creștin, va călca zi de zi un asemenea covor în picioare. Aceste declarații, alături de alte câteva zeci de mii în același gen, au fost publicate în jurnalul *Libre parole*.

DOAMNA: Ei, nici asta nu e chiar așa de ușor.

GENERALUL: E ca-n proverbul popular, probabil: „uneori prostia e mai rea decât hoția".

DL Z: Exact.

DOAMNA: Acum am priceput și eu.

DL Z: Păcat că nu se poate lămuri totul cu privire la antichrist numai cu ajutorul proverbelor.

DOAMNA: Atunci, explicați-ne cum știți.

DL Z: Întâi de toate, spuneți-mi: recunoașteți existența și forța răului în lume?

DOAMNA: N-aș fi vrut s-o recunosc, însă sunt nevoită să o fac. Dacă luăm numai moartea: de răul ăsta n-ai cum să fugi. Cred că cel din urmă vrăjmaș ce va fi nimicit e moartea[102], dar, atâta timp cât moartea nu a fost nimicită, e clar că răul este puternic, chiar mai puternic decât binele.

DL Z (*către general*): Domnia voastră ce crede?

GENERALUL: N-am tremurat în fața gloanțelor și a ghiulelelor, așa că n-o să mă tem de întrebări mai delicate. Sigur că existența răului este la fel de reală ca și cea a binelui. Dacă există Dumnezeu, există și diavolul, atâta timp cât îl suportă Dumnezeu, desigur.

POLITICIANUL: Deocamdată nu voi răspunde în nici un fel. Părerea mea nu ajunge la rădăcina problemei, iar acea latură care îmi este mie clară am expus-o ieri, așa cum am putut. Dar sunt curios să cunosc și alte opinii. Modul de a gândi al prințului l-am înțeles pe deplin, adică mi-e limpede că nici măcar nu e vorba de vreo părere adevărată, ci de un soi de pretenții seci care se ițesc și n-au nici sens, nici formă. Însă opinia religioasă pozitivă este, desigur, mai consistentă și mă interesează mult mai mult. Numai că până acum am cunoscut-o doar sub forma ei oficială, care pe mine, unul, nu mă satisface. Și aș dori foarte mult să aud, în sfârșit, nu o blagoglagolie prea bine potrivită, ci cuvinte vii, rostite de oameni, cu privire la aceste lucruri.

DL Z: Dintre toate stelele care răsar la orizontul intelectual al unui om care citește cu atenție cărțile noastre sfinte nu cred că e vreuna mai strălucitoare și mai uimitoare decât cea care sclipește în slova Evangheliei: „Credeți că am venit să aduc pace pe pământ? Eu vă spun: nu; ci mai degrabă dezbinare."[103] El a venit să aducă pe pământ *adevărul*, iar acesta, ca și binele, mai curând *dezbină*.

DOAMNA: Aici e nevoie de lămuriri. Atunci de ce este numit Christos *prince de la paix*[104] și de ce a spus tot El că făcătorii de pace se vor numi „fiii Domnului"?

DL Z: Domnia voastră e atât de bună încât îmi dorește și mie să capăt această supremă calitate prin împăcarea textelor contradictorii?

DOAMNA: Exact.

DL Z: Trebuie să remarcați că acestea pot fi împăcate numai făcând deosebirea între pacea cea bună, ori adevărată, și pacea rea, ori falsă. Și această distincție este în mod direct indicată de Acela Care a adus pacea adevărată și vrajba cea bună. „Vă las pacea, vă dau pacea Mea. Eu nu v-o dau cum o dă lumea."[105] Există așadar pacea bună, a lui Christos, bazată pe acea *distingere* pe care a venit Christos s-o aducă pe pământ, adică pe distingerea între bine și rău, între adevăr și minciună, și există pacea rea, lumească, bazată pe amestecul ori alăturarea superficială a ceea ce în esență nu se împacă.

DOAMNA: Și cum veți putea arăta deosebirea dintre pacea bună și pacea rea?

DL Z: Cam tot așa cum a făcut-o acum două zile generalul, când a menționat în glumă că există și pace bună, cum ar fi cea de la Nystadt ori cea de la Kuciuk-Kainargi. Această glumă ascunde un înțeles mai general și mai important. În lupta spirituală, ca și în cea politică, pacea bună este cea care se încheie atunci când scopul războiului a fost atins.

DOAMNA: Dar, la urma urmei, din ce cauză se poartă război între bine și rău? E oare de fapt nevoie ca acestea

două să se înfrunte? Și oare este într-adevăr cu putință o ciocnire reală — *corps à corps*[106]? Căci într-un război adevărat, atunci când una dintre părți începe să se întărească, atunci și cealaltă, a inamicului, își caută întăriri, iar litigiul trebuie rezolvat prin bătălii adevărate, cu tunuri și baionete. Pe când în lupta binelui cu răul așa ceva nu există, și când partea bună devine mai puternică, cea rea slăbește pe dată; și nu se ajunge nicicând la o adevărată încleștare între ele, așa că toate acestea au un sens figurat. Deci, trebuie doar să avem grijă ca în oameni să fie mai mult bine și atunci va fi de la sine rău mai puțin.

DL Z: Dumneavoastră socotiți așadar că nu trebuie decât ca oamenii buni să se facă și mai buni pentru ca cei răi să-și piardă răutatea și, în cele din urmă, să devină buni și ei?

DOAMNA: Da, așa cred.

DL Z: Dar cunoașteți vreun caz în care bunătatea unui om să determine un om rău să devină bun ori măcar mai puțin rău?

DOAMNA: Drept să spun, nu. N-am văzut și nici n-am auzit de asemenea cazuri... Dar, stați puțin: ceea ce ați spus acum mi se pare că se potrivește cu discuția de acum două zile cu prințul, că nici chiar Christos, în toată bunătatea Sa, nu a putut face nimic cu sufletul lui Iuda Iscarioteanul ori cu cel al tâlharului care-L batjocorea. La asta va trebui să răspundă prințul, să nu uitați, când vine.

DL Z: De acord. Dar cum eu nu-l consider pe prinț un antichrist, nici nu sunt convins că o să vină, iar de istețimea-i teologică nu-s convins nici atât. Așa că pentru ca asupra discuției noastre să nu apese această problemă nerezolvată, voi prezenta acea obiecție pe care ar trebui s-o formuleze prințul *din punctul său de vedere*. „De ce Christos nu a făcut cu bunătatea Sa să renască sufletele rele ale lui Iuda & Co?" Pur și simplu pentru că vremurile respective erau încă prea întunecate și doar foarte puține suflete se aflau pe acea treaptă de dezvoltare morală unde puterea

interioară a adevărului poate fi sensibilă. Iar Iuda & Co erau încă prea „nedezvoltați". Căci însuși Christos le-a spus ucenicilor Săi: „Lucrările pe care le fac Eu le veți face și voi, — ba încă *veți face* altele *și mai mari* decât acestea"[107]. Adică pe treapta cea mai de sus a dezvoltării morale a omenirii, treaptă atinsă în prezent, adevărații ucenici ai lui Christos pot, prin forța blândeții lor și a neîmpotrivirii la rău, să facă minuni morale mai mari decât cele ce-au fost posibile cu optsprezece secole în urmă...

GENERALUL: Dați-mi voie! Dacă *pot* să le facă, atunci de ce nu le fac? Sau a văzut domnia voastră astfel de noi minuni? Căci iată că prințul dumneavoastră nici acum, „după optsprezece veacuri de dezvoltare morală a conștiinței creștine", nu poate nicicum să lumineze sufletul meu întunecat: așa cum până la el eram un barbar, tot așa sunt și acum. Și tot așa, ca și până acum, după Dumnezeu și Rusia, iubesc cel mai mult pe lumea asta arta militară în general și artileria în special. Și doar am întâlnit, lăsându-l la o parte pe prinț, încă mulți alții dintre aceia care nu se-mpotrivesc[108], unii chiar mai tari ca prințul.

DL Z: La ce bun să adopți o poziție atât de personală? Și, de fapt, ce doriți de la mine? V-am prezentat, în numele și în folosul unui adversar care nu este de față, un text evanghelic de care acesta uitase, și pe urmă

De-i bine-așa, ori de nu-i bine-așa —
Eu nu răspund de visul altcuiva.[109]

DOAMNA: Ei, acum o să-i iau și eu apărarea bietului prinț. Dacă ar fi vrut să fie deștept, i-ar fi răspuns generalului în felul următor: eu și cei ce gândesc la fel ca mine și pe care i-ați cunoscut dumneavoastră, ne considerăm adevărați ucenici ai lui Christos numai în ce privește orientarea gândurilor și faptelor noastre, și nu pentru că am fi reușit să căpătăm o mai mare putere. Însă cu siguranță că pe undeva există creștini care sunt mai aproape de

desăvârșire decât noi — iar ei v-ar putea convinge și pe dumneavoastră.

DL Z: Sigur că acest răspuns ar fi fost unul comod din punct de vedere practic, căci ar fi apelat la o instanță necunoscută. Însă nu ar fi fost un lucru serios. Ei vor spune, sau ar trebui să spună: nu putem face nimic — nici mai mult decât a făcut Christos, nici la fel cu El, și nici măcar mai puțin ori cât de cât asemănător cu ce a făcut El. Și ce se poate înțelege conform unei logici de bun-simț dintr-o asemenea mărturisire?

GENERALUL: Un singur lucru, ar zice: că vorbele lui Christos, „Veți face lucrările pe care le-am făcut Eu, ba încă veți face altele și mai mari decât acestea", au fost rostite nu pentru acești domni, ci pentru altcineva, care nu seamănă defel cu dânșii.

DOAMNA: Însă ne putem imagina că un om oarecare va duce până la capăt învățătura lui Christos, învățătura de iubire a dușmanilor și iertare a batjocurii, și atunci acel om, cu ajutorul aceluiași Christos, va căpăta puterea de a transforma prin blândețea sa sufletele rele în suflete bune.

DL Z: Cu ceva timp în urmă s-a făcut un experiment în acest sens. A fost un eșec, ba chiar a demonstrat contrariul celor ce le presupuneți. Trăia un om de o blândețe fără margini, care nu doar că ierta orice batjocură, dar la fiecare nouă mișelie răspundea cu noi și tot mai mari binefaceri. Ei și? Ce, credeți că a zguduit sufletul dușmanului său, că l-a făcut să renască moral? Vai! N-a făcut decât să-i zgândăre cruzimea ticălosului, de a cărui mână a și murit în mod jalnic.

DOAMNA: Dar despre ce vorbiți? Cine e acest om? Unde și când a trăit acest om?

DL Z: Nu cu mult timp în urmă, la Petersburg. Credeam că îl cunoșteți. E șambelanul Delarue.

DOAMNA: N-am auzit în viața mea de el, și aș zice că știu pe dinafară Petersburgul.

POLITICIANUL: Nici eu nu mi-l amintesc. Dar care e povestea acestui șambelan?

DL Z: E minunat expusă într-o poezie inedită a lui Aleksei Tolstoi[110].

DOAMNA: Inedită? Atunci trebuie să fie vreo născocire. La ce bun o aiureală când vorbim despre lucruri atât de serioase?

DL Z: Vă asigur că, deși pare o glumă, conținutul este foarte serios și mai ales veridic. În orice caz, adevărata relație dintre bunătate și răutate din viața oamenilor este arătată în aceste versuri hazlii cu mult mai bine decât aș putea-o eu ilustra prin proza mea cea serioasă. Și n-am nici cea mai mică îndoială că, atunci când eroii unor romane extrem de cunoscute în întreaga lume, care trag cu sârg și gravitate la jugul psihologic, vor exista doar în memoria eruditilor, această glumă, care atinge prin procedee amuzante și caricaturale straturile subterane ale problemei, își va păstra întregul adevăr artistic și filozofic.

DOAMNA: Ei bine, eu nu cred în paradoxurile domniei voastre. Sunteți dominat de spiritul contradicției și bravați întotdeauna, vă place să contraziceți opinia publică.

DL Z: Aș „brava" eu cu siguranță dacă această opinie ar exista. Însă povestea despre șambelanul Delarue o să vi-o relatez totuși, întrucât domniile voastre nu o cunosc, iar eu o știu pe de rost:

„Un mârșav ucigaș jungheru-nfipse
  Lui Delarue în piept.
Scoțându-și pălăria, Delarue îi spuse:
  «Vă mulțumesc».
Atunci în coasta stângă fierul groaznic
  Tâlharul i-a băgat,
Iar Delarue rosti: «Jungheru-acesta
  E minunat!»
Atunci, venind acel tâlhar din dreapta,
  L-a-nțepat,
Iar Delarue, cu zâmbetu-i șăgalnic,
  L-a mustrat.

Din nou se repezi mișelul, vai,
Lovind cu fierul,
Iar Delarue: «Poftiți la noi la ora trei
V-așteaptă ceaiul.»
Căzu mișelul la pământ în lacrimi
Tot, cu tremur,
Iar Delarue: «O, gata, Doamne, sus!
E praf acolo.»
Iar prins de-al sufletului chin plângea
Pe jos mișelul,
Iar Delarue din mână dând a jale:
«Nu m-așteptam!
Se poate? Cum?! Să plângi atât de tare?
Pentru un fleac?!
Ți-oi face rost de o arendă, dragă,
De-o arendă!
Și-un ordin Stanislav pe pieptul lat.
Nu spun în van,
Căci dreptul am puterii-a-i da un sfat:
Sunt șambelan!
Vrei să te-nsori cu fiica mea, cu Dunea?
Pentru nuntă
Bancnote multe, noi, ți-oi număra:
De mii vreo sută.
Dar pân-atunci, primește-n dar
Portretul meu.
N-am apucat să-l înrămez. Te rog, firește,
Să-l primești cum e»!
Atunci ca tuciul se-nnegri, ca smoala,
Mișeul vânăt.
Nu, bine dat pe rău nu va ierta
Inima cruntă!
Un suflet mare tulbură minciuna —
Lumea-i crudă.
Portretul i-ar putea ierta mișelul,
Dar arenda — nu!
Și s-a aprins în el otrava toată
Cu-așa foc
C-abia punându-și panglica cea lată
— Ordinul luat —,

Jungherul în venin cu ură mare
Şi-a-nmuiat.
Spre Delarue porni-n vârf de picioare:
L-a-njunghiat!
Acela la pământ căzu: durerea mare
L-a doborât.
Apoi, mişelul, pătând onoarea Dunei
În antresol,
Fugi la Tambov unde ca guvernator
Fu chiar iubit.
Apoi la Moscova, ca aprig senator
De toţi cinstit.
Apoi chiar membru în consiliu deveni
Destul de iute...
Ce bun exemplu pentru noi, ce oră
De virtute!"[111]

DOAMNA: Vai, ce nostim, nici nu mă aşteptam!

POLITICIANUL: Într-adevăr, minunat. „Bancnote multe, noi, ţi-oi număra" — teribil. „Arenda — nu!" şi „Fugi la Tambov" — *deux vrais coups de maître!*[112]

DL Z: Dar e cât se poate de veridic, remarcaţi. Delarue nu este acea „virtute pură" care nu se poate afla în natură. E un om viu, cu toate slăbiciunile omeneşti, cu orgoliu („sunt şambelan!"), care ştie să economisească (are dosite „de mii vreo sută"), iar rezistenţa sa fantastică în faţa jungherului ticălosului este doar un simbol transparent al bunătăţii sale nemărginite, de neînfrânt şi chiar insensibilă la vreun fel de umilinţe, ceea ce există, chiar dacă foarte rar. Delarue nu este o întruchipare a virtuţii, ci un om bun. Bunătatea lui sufletească a învins însuşirile rele şi le-a împins la suprafaţa sufletului sub forma unor slăbiciuni inofensive. Tot aşa şi „mişelul": nu este întruparea ambulantă a viciului, ci un amestec banal de însuşiri bune şi rele. Însă la el răul invidiei s-a înfipt temeinic în adâncul sufletului, împingând tot ce era bun spre „epiderma" sufletului, ca să spun aşa, unde bunătatea a luat forma unei sensibilităţi

foarte vii, însă superficiale. Când Delarue răspunde unui șir de umilințe crâncene cu cuvinte amabile și cu o invitație la ceai, sensibilitatea epidermei morale a „mișelului" este atinsă de aceste manifestări de bună creștere și acesta se lasă pradă celui mai expansiv mod de a se căi. Când însă amabilitatea șambelanului se transformă în acea implicare sufletească a omului cu adevărat bun, care îi răsplătește dușmanului său răul nu numai prin aparentul bine al cuvintelor și gesturilor, ci prin adevăratul bine al ajutorului practic, când Delarue pătrunde în situația existențială a tâlharului său și este gata să-și împartă cu acesta averea, să-i aranjeze treburile de serviciu și chiar să îi ofere o familie, atunci această bunătate *reală* ajunge în straturile morale mai profunde ale tâlharului și scoate la iveală nimicnicia lui interioară, și atingând în cele din urmă fundul sufletului lui, trezește acolo dihania invidiei. Tâlharul nu este invidios pe bunătatea lui Delarue, căci și el poate fi, la urma urmei, bun — ce, el nu s-a simțit bun când „prins de-al sufletului chin plângea"? Nu! E invidios tocmai pe nemărginirea acestei bunătăți și pe *simpla ei gravitate*, inaccesibile lui:

Portretul i-ar putea ierta mișelul,
Dar arenda — nu!

Cât este de adevărat, de exact, ca în realitatea vie! Aceeași vlagă a ploii dătătoare de viață face să crească și folosul în plantele de leac, și otrava în cele otrăvite. Tot așa și adevărata binefacere sporește în cele din urmă binele în cel bun și răul în cel rău. Și atunci trebuie sau avem dreptul să dăm întotdeauna și fără discernământ frâu liber bunelor noastre sentimente? Pot fi oare lăudați părinții care udă de zor cu stropitoarea lor cea bună ierburile otrăvite din grădina unde se joacă copiii lor? Dunea din ce motiv și pentru ce a fost pierdută, vă întreb?

GENERALUL: Asta așa e! Dacă Delarue l-ar fi cotonogit zdravăn și l-ar fi dat pe ușă afară, respectivului nu i-ar mai fi stat gândul la „antresol"!

DL Z: Exact. Să zicem că avea dreptul să se jertfească propriei bunătăți *pe sine*, să admitem că așa cum în timpuri de demult erau mucenici ai credinței, acuma trebuie să fie mucenici ai bunătății. Însă vă-ntreb: ce ne facem cu Dunea? Căci ea e inocentă și tânără și nu poate, și nici nu dorește să demonstreze nimic prin sine. Și atunci, oare chiar nu ne pare rău de ea?

POLITICIANUL: Să admitem că ne pare rău. Însă mie-mi pare și mai rău că antichristul se pare că a fugit de noi la Tambov, împreună cu mișelul.

DL Z: O să-l prindem, Excelență, o să-l prindem! Ieri ați binevoit să arătați că sensul istoriei rezidă în faptul că omenirea naturală, compusă inițial dintr-o mulțime de popoare mai mult sau mai puțin barbare, străine unul altuia, parțial neavând cunoștință unul de celălalt și parțial chiar dușmănindu-se de-a dreptul, face treptat să se remarce cea mai bună parte a sa, partea învățată și educată — lumea civilizată sau europeană, care ușor-ușor crește, se extinde și în cele din urmă trebuie să cuprindă toate popoarele care-au rămas în urma acestei mișcări a istoriei, incluzându-le și pe acestea într-un unic întreg solidar și pașnic. Instaurarea păcii veșnice între popoare — aceasta este formula domniei voastre, nu-i așa?

POLITICIANUL: Ba da, și într-o realizare viitoare și nu foarte îndepărtată această formulă va duce la succese culturale esențiale, cu mult mai multe decât s-ar părea acum. Gândiți-vă numai cât rău va fi necesarmente atrofiat și cât bine va apărea și se va dezvolta prin forța lucrurilor. Câtă energie se va elibera pentru activități productive, cât de spectaculos vor înflori științele și artele, industria și comerțul...

DL Z: Dar eliminarea bolilor și înfrângerea morții nu le includeți printre viitoarele succese ale civilizației?

POLITICIANUL: Ba da, se-nțelege... într-o oarecare măsură. S-au făcut deja multe în ce privește condițiile sanitare, igiena, antisepsia... organoterapia...

DL Z: Însă aceste indubitabile succese în direcția pozitivă nu sunt contrabalansate prin tot atât de indubitabilul progres al fenomenelor degenerative de neuropatologie și psihopatie care însoțesc dezvoltarea civilizației?

POLITICIANUL: Stați puțin, dar ce balanță poate cântări așa ceva?

DL Z: În orice caz, e indiscutabil faptul că, în condițiile în care crește plusul, crește și minusul, iar rezultatul e ceva apropiat de zero. Asta în ce privește bolile. Iar referitor la moarte, se pare că nici n-a fost nicicând altceva decât un zero în progresul civilizației.

POLITICIANUL: Dar credeți că progresul civilizației are așa niște sarcini, cum ar fi distrugerea morții?

DL Z: Știu că nu le are, și tocmai de aceea nu poate fi nici el însuși undeva foarte sus. Căci, la urma urmei, dacă eu știu cu precizie că atât eu însumi, cât și tot ce-mi este drag trebuie să dispărem pentru totdeauna, nu îmi este totuna dacă undeva, nu importă unde, diverse popoare se bat între ele ori trăiesc în bună pace, dacă sunt civilizate ori barbare, dacă sunt politicoase sau nu?

POLITICIANUL: Da, din punct de vedere personal, egoist, sigur că e totuna.

DL Z: Cum așa, „egoist"? Scuzați — din orice punct de vedere. Moartea nivelează totul, și-n fața ei și egoismul, și altruismul sunt la fel de lipsite de sens.

POLITICIANUL: Bine, fie și așa, însă lipsa de sens a egoismului nu ne împiedică să fim egoiști, și tot așa altruismul, atâta cât e el posibil de fapt, se va descurca și fără baze raționale, iar cugetările despre moarte nu au nici un amestec în toată treaba asta. Eu știu: copiii și nepoții mei vor muri, asta însă nu mă împiedică să mă îngrijesc de bunăstarea lor ca și cum aceasta ar fi veșnică. Muncesc pentru ei în primul rând pentru că îi iubesc și pentru că

sunt mulțumit să le dedic viața mea. Găsesc că asta are sens. *C'est simple comme bonjour.*[113]

DOAMNA: Da, până acum toate bune, dar și aici răzbate gândul despre moarte. Dacă asupra copiilor și nepoților se vor abate tot felul de nenorociri? Ce mulțumire și ce sens mai avem atunci? E ca și cum ai culege flori de apă într-un smârc: le apuci și te scufunzi.

DL Z: Și pe deasupra putem și trebuie să ne îngrijim de copii și nepoți oricum, fără să rezolvăm și chiar fără să punem problema dacă grija noastră poate să le ofere un bine real și definitiv. Nu ne îngrijim de ei pentru un motiv anume, ci pentru că nutrim pentru ei o dragoste vie, însă nu putem avea o asemenea dragoste față de omenirea încă inexistentă a viitorului. Și aici își intră pe deplin în drepturi problema sensului sau scopului *final* al grijilor noastre. Și dacă această problemă se rezolvă în instanța supremă prin moarte, dacă rezultatul ultim al progresului și civilizației domniei voastre este totuși moartea fiecăruia și a tuturor, atunci este clar că orice activitate civilizatoare n-are nici un rost, că este lipsită de țel și de sens. (*Aici vorbitorul se opri deodată, și interlocutorii săi, auzind portița, își întoarseră privirile într-acolo. Câteva clipe toți rămaseră nemișcați de uimire. În grădină intrase și se apropia cu pași șovăitori de cei ce discutau el, prințul.*)

DOAMNA: A! Și noi nici n-am început să vorbim despre antichrist.

PRINȚUL: Nu face nimic. M-am răzgândit și cred că m-am pripit exprimându-mi sentimentele urâte față de greșelile apropiaților mei fără să ascult argumentele acestora.

DOAMNA (*pe un ton triumfător către general*): Ei, vedeți? Ce spuneți?

GENERALUL (*sec*): Nimic.

DL Z (*către prinț*): Ați venit exact la momentul potrivit. Acum discutam următoarea idee: dacă merită să fii preocupat de progres când știi că finalul acestuia este întotdeauna moartea, pentru orice om, fie acesta un sălbatic

ori cel mai erudit cu putință european al viitorului. Ce spuneți, conform doctrinei domniei voastre?

PRINȚUL: Adevărata învățătură creștină nici măcar nu admite un asemenea mod de a pune problema. Rezolvarea evanghelică a problemei apare cu deosebită claritate și forță în pilda despre lucrătorii viei. Lucrătorii și-au închipuit că via unde au fost trimiși să lucreze pentru stăpân și tot ce se afla acolo li se cuvenea lor și că ei nu au altă treabă decât să se bucure de viață în acea grădină, uitând de stăpân și omorându-i pe aceia care le aminteau de stăpân și de îndatoririle lor față de acesta. Ca și acei lucrători ai viei, acuma aproape toți oamenii trăiesc cu credința ridicolă cum că ei înșiși ar fi stăpânii vieții lor, ce le este dată spre desfătare. Ceea ce este, în mod evident, absurd. Căci dacă am fost trimiși aici, am fost trimiși conform voinței cuiva și pentru ceva. Pe când noi am început să credem că suntem precum ciupercile: că ne-am născut și trăim numai întru bucuria noastră. Și e clar că nu ne este bine, după cum bine nu-i va fi lucrătorului ce nu îndeplinește voința stăpânului. Voința stăpânului se exprimă prin învățătura lui Christos. Când oamenii vor urma această învățătură, pe pământ se va instaura Împărăția lui Dumnezeu și oamenii vor primi cel mai mare bine ce le este permis. Asta-i tot. Căutați mai întâi Împărăția lui Dumnezeu și neprihănirea Lui, și toate celelalte lucruri vi se vor da pe deasupra[114]. Noi căutăm „alte lucruri" și nu le găsim; și nu numai că nu instaurăm Împărăția lui Dumnezeu, dar o distrugem prin tot soiul de state, armate, vase, universități, fabrici.

GENERALUL (*ca pentru sine*): Gata, s-a pornit!

POLITICIANUL (*către prinț*): Ați terminat?

PRINȚUL: Da.

POLITICIANUL: Trebuie să spun că această rezolvare a problemei mi se pare pur și simplu de neînțeles. S-ar zice că gândiți adânc, că demonstrați și explicați ceva, că doriți să convingeți de ceva, și cu toate acestea tot ceea

ce spuneți reprezintă doar o serie de afirmații arbitrare și nelegate prin nimic între ele. Spuneți, de pildă: dacă am fost trimiși aici, am fost trimiși conform voinței cuiva și pentru ceva. S-ar părea că aceasta este principala dumneavoastră idee. Însă ce vrea să-nsemne acest lucru? De unde-ați luat-o, cum că am fi fost trimiși aici de cineva și pentru ceva? Cine v-a spus una ca asta? Faptul că existăm aici, pe pământ, e adevărat, însă afirmați absolut prin vorbe goale cum că existența noastră ar reprezenta nu știu ce existență a unor trimiși. Când, în tinerețile mele am fost trimisul împăratului, știam cu tărie acest lucru, întâi și-ntâi pentru că aveam documente doveditoare incontestabile, apoi pentru că am avut și o audiență la răposatul împărat Aleksandr Nikolaevici, primind personal supremele instrucțiuni, și în al treilea rând, pentru că de trei ori pe an primeam 10 000 de ruble în aur. Ei, bine, dacă în loc de toate astea s-ar fi apropiat de mine pe stradă un om necunoscut, spunându-mi că sunt trimis nu știu unde pentru nu știu ce, n-aș fi făcut altceva decât să mă uit în jurul meu să văd dacă nu-i vreun sergent de stradă prin apropiere ca să mă scape de acel maniac, care ar putea, vezi-bine, să atenteze și la viața mea. Iar în ceea ce privește cazul nostru: documente incontestabile de la presupusul dumneavoastră stăpân n-aveți, în audiență privată la el n-ați fost, leafă nu vă dă, atunci ce fel de trimis sunteți? Și pe deasupra i-ați înscris și pe toți ceilalți, nu numai pe dumneavoastră înșivă, ori în categoria trimișilor, ori în cea a lucrătorilor, nu se știe prea bine. Cu ce drept? Pe ce bază? Nu pricep. Am impresia că e vorba de un soi de improvizație retorică, *trés mal inspirée, d'áilleurs*[115].

DOAMNA: Ei, iarăși vă prefaceți. Înțelegeți perfect că prințul nu a dorit defel să combată necredința domniei voastre, ci a expus opinia creștină că noi cu toții depindem de Dumnezeu și suntem obligați să-L slujim pe Dumnezeu.

POLITICIANUL: Nu știu, eu nu recunosc nici un fel de slujbă fără leafă. Și dacă se dovedește că leafa e una pentru toată lumea — moartea, *je présente mes compliments*[116].

DOAMNA: Da, dar de murit oricum o să muriți și n-o să vă ceară nimeni părerea.

POLITICIANUL: Iată, exact acest „oricum" demonstrează că viața nu e o slujbă, și dacă nu-i nevoie de acordul meu la moartea mea, după cum nici la naștere nu-i nevoie de acest acord, atunci prefer să văd și în moarte, ca și în viață, ceea ce aceasta reprezintă cu adevărat, adică o necesitate a naturii, și nu să inventez nu știu ce slujbă la nu știu ce stăpân. Iar concluzia mea este următoarea: trăiește, cât ai zile, și străduiește-te să trăiești cât mai deștept și mai bine cu putință, condiția vieții deștepte și bune fiind cultura pașnică. Presupun, de altfel, că și pe tărâmul învățăturii creștine falsa soluție a problemei, oferită de prinț, nu rezistă la critici. Însă îi las pe oamenii mai competenți ca mine să vorbească despre asta.

GENERALUL: Dar despre ce rezolvare este vorba? Nu numai că problema nu este rezolvată, dar nici măcar nu este pusă, este doar ocolită prin vorbe multe. E ca și cum aș lua pe hartă o cetate dușmană desenată și aș încercui-o cu batalioanele mele, desenate și ele, și mi-aș închipui că am cucerit-o. S-au mai văzut astfel de cazuri, știți dumneavoastră, ca-n cunoscutul cântec soldățesc:

Și pe patru am pornit
Duși de necuratul gând
Munți să ocupăm.

. . . .

Și-au venit prinți mulți, și conți,
Și s-au pus să facă hărți
Pe foi albe, mari.

A ieșit frumos pe hartă,
Da' uitară râpa moartă
Ce-i de străbătut.

Iar rezultatul se știe:

Și-au ajuns din regimente
Numai două mici companii
La vârful râvnit.[117]

PRINȚUL: Nu pricep nimic! Asta-i tot ce puteți riposta la spusele mele?

GENERALUL: Din tot ce ați spus cel mai tare m-au nedumerit vorbele despre ciuperci, ca și cum ciupercile cresc pentru propria lor plăcere. Și eu, care-am crezut mereu că ciupercile cresc pentru plăcerea celor cărora le plac ciupercile cu smântână ori plăcinta cu ciuperci. Iar dacă Împărăția dumneavoastră Dumnezeiască pe pământ lasă moartea neatinsă, atunci reiese că oamenii vrând-nevrând trăiesc și vor trăi în această Împărăție chiar ca niște ciuperci, dar nu ca ciupercile vesele născocite de domnia voastră, ci, într-adevăr, ca ciupercile ce sunt prăjite în tigaie. Căci pentru oamenii din Împărăția lui Dumnezeu pe pământ toată afacerea se va termina prin faptul că-i va devora moartea.

DOAMNA: Prințul nu a spus așa ceva.

GENERALUL: Nici așa ceva și nici altceva. Și-atunci din ce pricină se trece sub tăcere acest aspect, cel mai important?

DL Z: Înainte de a pune această problemă, aș dori să aflu de unde este luată pilda prin care domnia voastră, prințe, v-ați exprimat părerea? Ori este compusă chiar de domnia voastră?

PRINȚUL: Cum compusă? Este din Evanghelie!

DL Z: O, nu, ce spuneți? Nu se află în nici una dintre Evanghelii o asemenea pildă.

DOAMNA: Pentru Dumnezeu! Ce-l tot amețiți pe prinț? Cum să nu fie pilda despre lucrătorii viei în Evanghelie?

DL Z: Este ceva aparent asemănător ca istorisire, însă cu referire la cu totul altceva în ce privește conținutul și înțelesul, indicate, de altminteri, chiar acolo.

DOAMNA: Ce spuneți? Ajunge! Mie mi se pare că e exact aceeași pildă. Și am impresia că vă cam amuzați pe seama noastră. Nu vă cred pe cuvânt.

DL Z: Nici nu-i nevoie; am cărticica în buzunar (*aici el scoase un Nou Testament micuț și începu să-l răsfoiască*). Pilda despre lucrătorii viei se găsește la trei dintre evangheliști: la Matei, la Marcu și la Luca[118], însă între cele trei variante nu este nici o deosebire cât de cât esențială. Așa că este suficient să o citim într-o singură Evanghelie, cea mai amănunțită — la Luca. E în capitolul XX, unde e prezentată cea din urmă predică a lui Christos pentru popor. Era spre deznodământul lucrurilor și iată că se povestește (sfârșitul capitolului XIX și începutul capitolului XX) cum dușmanii lui Christos — preoții cei mai de seamă și cărturarii — au trecut la un atac hotărât și fățiș asupra Lui, cerând în fața norodului ca El să dezvăluie cu ce putere face lucrurile pe care le face, să spună cu ce drept și în virtutea cărei forțe acționează. Însă, dați-mi voie, mai bine citesc (*citește*): „Iisus învăța în toate zilele pe norod în Templu. Și preoții cei mai de seamă, cărturarii și bătrânii norodului căutau să-L omoare; dar nu știau cum să facă, pentru că tot norodul Îi sorbea vorbele de pe buze. Într-una din acele zile, când învăța Iisus în Templu și binevestea, au venit deodată la El preoții cei mai de seamă și cărturarii, cu bătrânii și I-au zis: «Spune-ne cu ce putere faci Tu aceste lucruri sau cine Ți-a dat puterea aceasta?» Drept răspuns El le-a zis: «Am să vă pun și eu o întrebare. Spuneți-mi: Botezul lui Ioan era din cer sau de la oameni?» — Dar ei cugetau astfel între ei: «Dacă răspundem: 'Din cer' Va zice: 'Atunci de ce nu l-ați crezut?', iar dacă răspundem: 'De la oameni' tot norodul ne va ucide cu pietre: căci el este încredințat că Ioan era un proroc.» Atunci au răspuns că nu știu de unde venea botezul lui Ioan. Și Iisus le-a zis: Nici eu n-am să vă spun cu ce putere fac aceste lucruri"...

DOAMNA: Pentru ce citiți toate acestea? Foarte bine că Christos n-a răspuns când s-au legat de El. Însă ce legătură are asta cu pilda lucrătorilor viei?

DL Z: Stați puțin, că toate se leagă. Și degeaba spuneți că Iisus nu a răspuns. A răspuns foarte precis, și chiar de două ori: a indicat un asemenea martor al puterilor Sale pe care nu au avut curajul să-l conteste cei ce Îl întrebaseră, iar apoi a demonstrat că aceia nu au adevărata putere și nici drepturi asupra Lui, întrucât acționează împinși de frica în fața poporului, aliniindu-se părerilor gloatei din teamă pentru propria lor viață. Însă adevărata putere nu este cea care merge în urma celorlalți, ci aceea care îi poartă pe ceilalți după sine. Temându-se de popor și ascultându-l, acei oameni au arătat că adevărata putere s-a depărtat de ei și aparține poporului. Acestuia i se adresează acum Christos, pentru ca în fața acestuia să îi acuze de faptul că I se opun. În această acuzare a nedemnilor conducători ai nației evreimii de faptul că se opun lui Mesia rezidă întregul conținut al pildei evanghelice despre lucrătorii viei, după cum veți vedea imediat (*citește*): „Apoi începu să spună *norodului* pilda aceasta: «Un om a sădit o vie, a arendat-o unor lucrători și a plecat departe pentru o vreme îndelungată. La vremea rodurilor a trimis la lucrătorii viei un rob ca să-i dea partea lui din rodul viei. Lucrătorii viei l-au bătut și l-au trimis înapoi cu mâinile goale. A mai trimis un alt rob; ei l-au bătut și pe acela, l-au batjocorit și l-au trimis înapoi cu mâinile goale. A mai trimis un al treilea rob; ei l-au rănit și pe acela, și l-au alungat. Stăpânul viei a zis: 'Ce să fac? Am să trimit pe fiul meu prea iubit; poate că îl vor primi cu cinste.' Dar lucrătorii viei, când l-au văzut, s-au sfătuit între ei, și au zis: 'Iată moștenitorul; veniți să-l ucidem, ca moștenirea să fie a noastră'. Și l-au scos afară din vie și l-au omorât. Acum ce le va face stăpânul viei? Va veni, va pierde pe lucrătorii aceia și via o va da altora.» Când au auzit ei cuvintele acestea, au zis: «Nicidecum!» Iar Iisus

i-a privit drept în față și a zis: «Ce înseamnă cuvintele acestea care au fost scrise: 'Piatra pe care au lepădat-o zidarii a ajuns la capul unghiului'? Oricine va cădea peste piatra aceasta va fi zdrobit de ea; și pe acela peste care va cădea ea îl va spulbera?» Preoții cei mai de seamă și cărturarii căutau să pună mâna pe El, chiar în ceasul acela, dar se temeau de norod. Căci pricepuseră că Iisus spusese pilda aceasta împotriva lor"[119]. Vă întreb, deci, la cine și la ce se referă pilda cu via?

PRINȚUL: Nu pricep care vă este obiecțiunea? Preoții cei mai de seamă și cărturarii iudei s-au supărat pentru că erau și simțeau că sunt modelele acelor mireni răi despre care era vorba în pildă.

DL Z: Dar, de fapt, care era aici acuzația împotriva lor?

PRINȚUL: De a nu împlini adevărata învățătură.

POLITICIANUL: Se pare că-i limpede. Ticăloșii ăia trăiau ca ciupercile pentru propria lor plăcere, fumau tutun, beau votcă, mâncau mortăciune și-l îmbiau chiar și pe dumnezeul lor, ba, mai mult, se însurau, făceau pe capii la judecăți și luau parte la războaie.

DOAMNA: Credeți că bătaia asta de joc e potrivită cu vârsta și rangul domniei voastre? Nu-l ascultați, prințe. Noi vrem să vorbim serios. Spuneți-mi, însă, iată ce: în pilda evanghelică lucrătorii viei într-adevăr pier pentru că l-au ucis pe fiul și moștenitorul stăpânului, — ceea ce e, conform Evangheliei, lucrul cel mai important, — și-atunci de ce omiteți acest fapt?

PRINȚUL: Îl omit pentru că acest fapt se referă la destinul personal al lui Christos, care bineînțeles că își are importanța și însemnătatea sa, însă nu este totuși esențial pentru ceea ce este unic de folos.

DOAMNA: Adică?

PRINȚUL: Adică pentru împlinirea învățăturii evanghelice prin care se atinge Împărăția lui Dumnezeu și neprihănirea Lui.

DOAMNA: Stați o clipă: mi s-a învălmășit totul în cap... Deci, cum stă treaba?... Da. (*către dl Z*) Aveți în mână Evanghelia, spuneți-mi deci, vă rog, despre ce mai este vorba în acest capitol, după pildă?

DL Z (*răsfoind cărticica*): Mai este vorba despre faptul că ce-i al Cezarului trebuie dat Cezarului, apoi despre învierea morților, că morții vor învia pentru că Dumnezeu nu este un Dumnezeu al morților, ci al viilor, apoi se demonstrează că Christos nu este fiul lui David, ci fiul lui Dumnezeu, iar ultimele două versete sunt împotriva fățărniciei și vanității cărturarilor[120].

DOAMNA: Ei bine, prințe, vedeți, tot învățătură evanghelică este și recunoașterea rolului statului în treburile lumești, și credința că morții vor învia și că Christos nu-i un om oarecare, ci Fiul Domnului.

PRINȚUL: Se poate oare trage vreo concluzie dintr-un capitol alcătuit nu se știe de cine și nu se știe când?

DOAMNA: O, nu! Asta știu și eu fără alte surse că nu numai într-un singur capitol, ci în toate cele patru Evanghelii găsim foarte multe și despre înviere, și despre natura divină a lui Christos, îndeosebi la Ioan, care se citește și la înmormântări.

DL Z: În legătură cu ideea că nu s-ar ști când și de cine sunt alcătuite, până și critica liberă germană a recunoscut acum că toate cele patru Evanghelii sunt de origine apostolică, din secolul I[121].

POLITICIANUL: De altfel, și în cea de-a 13-a ediție a cărții *Vie de Jésus* mi se pare că am observat o nouă atitudine cu privire la cea de-a patra Evanghelie[122].

DL Z: Nu putem să rămânem în urma învățătorilor. Însă principalul necaz, prințe, constă în faptul că, oricum ar fi cele patru Evanghelii ale noastre, oricând ar fi fost ele alcătuite și oricine le-ar fi alcătuit, nu există o altă Evanghelie care să fie, după părerea domniei voastre, mai plauzibilă, conformă cu „învățătura" domniei voastre.

GENERALUL: Cum așa, nu există? Dar cea de-a cincea, unde nu apare Christos, ci numai *învățătura*, cea care se referă la carnea animalelor tăiate și la serviciul militar?

DOAMNA: Și dumneavoastră acum? Rușine! Luați aminte cu cât îl veți zgândări — dumneavoastră și aliatul dumneavoastră civil — mai mult pe prinț, cu atât mai mult îi voi ține eu partea. Sunt convinsă, prințe, că vreți să luați creștinismul în latura sa cea mai bună și că Evanghelia domniei voastre, chiar dacă nu este la fel cu a noastră, este totuși în genul în care în vechime se alcătuiau cărticelele *L'ésprit de M. de Montesquieu, L'ésprit de Fénelon*. Și tot așa, împreună cu învățătorii domniei voastre, ați vrut să alcătuiți *L'ésprit de l'Évangile*[123]. Păcat doar că nimeni dintre ai voștri n-a făcut o cărticică mică separată pe care s-o numească chiar așa: *„Spiritul creștinismului* conform învățăturii respectivilor." Trebuie să aveți ceva de genul catehismului pentru ca noi, oamenii de rând, să nu pierdem firul în toate aceste variațiuni. Ba auzim că esența constă în predica de pe munte, ba ni se spune că mai presus de toate trebuie să lucrăm pământul cu sudoarea frunții, cu toate că așa ceva nu găsim în Evanghelie, ci în cartea Genezei, tot acolo unde se află și facerea în chinuri, însă asta nu e o poruncă, ci numai o soartă tristă; ba ni se spune că trebuie să împărțim tot ce avem sărmanilor, ba să nu dăm nimănui nimic, căci banii sunt un rău și nu e bine să faci un rău altora, ci numai propriei persoane și propriei familii, iar pentru alții trebuie doar să trudești; ba ni se spune iarăși să nu facem nimic și doar să cugetăm; ni se mai spune: chemarea femeii e să dea naștere la cât mai mulți copii sănătoși și, imediat după aceea, că nici vorbă de așa ceva; apoi: prima treaptă e să nu mănânci carne, dar de ce e prima nu știe nimeni; pe urmă vin la rând tutunul și votca, apoi blinelele; apoi serviciul militar, cum că acesta e necazul cel mai mare și că datoria cea mai de seamă a creștinului e să refuze să-l facă, iar cei ce nu sunt luați la oaste reiese că sunt sfinți.

Poate că spun niște aiureli, dar nu e vina mea: nu-i cu putință să dai de capăt tuturor acestor lucruri.

PRINȚUL: Și eu cred că avem nevoie de un rezumat limpede al adevăratei învățături, se pare că e în curs de elaborare.

DOAMNA: Însă până ce va fi alcătuit, spuneți-ne acuma în două cuvinte în ce constă, după dumneavoastră, esența Evangheliei?

PRINȚUL: E limpede, cred: în marele principiu al neîmpotrivirii la rău prin violență.

POLITICIANUL: Și cum decurge din asta tutunul?

PRINȚUL: Care tutun?

POLITICIANUL: O, Doamne! Vă întreb ce legătură este între principiul neîmpotrivirii la rău și credința de a ne abține de la tutun, vin, carne, omor?

PRINȚUL: Mi se pare limpede legătura: toate aceste obiceiuri vicioase îl prostesc pe om, îi sufocă cerințele conștiinței, ale rațiunii și ale bunului-simț. Iată de ce de obicei soldații pleacă la război beți.

DL Z: Mai ales la un război nereușit. Dar să lăsăm asta. Regula neîmpotrivirii la rău e importantă prin ea însăși, fie că justifică ori nu cerințele ascezei. După dumneavoastră, dacă noi nu ne vom opune răului prin forță, atunci răul o să dispară pe dată, de la sine. Deci răul se menține numai prin împotrivirea noastră sau prin acele măsuri pe care le luăm împotriva acestuia, el neavând o forță proprie. Deci, de fapt, răul nici nu există, el apărând doar ca urmare a opiniei greșite cum că răul chiar există și a faptului că începem să acționăm conform acestei supoziții. Nu-i așa?

PRINȚUL: Sigur că așa e.

DL Z: Dar dacă răul nu există în realitate, cum explicați eșecul uluitor al celor săvârșite de Christos în istorie? Căci din punctul dumneavoastră de vedere fapta lui n-a reușit, deoarece în final n-a ieșit nimic din ea, adică, în orice caz, a ieșit mult mai mult rău decât bine. Nu?

PRINȚUL: Ba da.

DL Z: Iar adevăratul bine constă în a nu te împotrivi prin forță răului, adică unui fals rău, întrucât adevăratul rău nu există.

PRINȚUL: Așa este.

DL Z: Christos nu numai că a propovăduit, dar a împlinit el însuși până la capăt cerințele acestui bine, supunându-se, fără a se împotrivi, unui chinuitor supliciu. După dumneavoastră, Christos a murit și nu a înviat. Minunat. După exemplul Său, multe mii de adepți ai Lui au suferit același lucru. Minunat. Și ce-a ieșit, după părerea domniei voastre, din toate acestea?

PRINȚUL: Dumneavoastră ce ați vrea? Ca acestor mucenici să le așeze îngerii pe cap cununi sclipitoare și să-i așeze pe undeva pe sub coroanele pomilor din grădina raiului drept răsplată pentru faptele lor de eroism?

DL Z: Nu, de ce vorbiți așa? Sigur că și eu — și sper că și domnia voastră — am dori pentru apropiații noștri, atât vii, cât și morți, cele mai bune și mai plăcute lucruri. Însă aici nu este vorba despre dorințele domniei voastre, ci de ceea ce, după opinia dumneavoastră, a ieșit în realitate din propovăduirea și faptele lui Christos și ale discipolilor acestuia.

PRINȚUL: Pentru cine să iasă? Pentru ei?

DL Z: Ei, se știe ce-a ieșit pentru ei — moartea în chinuri, însă, datorită eroismului lor moral, ei i s-au supus de bună voie și nu pentru ca să primească nimburi strălucitoare, ci pentru a face un bine adevărat celorlalți, întregii omeniri. Așa că vă întreb: ce bine a oferit celorlalți oameni, omenirii, fapta de mucenic a acestor oameni? Cum glăsuiește o cugetare din vechime: sângele mucenicilor a fost sămânța Bisericii. Este adevărat, însă, după părerea domniei voastre, Biserica a reprezentat deformarea și moartea adevăratului creștinism, așa încât acesta a fost complet uitat de omenire și peste optsprezece veacuri s-a dovedit necesar să se refacă totul, dar fără

vreo garanție a unui rezultat mai bun, **adică fără nici o** speranță?

PRINȚUL: De ce fără nici o speranță?

DL Z: Pentru că nu negați că Christos și primele generații de creștini au pus tot sufletul în ceea ce-au făcut și și-au dat viața pentru cauza în care credeau, și dacă, până la urmă, din asta nu a ieșit nimic, după părerea domniei voastre, atunci pe ce s-ar putea baza speranțele unui nou deznodământ? Unul este sfârșitul neîndoielnic și permanent al tuturor acestor lucruri, absolut identic și pentru cei ce le-au pornit și pentru cei ce le-au deformat și ucis, și pentru cei care le fac să renască: cu toții, după părerea domniei voastre, au murit în trecut, mor în prezent și vor muri în viitor, iar cauza binelui, propovăduirea adevărului n-a dat, nu dă și nu promite să dea nimic în afara morții. Ce vrea să-nsemne asta? Ce ciudățenie: răul inexistent triumfă întotdeauna, iar binele se prăbușește în nimicnicie.

DOAMNA: Dar ce? Răii nu mor?

DL Z: Ba chiar foarte. Însă e vorba despre faptul că împărăția morții nu face decât *să confirme* forța răului, pe când forța binelui ar fi respinsă. Și chiar așa și este, răul este *în mod evident* mai puternic decât binele, și dacă acest *evident* e considerat unicul lucru real, atunci lumea trebuie recunoscută drept un rezultat al unui principiu rău. Iar modul în care oamenii, găsindu-se pe tărâmul realității evidente, curente, și recunoscând, prin urmare, preponderența evidentă a răului asupra binelui, reușesc totodată să afirme că răul nu există și că, prin urmare, nu trebuie să luptăm împotriva lui, — toate acestea nu le pot pricepe eu cu mintea mea și aștept ajutor din partea prințului.

POLITICIANUL: Mai întâi arătați-ne dumneavoastră propria cale de ieșire din această dificultate.

DL Z: Mie mi se pare simplă. Răul există cu adevărat și nu se manifestă numai prin absența binelui, ci prin împotrivirea pozitivă și preponderența însușirilor inferioare asupra celor superioare în toate sferele existenței. Există răul individual — acesta se manifestă prin faptul că latura inferioară a omului, instinctele sale animalice ori feroce se opun celor mai bune năzuințe ale sufletului și le înfrâng în marea majoritate a cazurilor. Există răul social — acesta constă în faptul că gloata omenească supusă individual răului se opune eforturilor salvatoare ale puținilor oameni mai buni și îi biruie; în sfârșit, există răul fizic din om — acesta constă în faptul că elementele materiale inferioare ale corpului său se opun forței vii și luminoase care le unește în forma minunată a organismului, se opun și descompun această formă, distrugând suportul real a tot ceea ce este înălțător. Acesta este răul *extrem*, numit moarte. Și dacă victoria acestui rău fizic extrem ar trebui să fie recunoscută drept definitivă și irevocabilă, atunci nici un fel de aparente victorii ale binelui în zona individual morală și în cea socială nu ar putea fi considerate succese serioase. Să ne închipuim deci că un om al binelui, Socrate, să zicem, a triumfat nu numai asupra dușmanilor săi interni — pasiunile josnice, ci că a reușit să-i îndrepte și pe dușmanii săi sociali, că a reușit să transforme *politía*[124] elină. Care mai e folosul de pe urma acestei efemere și superficiale victorii a binelui asupra răului, dacă acesta din urmă triumfă definitiv în cel mai profund strat al existenței, în lupta cu înseși fundamentele vieții? Căci și cel ce schimbă în bine și cel ce este schimbat au același sfârșit: moartea. Ce logică ne-ar putea permite să dăm o înaltă apreciere victoriilor morale ale binelui lui Socrate asupra microbilor morali ai pasiunilor josnice din pieptul său și asupra microbilor sociali ai piețelor ateniene, dacă adevărații învingători s-au dovedit a fi niște microbi și mai răi, cei mai de jos, cei mai îngrozi-

tori — cei ai descompunerii fizice? Aici nici un fel de compoziții morale nu te mai pot apăra de pesimismul cel mai negru și de disperare.

POLITICIANUL: Asta am mai auzit. Dar dumneavoastră pe ce vă sprijiniți când vă împotriviți disperării?

DL Z: Unul singur ne e sprijinul, adevărata înviere. Știm că lupta binelui cu răul nu se poartă numai în suflet și în societate, ci la un nivel mai profund, în lumea fizică. Și aici cunoaștem deja o victorie a principiului bun al vieții — învierea personală a Celui Unic — și așteptăm victoriile viitoare în învierea colectivă a tuturor. Astfel dobândește și răul un sens al său ori o explicație finală a existenței sale. Răul servește triumfului, înfăptuirii și măreției binelui: dacă moartea este mai tare decât viața muritoare, atunci învierea veșnică este mai puternică și decât una, și decât cealaltă. Împărăția lui Dumnezeu este împărăția vieții ce triumfă prin înviere. Aici, în ea, se află binele real, care se poate împlini, binele nestrămutat. Aici e toată forța și fapta lui Christos, aici e adevărata Lui iubire pentru noi și a noastră pentru El. Tot restul e numai condiție, cale, pași. Fără credința în săvârșita înviere și fără așteptarea învierii viitoare a tuturor nu putem să ne referim decât în vorbe la o Împărăție a lui Dumnezeu, în fapte nefiind decât o împărăție a morții.

PRINȚUL: Cum așa?

DL Z: Păi chiar și domnia voastră nu numai că recunoașteți împreună cu restul lumii faptul existenței morții, adică faptul că oamenii au murit, mor și vor mai muri încă, dar pe deasupra ridicați acest fapt la rang de lege incontestabilă, de la care, după părerea dumneavoastră, nu există nici o excepție. Iar acea lume în care moartea are pentru totdeauna forța unei legi incontestabile cum altfel ar putea fi numită, dacă nu „împărăția morții"? Și ce altceva este Împărăția lui Dumnezeu pe pământ, pen-

tru dumneavoastră, dacă nu un arbitrar și zadarnic eufemism pentru „împărăția morții"?

POLITICIANUL: Și eu cred că-i zadarnic, pentru că nu este posibilă înlocuirea unei valori cunoscute cu una necunoscută. Pe Dumnezeu nu L-a văzut nimeni, și ce poate fi Împărăția lui Dumnezeu nu știe nimeni. Pe când moartea oamenilor și a animalelor am văzut-o cu toții și știm că nimeni nu poate fugi de ea, ca de suprema forță în lume. Și atunci de ce să punem în locul acestui *a* nu știu ce *x*? Prin asta nu poți genera nimic în afară de neînțelegeri și de ispitirea *celor mici*.

PRINȚUL: Nu înțeleg, despre ce este vorba? Sigur că moartea este un fenomen foarte interesant, sigur că poate fi numită „lege", ea fiind un fenomen permanent printre creaturile de pe pământ, inevitabil pentru fiecare dintre acestea; se poate vorbi și de caracterul incontestabil al acestei „legi", întrucât până în prezent nu s-a constatat cu veridicitate nici o excepție, — dar ce importanță esențială, vitală pot avea toate acestea pentru adevărata învățătură creștină, care prin conștiința noastră ne vorbește despre un singur lucru: despre ce trebuie și ce nu trebuie să facem aici și acum? Și este clar că vocea rațiunii se poate referi numai la ceea ce stă în putința noastră să facem ori să nu facem. De aceea nu numai că nu ne spune nimic despre moarte, dar nici nu poate vorbi despre ea. Cu toată însemnătatea sa uriașă pentru sentimentele și dorințele noastre omenești, lumești, moartea nu depinde de voința noastră și de aceea nu poate avea nici un fel de greutate morală pentru noi. În această privință — care, de altfel, este singura cu adevărat importantă — moartea este un fapt la fel de lipsit de importanță pentru noi cum ar fi, de pildă, vremea rea. Și dacă recunosc existența inevitabilă și periodică a vremii rele și dacă sufăr mai mult sau mai puțin din pricina acesteia înseamnă oare

că în loc de Împărăția lui Dumnezeu trebuie să spun „împărăția vremii rele"?

DL Z: Nu, nu trebuie s-o faceți, în primul rând, pentru că vremea rea domnește numai la Petersburg, iar noi toți am venit aici, la Marea Mediterană, și râdem de puterea ei; iar în al doilea rând, comparația domniei voastre nu se potrivește pentru că, atunci când e vreme rea, Îl putem lăuda pe Domnul, și ne putem simți în Împărăția Lui, pe când morții cum scrie în Scriptură, nu-l laudă pe Domnul motiv pentru care — după cum a remarcat și Excelența sa — ar fi mai cuviincios să numim această lume tristă „împărăția morții", decât „Împărăția lui Dumnezeu".

DOAMNA: Ce tot vorbiți numai despre nume — e plicticos! Parcă problema se rezumă la nume! Spuneți-ne mai bine, prinţe, ce înțelegeți de fapt prin Împărăția lui Dumnezeu și prin neprihănirea Lui?

PRINȚUL: Înțeleg o asemenea stare a oamenilor, când aceștia acționează numai cu conștiința curată, împlinind astfel voia lui Dumnezeu, care le atribuie numai bine pur.

DL Z: Însă glasul conștiinței vorbește, după dumneavoastră, în mod obligatoriu numai despre împlinirea a ceea ce trebuie *aici* și *acum*.

PRINȚUL: Se-nțelege.

DL Z: Dar oare conștiința domniei voastre păstrează o tăcere deplină cu privire la ceea ce nu trebuie făcut și totuși ați făcut, să zicem, în adolescență, față de persoane care au murit de mult?

PRINȚUL: Atunci sensul acestor aduceri-aminte constă în faptul ca eu să nu mai fac nimic asemănător *acum*.

DL Z: Nu-i chiar așa, însă nu merită să discutăm despre asta. Vreau doar să vă aduc aminte altă limită, incontestabilă, a conștiinței. De multă vreme moraliștii compară glasul conștiinței cu acel geniu, ori demon, care-l însoțea pe Socrate, apărându-l de acte ce nu trebuiau făcute, însă

nu-i indica în mod pozitiv ce trebuie să facă. Se poate spune exact același lucru despre conștiință.

PRINȚUL: Cum așa? Oare conștiința nu-mi sugerează, de pildă, să-mi ajut aproapele în anumite cazuri, când are nevoie de ajutor ori se află în pericol?

DL Z: E foarte plăcut să aud acest lucru de la dumneavoastră. Însă, dacă veți analiza binișor asemenea situații, veți vedea că rolul conștiinței se dovedește până și aici a fi pur negativ: ea vă cere doar să nu rămâneți inactiv ori indiferent în fața necazului aproapelui, însă ce și cum anume trebuie să faceți pentru acesta, conștiința, ea, în sine, nu vă poate spune.

PRINȚUL: Da, pentru că asta depinde de împrejurări, de situația mea și a respectivului aproape al meu pe care trebuie să-l ajut.

DL Z: Se înțelege. Iar aprecierea și înțelegerea acestor împrejurări nu ține de conștiință, ci de rațiune.

PRINȚUL: Dar poate fi oare separată rațiunea de conștiință?

DL Z: Nici nu trebuie separate. Trebuie însă diferențiate tocmai pentru că în realitate uneori are loc nu numai o separație, ci și o opoziție între rațiune și conștiință. Dacă acestea ar fi unul și același lucru, atunci cum ar putea rațiunea să servească unor fapte nu numai străine moralității, ci chiar imorale? Și totuși se mai întâmplă. Căci și ajutorul poate fi acordat în mod inteligent, însă cu conștiința nu tocmai limpede. De pildă, dacă eu îi dau unui nevoiaș să mănânce și să bea și-i asigur tot felul de alte binefaceri, ca să fac din el un ajutor necesar mie pentru săvârșirea cine știe cărei ticăloșii ori altei fapte rele.

PRINȚUL: Da, da, e elementar. Și totuși, ce concluzie trageți de aici?

DL Z: Că, dacă glasul conștiinței, cu toată importanța sa ca glas de avertisment și dojană, nu dă indicații pozitive și practice pentru activitatea noastră, iar buna noas-

tră voință are nevoie de rațiune ca unealtă auxiliară, și dacă, în același timp, rațiunea se dovedește a fi un slujitor îndoielnic, întrucât e capabilă și dispusă să fie slugă deopotrivă la doi stăpâni — la bine și la rău —, înseamnă deci că pentru a împlini voia lui Dumnezeu și pentru a afla Împărăția lui Dumnezeu mai e nevoie, pe lângă conștiință și rațiune, de încă ceva, de un al treilea element.

PRINȚUL: Și care ar fi, după dumneavoastră, acesta?

DL Z: Foarte pe scurt, *inspirația binelui* sau acțiunea directă și pozitivă a însuși principiului binelui asupra noastră a tuturor. În condițiile unui asemenea sprijin de sus, și rațiunea, și conștiința devin ajutoare de nădejde ale binelui însuși. Iar moralitatea, în loc să mai fie o îndoielnică „bună purtare", devine viață neîndoielnică întru bine ca atare, creștere și desăvârșire a omului în întregul său — în interior și în exterior, persoană și societate, popor și omenire —, pentru a se finaliza cu uniunea vie dintre trecutul înviat și viitorul ce se va înfăptui în acel veșnic prezent al Împărăției lui Dumnezeu, care, de va fi și pe pământ, va fi pe un pământ nou, unit prin iubire cu un cer nou.

PRINȚUL: Nu am nimic împotriva unor astfel de metafore poetice, însă de ce credeți că oamenilor care împlinesc voia lui Dumnezeu conform poruncilor evanghelice le-ar lipsi ceea ce dumneavoastră numiți „inspirația binelui"?

DL Z: Nu numai pentru că în ceea ce fac ei nu văd semne ale acestei inspirații, nu văd avânturi libere și nemăsurate de iubire — că doar Dumnezeu nu oferă spiritul cu măsură —, dar nu văd nici liniștea plină de bucurie și mărinimie a simțământului că ar avea aceste daruri, măcar în stadiu incipient; și mai presupun lipsa inspirației religioase în primul rând pentru că aceasta, după părerea dumneavoastră, nici nu e necesară. Dacă binele se epuizează pe sine prin împlinirea unei „reguli", unde mai rămâne loc pentru inspirație? „Regula" este dată o dată

pentru totdeauna, e definită și e aceeași pentru toată lumea. Cel care a dat această regulă a murit demult și, după dumneavoastră, nu a înviat, deci nu are pentru noi o existență vie personală, iar binele incontestabil inițial nu reprezintă, pentru dumneavoastră, un părinte al luminii și al spiritului, care ar putea să vă insufle direct lumină și spirit, ci reprezintă un stăpân chibzuit care v-a trimis ca pe niște lucrători la muncă în via lui, în acest timp el locuind undeva în străinătate și trimițându-și de acolo emisari care să-i aducă acasă câștigurile.

PRINȚUL: Ca și cum noi am fi cei care am compus arbitrar această metaforă!

DL Z: Nu, însă vedeți în mod arbitrar în ea norma supremă a relațiilor dintre om și Divinitate, dând deoparte în mod arbitrar din textul evanghelic însăși esența acestuia — prezența Fiului și a Urmașului, în care se află adevărata normă a legăturii dintre Dumnezeu și om. Stăpânul, obligațiile față de stăpân, voia stăpânului. Însă iată ce-am să vă spun: atâta timp cât acest stăpân nu face decât să stabilească ce obligații aveți și să vă ceară împlinirea voinței lui, nu văd cum mi-ați putea demonstra că el este adevăratul stăpân și nu un impostor.

PRINȚUL: Ei bine, asta-mi place! Păi dacă și conștiința, și rațiunea îmi spun că dorințele stăpânului sunt doar expresia celui mai curat bine!

DL Z: Pardon, nu vorbeam despre asta. Nu contest faptul că stăpânul vă cere să faceți bine; rezultă însă oare din asta că el însuși este bun?

PRINȚUL: Cum să nu!

DL Z: Ciudat! Eu am crezut întotdeauna că buna calitate a cuiva, oricine ar fi acel cineva, se demonstrează nu prin ceea ce acel cineva le cere altora să facă, ci prin ceea ce face el însuși. Dacă nu e limpede pentru dumneavoastră în mod logic, iată un exemplu istoric concret. Țarul moscovit Ivan al IV-lea îi cere într-o bine cunoscută scri-

soare a sa prințului Andrei Kurbski[125] să dea dovadă de suprema bunătate, de cel mai înalt eroism moral, și acesta refuză să se împotrivească răului și se supune blajin martiriului în numele adevărului. Această voință de stăpân era o voință de bine din perspectiva a ceea ce el cerea de la altul, însă ea nu demonstra defel că stăpânul ce pretindea un asemenea bine era el însuși bun. E clar că, deși martiriul în numele adevărului reprezintă supremul bine moral, acest fapt nu spune nimic în favoarea lui Ivan al IV-lea, căci în cazul de față el nu era martirul, ci călăul.

PRINȚUL: Și ce vreți să spuneți cu asta?

DL Z: Că până ce nu-mi veți demonstra buna calitate a stăpânului dumneavoastră prin propriile lui fapte, nu numai prin recomandările verbale pentru lucrătorii săi, îmi voi menține convingerea că acest stăpân al dumneavoastră, care e undeva departe și le cere altora să facă bine, dar care nu face el însuși nici un fel de bine, care stabilește îndatoriri, dar nu dă dovadă de iubire, care nu vi se arată niciodată la față, ci trăiește undeva în străinătate incognito, — convingerea deci că acest stăpân nu este altul decât *dumnezeul acestui veac*...

GENERALUL: Acesta este blestematul de incognito!

DOAMNA: Ah, nu mai vorbiți! Ce înspăimântător — cu noi fie puterea crucii! (*Se închină.*)

PRINȚUL: Puteam să prevedem dinainte ceva de felul acesta.

DL Z: Nu mă îndoiesc, prințe, că dintr-o rătăcire sinceră îl luați pe impostorul abil drept adevăratul Dumnezeu. *Abilitatea* impostorului reprezintă o mare circumstanță atenuantă pentru dumneavoastră. Nici eu nu mi-am dat seama de la început cum stau lucrurile. Însă acum nu mai am nici o îndoială și veți înțelege cu ce simțământ trebuie să mă uit eu la ceea ce consider a fi o mincinoasă și ispititoare *mască* a binelui...

DOAMNA: Vai, ce spuneți, e jignitor!

PRINȚUL: Vă asigur că nu sunt jignit deloc. Aici s-a pus o problemă generală și destul de interesantă și mă mir că interlocutorul meu își imaginează, se pare, că această problemă se poate referi numai la mine, nu și la domnia sa. Îmi cereți să indic faptele bune ale stăpânului meu, fapte care să arate că el este principiul binelui și nu al răului. Însă dumneavoastră înșivă ce astfel de faptă bună îmi puteți arăta, faptă pe care eu să nu o pot atribui și stăpânului meu?

GENERALUL: Doar a fost indicată o faptă care susține tot restul.

PRINȚUL: Care anume?

DL Z: Adevărata victorie asupra răului întruchipată în adevărata înviere. Numai prin asta, repet, se arată și adevărata Împărăție a lui Dumnezeu, iar fără asta nu există decât împărăția morții, a păcatului, și a creatorului acestora, a diavolului. Învierea — însă nu la figurat, ci în adevăratul sens al cuvântului — iată documentul Dumnezeului celui adevărat.

PRINȚUL: Da, dacă doriți să credeți într-o asemenea mitologie! Eu vă ceream fapte care pot fi demonstrate, nu credințe de-ale dumneavoastră.

DL Z: Ușurel, ușurel, prințe! Amândoi pornim de la aceeași credință sau, dacă vreți, mitologie, numai că eu o duc cu consecvență până la capăt, pe când dumneavoastră, în ciuda logicii, vă opriți în mod arbitrar la începutul drumului. Că doar recunoașteți forța binelui și triumful lui viitor pe pământ, nu?

PRINȚUL: O recunosc.

DL Z: Și asta ce e: fapt ori credință?

PRINȚUL: Credință *rațională*.

DL Z: Să vedem. După cum am învățat la seminar, rațiunea cere, printre altele, să nu admitem nimic fără o fundamentare suficientă. Spuneți-mi, vă rog, pe ce bază suficientă, în condițiile în care recunoașteți forța binelui

în îndreptarea morală și în desăvârșirea omului și a omenirii, recunoașteți binele ca fiind neputincios în fața morții?

PRINȚUL: Eu cred că dumneavoastră trebuie să ne spuneți din ce motiv atribuiți binelui o forță care depășește limitele sferei moralului?

DL Z: Eu o să vă spun. Odată ce cred în bine și în propria forță a acestuia și dacă în însăși noțiunea aceasta de „forță a binelui" se afirmă superioritatea ei esențială și incontestabilă, atunci eu, *în mod logic*, recunosc o asemenea forță ca fiind *nelimitată*, și nimic nu mă poate împiedica să cred în adevărul învierii atestate *istoric*. De altfel, dacă mi-ați fi spus în mod direct de la bun început că n-aveți nici o legătură cu *credința* creștină, că obiectul acesteia reprezintă pentru domnia voastră o mitologie, atunci m-aș fi abținut de bună seamă de la acea ostilitate față de modul dumneavoastră de a gândi, ostilitate pe care nu mi-am putut-o ascunde. Căci rătăcirea sau eroarea nu pot fi considerate un fals, și când ajungi să dușmănești oamenii din pricina greșelilor lor teoretice, înseamnă să-ți dai ție însuți confirmarea unei minți prea scurte, a unei credințe prea slabe și a unei inimi prea de nimic. Și orice om care crede cu adevărat și care, datorită acestei credințe, este liber de aceste poveri de prostie, micime sufletească și răutate, trebuie să privească cu bunăvoință sinceră către un adversar direct, sincer, într-un cuvânt, *onest*, care neagă adevărurile religioase. Fiindcă în vremurile noastre așa ceva reprezintă un lucru atât de rar, și mi-e greu să vă explic cu ce satisfacție aparte privesc orice dușman evident al creștinismului. În fiecare dintre aceștia, aproape, sunt dispus să văd un viitor apostol Pavel, pe când în unii apărători zeloși ai creștinismului îl întrezăresc fără voia mea pe Iuda-vânzătorul. Iar dumneavoastră, prințe, v-ați spus părerea atât de sincer, încât refuz cu hotărâre să vă alătur acelor Iuda de proporții mai mari ori mai mărunte care sunt astăzi atât de numeroși. Și prevăd deja acel moment când voi simți pentru

dumneavoastră aceeași bunăvoință pe care mi-o trezesc mulți atei și necredincioși înveterați.

POLITICIANUL: Ei bine, întrucât ne-am lămurit cu binișorul că nici acești atei și necredincioși, nici acești „adevărați creștini", cum ar fi de pildă prințul, nu sunt antichriști, cred că a sosit timpul să ne spuneți cum arată Antichristul.

DL Z: O, iată ce vreți! Dar vă mulțumește oare vreuna din numeroasele înfățișări ale lui Christos făcute uneori de pictori geniali? Eu nu cunosc nici o redare satisfăcătoare. Bănuiesc că nici nu poate să existe vreuna, pentru că Christos este o întruchipare individuală, unică în felul său și care, prin urmare, nu seamănă cu nimic altceva, o întruchipare a esenței sale — a binelui. Și nu este suficient geniul artistic pentru a reda așa ceva. Însă același lucru poate fi spus și despre Antichrist: el este o întruchipare tot atât de individuală, de unică, prin desăvârșirea și deplinătatea sa, a răului. Portretul său nu poate fi arătat. In literatura bisericească îi găsim doar un soi de acte de identitate cu niște semnalmente generale și particulare...

DOAMNA: Nu-i nevoie de portretul lui, ferească Dumnezeu! Explicați-ne, mai bine, de ce e nevoie de el, după părerea domniei voastre, care-i esența faptelor lui și dacă va veni curând.

DL Z: Ei bine, vă pot răspunde mai bine decât ați crede. Cu niște ani în urmă un coleg de-al meu de la academie, care mai apoi s-a călugărit, mi-a încredințat, fiind pe patul de moarte, un manuscris de-al său la care ținea foarte mult, dar pe care ori nu a vrut, ori n-a putut să-l tipărească. Se numește *Scurtă povestire despre Antichrist*. Deși are formă de plăsmuire literară, deci reprezintă un tablou istoric închipuit mai din vreme, eu cred că această compoziție oferă tot ce poate fi spus cu mai mare probabilitate pe această temă, conform Sfintei Scripturi, tradiției bisericești și bunului-simț.

POLITICIANUL: N-o fi opera cunoștinței noastre Barsonoteu?

DL Z: Nu, acesta avea un nume și mai ales: Pansofie.

POLITICIANUL: Pan Sofie? Era polonez?

DL Z: Nici vorbă. Fiu de popă rus. Dacă-mi permiteți să mă duc într-o clipită până la mine în cameră, o să aduc acest manuscris și o să vi-l citesc. Nu e mare.

DOAMNA: Duceți-vă, duceți-vă. Numai să nu stați mult.

(În timp ce dl Z se afla în camera sa după manuscris, ceilalți s-au ridicat și acum se plimbau prin grădină.)

POLITICIANUL: Nu știu ce se întâmplă: ori mi se tulbură mie vederea din cauza bătrâneții, ori se petrece oarece în natură? Am remarcat că în nici un anotimp și în nici un loc nu mai sunt zile dintr-acelea luminoase, ba chiar limpezi-limpezi, din care până acum erau în orice loc cu orice fel de climă. Uite, cum e azi: pe cer nu-i nici un nor, marea e destul de departe, și totuși parcă ar fi totul acoperit cu un văl, un văl subțire de tot, imperceptibil, nu-i o limpezime deplină. Nu vi se pare, generale?

GENERALUL: Am observat acest lucru de mulți ani.

DOAMNA: Și eu am început să bag de seamă acest fenomen, și nu numai în aer, ci și în suflet: nici aici nu-i „o limpezime deplină", cum spuneți dumneavoastră. Am mereu un soi de neliniște, da, un fel de presimțire a ceva sinistru. Sunt convinsă că și dumneavoastră, prințe, simțiți același lucru.

PRINȚUL: Nu, eu nu am remarcat nimic deosebit: aerul îmi pare așa cum a fost întotdeauna.

GENERALUL: Sunteți prea tânăr ca să vedeți diferența: n-aveți termen de comparație. Însă dacă ai în minte anii '50, atunci se simte.

PRINȚUL: Eu cred că prima presupoziție e cea corectă: fenomenul e legat de slăbirea vederii.

GENERALUL: De bună seamă că îmbătrânim, dar nici pământul nu întinerește: așa că uite că se simte o oboseală comună.

POLITICIANUL: Ba mai curând aș zice că diavolul e cel care aduce cu coada sa pâcla în lumea lui Dumnezeu. Tot un semn al antichristului!

DOAMNA (*arătând spre dl Z, ce tocmai cobora treptele terasei*): Ei, acuma, vom afla câte ceva despre asta.

(*Își ocupară cu toții locurile de mai-nainte, iar dl Z prinse a citi manuscrisul adus.*)

SCURTĂ POVESTIRE DESPRE ANTICHRIST

Panmongolism! Sălbatic nume
Auzul mi-l alintă lin.
De parcă-ar prevesti în lume
Un nou, măreț destin divin...[126]

DOAMNA: De unde este epigraful acesta?

DL Z: Cred că l-a compus chiar autorul povestirii.

DOAMNA: Ei bine, citiți-ne-o.

DL Z (*citește*): Secolul XX după nașterea lui Christos a fost epoca ultimelor mari războaie, lupte interne și cotituri istorice. Cel mai mare război extern a avut drept cauză îndepărtată mișcarea intelectuală numită „panmongolism", apărută încă la sfârșitul secolului al XIX-lea în Japonia. După ce au preluat cu succes și cu o iuțeală uimitoare formele materiale ale culturii europene, japonezii, pricepuți în a imita, și-au însușit și multe idei europene de cel mai scăzut nivel. Aflând din jurnale și din manualele de istorie că în Apus a existat panelenism, pangermanism, panslavism, aceștia au lansat măreața idee a panmongolismului, adică unirea tuturor popoarelor Asiei Răsăritene, sub conducere japoneză, în scopul de a purta o luptă hotărâtă împotriva străinilor, adică a europenilor. Profitând de faptul că Europa începutului de secol XX era ocupată să poarte ultima bătălie hotărâtoare cu lumea *musulmană*, au trecut la realizarea marelui plan ocupând mai întâi Coreea, apoi și Pekinul, unde, cu ajutorul partidului progresist chinez, au răsturnat vechea dinastie manciuriană și au pus în locul acesteia una japoneză. Curând s-au împăcat cu acest fapt și conservatorii chinezi, care au înțeles că din două rele e de preferat răul cel mai mic și că, vrei-nu vrei, sângele apă nu se face. Autonomia *statală* a vechii Chine nu ar fi fost oricum în măsură să rezis-

te și era inevitabilă supunerea — fie în fața europenilor, fie în fața japonezilor. Era însă limpede un lucru: stăpânirea japoneză, desființând formele statale exterioare chineze, forme ce oricum se dovediseră în mod evident a nu fi fost bune de nimic, nu se atingea de principiile interne ale vieții naționale, pe când dominația puterilor europene, care, de dragul politicii, îi mențineau pe misionarii creștini, era o amenințare la adresa celor mai profunde esențe spirituale ale Chinei. Ura națională anterioară a chinezilor față de japonezi sporise atunci când nici unii și nici ceilalți nu-i cunoșteau pe europeni, în fața cărora această vrăjmășie a două nații înrudite devenea o luptă fratricidă, își pierdea sensul. Europenii erau străini *întru totul*, dușmani *absoluți*, iar dominația lor n-ar fi putut nicicum să satisfacă vanitatea neamului, în vreme ce în mâinile japonezilor chinezii vedeau dulcea ispită a panmongolismului, care justifica totodată în ochii lor și trista iminență a europenizării exterioare. „Fraților, frați îndărătnici, — spuneau japonezii — încercați să pricepeți că noi luăm arme de la câinii occidentali nu din dragoste pentru ei, ci ca să-i izbim cu aceste arme. Dacă voi vă uniți cu noi și acceptați conducerea noastră practică, atuncea noi, împreună, nu numai că-i vom izgoni curând pe diavolii albi din Asia, dar vom cuceri și propriile lor țări și vom întemeia adevăratul Imperiu Central, ce va domni asupra lumii întregi. Aveți dreptate în ceea ce privește mândria voastră națională și disprețul față de europeni, dar în zadar hrăniți aceste simțăminte doar cu vise și nu cu acțiune chibzuită. Aici noi suntem înaintea voastră și trebuie să vă arătăm căile folosului comun. Altminteri, vedeți și voi unde v-a adus politica voastră îngâmfată, lipsită de încredere față de noi, prietenii și apărătorii voștri firești! Rusia și Anglia, Germania și Franța mai că nu v-au împărțit cu totul între ele, și toate ifosele voastre de tigru au dat la iveală doar vârful neputincios al unei cozi de șarpe." Chinezii cei înțelepți au considerat inte-

meiate aceste lucruri și dinastia japoneză s-a consolidat temeinic. Se înțelege că prima grijă a acesteia a fost să își creeze o armată puternică și o flotă așijderea. O mare parte a forțelor armate ale Japoniei a fost transferată în China, unde a format cadrele noii și imensei armate. Ofițerii japonezi care vorbeau chinezește activau ca instructori cu mult mai mult succes decât europenii înlăturați, iar în rândul numeroasei populații a Chinei și Manciuriei, a Mongoliei și Tibetului s-a găsit suficient material bun de luptă. Și deja primul bogdâhan[127] din dinastia japoneză a putut să încerce cu succes armele imperiului înnoit, izgonindu-i pe francezi din Tonkin și Siam, iar pe englezi din Birmania, și incluzând în Imperiul Central întreaga Indochină. Urmașul său, chinez după mamă, în care se reuneau istețimea și adaptabilitatea chinezilor cu energia, vioiciunea și spiritul întreprinzător al japonezilor, mobilizează în Turkestanul chinez o armată de patru milioane de oameni și, în timp ce Txun Lia Min îi comunică confidențial ambasadorului rus că această armată este destinată cuceririi Indiei, bogdâhanul năvălește în Asia noastră Centrală și, ridicând toată populația de aici, înaintează rapid peste Ural și inundă cu trupele sale toată Rusia răsăriteană și centrală, timp în care armatele rusești mobilizate în pripă vin degrabă din Polonia și Letonia, de la Kiev și din Volân, din Petersburg și din Finlanda. În condițiile lipsei unui plan prealabil de război și ale uriașei superiorități numerice a inamicului, meritele militare ale armatei rusești nu fac altceva decât să le permită oștenilor să moară cu cinste. Rapiditatea invaziei nu permite să se realizeze concentrarea necesară, și corpurile de armată sunt nimicite unul după altul în lupte crâncene și disperate, lucru care îi costă și pe mongoli. Dar aceștia, punând stăpânire pe toate căile ferate din Asia, își completează cu ușurință pierderile, în timp ce armata rusă, formată din două sute de mii de oameni, strânsă de mult la granițele Manciuriei, face o tentativă nereuși-

tă de invazie în China, care era bine apărată. Lăsându-și o parte din forțe în Rusia pentru a împiedica formarea unor noi armate și, totodată, pentru a urmări detașamentele de partizani tot mai numeroase, bogdâhanul trece granița Germaniei. Cei de aici apucaseră să se pregătească să-l întâmpine și astfel una dintre armatele mongole este zdrobită complet. Însă în acest timp în Franța câștigă teren partidul revanșismului întârziat și curând nemții se trezesc cu un milion de baionete dușmane în spatele frontului. Nimerind între ciocan și nicovală, armata germană este nevoită să accepte condițiile onorabile de capitulare propuse de bogdâhan. Jubilând, francezii se înfrățesc cu fețele galbene, se împrăștie prin toată Germania și curând pierd orice noțiune legată de disciplina militară. Bogdâhanul dă armatelor sale ordin să-i taie pe aliații ce acum nu-i mai sunt de folos, fapt ce este dus la îndeplinire cu acuratețea tipică chinezească. La Paris are loc o revoltă a muncitorilor *sans patrie*[128] și capitala culturii occidentale își deschide cu bucurie porțile în fața stăpânitorului Orientului. Satisfăcându-și curiozitatea, bogdâhanul se îndreaptă spre mare, spre Boulogne, unde, sub acoperirea flotei sosite din Pacific, sunt pregătite vasele de transport spre a-i duce armatele în Marea Britanie. Însă bogdâhanul are nevoie de bani, și englezii se răscumpără cu un miliard de lire sterline. După un an toate statele europene își recunosc dependența vasală de bogdâhan, iar acesta, lăsând în Europa o armată de ocupație suficient de numeroasă, se reîntoarce în Orient și întreprinde campanii maritime în America și Australia. Noul jug mongol[129] asupra Europei durează o jumătate de secol. Din punct de vedere intern, această epocă este marcată de un amestec general și de o întrepătrundere profundă a ideilor europene și orientale, de o repetare pe scară mare a anticului sincretism alexandrin. În domeniile practice ale vieții devin caracteristice trei fenomene: afluența de muncitori chinezi și japonezi în Europa și, legat de aceasta,

agravarea chestiunii social-economice. Lungul șir de experiențe paleative pe care le fac clasele conducătoare în vederea rezolvării acestei probleme, precum și activitatea internațională intensă a organizațiilor civice secrete, care formează o largă conspirație general-europeană în scopul izgonirii mongolilor și restabilirii independenței Europei. Această conspirație colosală, la care au participat și guvernele naționale locale, atât cât era posibil în condițiile în care loctiitorii bogdâhanului erau cu ochii pe ele, este pregătită cu mare măiestrie și reușește într-un mod strălucit. La momentul potrivit începe măcelărirea soldaților mongoli, uciderea și izgonirea muncitorilor asiatici. Ies la iveală peste tot cadre secrete ale armatelor europene și, conform unui plan foarte amănunțit, gândit din timp, are loc mobilizarea generală. Noul bogdâhan, nepotul cuceritorului, se grăbește să vină din China în Rusia, însă aici nenumăratele lui hoarde sunt nimicite până la una de armata europeană. Rămășițele disparate ale acestora se reîntorc în interiorul Asiei, și Europa își câștigă libertatea. Dacă supunerea de jumătate de secol față de barbarii asiatici s-a produs ca urmare a dezmembrării statelor care se gândeau numai la interesele lor naționale izolate, măreața și glorioasa eliberare s-a realizat prin organizarea internațională a forțelor unite ale întregii populații din Europa. O consecință firească este faptul că rânduiala veche, tradițională a națiunilor își pierde pretutindeni sensul, astfel că aproape peste tot dispar ultimele rămășițe ale vechilor instituții monarhice. Europa secolului al XXI-lea reprezintă o uniune de state mai mult sau mai puțin democrate — Statele Unite Europene. Cultura exterioară, frânată oarecum de invazia mongolă și de lupta pentru eliberare, a prins din nou avânt. Iar obiectele conștiinței interioare — problemele legate de viață și de moarte, de soarta lumii și a omului —, complicate și încurcate de o sumedenie de noi cercetări și descoperiri în domeniul fiziologiei, rămân, ca și până acum, fără lămu-

rire. Se înregistrează un singur rezultat important negativ: prăbușirea totală a materialismului teoretic. Imaginea despre univers ca sistem de atomi care saltă de colo-colo și despre viață ca rezultat al unei acumulări mecanice a celor mai mărunte modificări ale materiei, o asemenea imagine nu mai satisface nici o minte care cugetă. Omenirea a trecut definitiv de acest stadiu de pruncie filozofică. Pe de altă parte, se vede clar că omenirea a trecut și de capacitatea, tot specifică pruncieі, de a crede naiv și fără rezerve în ceva. Noțiuni ca Dumnezeu care a *creat* lumea din *nimic* și așa mai departe nu se mai predau nici în școlile elementare. Se cristalizează reprezentări complexe ale acestor noțiuni, cu standarde sub care nu poate coborî nici un fel de dogmatism. Și dacă marea majoritate a oamenilor care gândesc nu aderă la nici o credință, puținii credincioși devin cu toții, necesarmente, și oameni care *gândesc*, împlinind astfel spusele apostolului: fiți prunci la inimă, nu și la minte.

În această vreme, printre puținii credincioși-spiritualiști se afla un om remarcabil — mulți îl numeau supraom — care era la fel de departe de a fi prunc nu numai la minte, dar și la inimă. Era încă tânăr, dar, grație înaltei sale genialități, pe la treizeci și trei de ani era bine cunoscut ca mare gânditor, scriitor și om cu bogată activitate socială. Conștient fiind de marea forță a spiritului ce sălășluia în el, a fost întotdeauna un spiritualist convins; iar mintea sa limpede i-a arătat întotdeauna adevărul lucrurilor în care trebuie să crezi: bine, Dumnezeu, Mesia. Credea în toate acestea, dar de iubit *se iubea* numai *pe sine*. Credea în Dumnezeu, dar, fără să vrea și instinctiv, în adâncul sufletului se prefera Acestuia pe sine. Credea în bine, dar ochiul atotvăzător al Veșniciei știa că acest om se va pleca în fața forței răului pe dată ce aceasta îl va ispiti — nu prin amăgirea simțurilor și pasiunilor josnice și nici chiar prin înalta seducție a puterii, ci doar prin vanitatea sa fără margini. De altfel, această vanitate nu era nici un in-

stinct inconștient, și nici vreo pretenție smintită. Dincolo de genialitatea excepțională, frumusețea și noblețea, înaltele manifestări de cumpătare, generozitate și filantropie activă justificau, s-ar zice, pe deplin uriașa vanitate a marelui spiritualist, ascet și filantrop. Și cine l-ar fi putut acuza că, fiind înzestrat atât de generos cu darurile Domnului, a văzut în ele semnele unei bunăvoințe excepționale a Celui de Sus față de el și s-a considerat al doilea după Dumnezeu, unicul fiu al Domnului, într-un anume fel? Într-un cuvânt, el a ajuns la gândul că este ceea ce în realitate a fost Christos. Însă această înțelegere a condiției sale înalte și-a definit-o în fapt nu ca datorie morală față de Dumnezeu și lume, ci ca drept și superioritate față de ceilalți, și mai ales față de Christos. Inițial nu l-a urât nici pe Christos. Îi recunoștea însemnătatea și importanța mesianică, dar vedea sincer în El doar un măreț predecesor al său — actul de eroism moral al lui Christos și unicitatea Lui absolută nu erau pe înțelesul acestei minți întunecate de vanitate. Gândea așa: „Christos a venit înaintea mea, eu apar pe pământ al doilea, însă ceea ce apare mai târziu în timp este, în esență, mai aproape de locul întâi. Eu sosesc ultimul, la sfârșitul istoriei, tocmai pentru că sunt mântuitorul cel desăvârșit, incontestabil. Christosul acela este premergătorul meu. Chemarea lui a fost să vestească și să pregătească ivirea mea." Și cu gândurile acestea, marele om al secolului al XXI-lea va raporta la sine tot ceea ce se spune în Evanghelie despre a doua venire, explicând această venire nu ca reîntoarcere a aceluiași Christos, ci ca înlocuirea Christosului înainte-mergător cu cel definitiv, adică cu el însuși.

În acest stadiu omul viitorului nu prezintă încă multe aspecte caracteristice și originale. Căci în același fel vedea, spre exemplu, raportul său față de Christos și Mahomed, om cinstit, ce nu poate fi acuzat de nici un fel de gând mârșav.

Faptul de a se prefera cu vanitate pe sine lui Christos va mai fi justificat de acest om și prin astfel de cugetări: „Christos, propovăduind și dând în viața sa dovadă de bine moral, a fost menit *să îndrepte* omenirea, eu sunt chemat să fiu *binefăcătorul* acestei omeniri în parte adusă pe cale cea dreaptă, în parte imposibil de adus pe calea cea dreaptă. Eu le voi da tuturor oamenilor lucrurile de care au nevoie. Christos ca moralist îi separa pe oameni prin bine și prin rău, eu îi voi uni prin bunuri, care le sunt necesare deopotrivă și celor buni, și celor răi. Eu voi fi adevăratul reprezentant al acelui Dumnezeu care-și înalță soarele deasupra celor buni și a celor răi, care-și pogoară ploaia asupra celor fără de prihană și a celor prihăniți: Christos a adus sabia, eu voi aduce pacea. El îi amenința pe oameni cu înfricoșătoarea Judecată de Apoi. Însă ultimul jude voi fi eu, și judecata mea va fi nu numai a adevărului, ci și a milostivirii. Va fi și adevăr în judecata mea, dar nu un adevăr al răsplătirii, ci un adevăr al discernământului. Eu îi voi desluși pe toți și voi da fiecăruia ceea ce îi trebuie."[130]

Și iată că în această dispoziție minunată el așteaptă un îndemn limpede de la Atotputernic spre a trece la o nouă mântuire a omenirii, așteaptă o mărturie evidentă și cutremurătoare a faptului că *el* este întâiul născut, iubitul fiu mai mare al lui Dumnezeu. Așteaptă și-și hrănește unicitatea cu conștiința virtuților și calităților sale supraomenești, căci este — după cum am spus — un om cu o moralitate impecabilă și cu însușiri ieșite din comun.

Mândru și fără de prihană, el așteaptă semnul suprem spre a porni la mântuirea omenirii. Așteaptă și nu mai are răbdare. A împlinit deja treizeci de ani, mai trec încă trei ani. Și iată că-i trece prin cap un gând și îl pătrunde până în măduva oaselor ca un tremur de foc: „Și dacă?... Și dacă nu sunt eu, ci El, galileanul. Dacă El nu este înainte-mergătorul meu, ci Cel adevărat, Cel dintâi și Cel de pe urmă? Însă atunci El trebuie să fie în viață. Dar

unde este?... Dacă vine la mine... acum, aici... Ce o să-i spun? Va trebui să mă plec în fața Lui, ca ultimul țăran prost, ca orice mujic rus și să bâigui fără sens: «Doamne, Iisuse Hristoase, miluiește-mă pre mine, păcătos ce sunt.» Ori să-mi răstignesc mâinile-n cruce, ca muierile poloneze? Eu, geniul luminos, supraomul. Nu, niciodată!" Și pe dată, în locul respectului înțelept și rece față de Dumnezeu și de Christos se naște și crește în inima lui întâi un fel de groază, apoi o ciudă năprasnică, ce-i prinde și îi chinuie întreaga ființă, și o ură crâncenă, ce-i taie răsuflarea. „Eu, eu, nu El! El nu mai este viu, nu e și nici n-o să mai fie. Nu a-nviat, nu a-nviat, nu a-nviat! A putrezit ca ultima..." Și cu spume la gură, iese în salturi spasmodice din casă, din grădină, și aleargă pe o cărare săpată în stâncă în noaptea adâncă și neagră... Furia i se stinse și-i luă locul o disperare grea ca stâncile acestea, sumbră ca noaptea aceasta. Se opri pe buza prăpastiei și ascultă departe, în vale, vuietul tulbure al torentului fugind peste pietre. Avea inima strânsă de o disperare de nesuportat. Deodată simți o tresărire. „Să-L chem, să-L întreb ce să fac?" Și în întuneric i se arătă un chip blând și mâhnit. „Îi este milă de mine... Nu, niciodată! Nu a-nviat, nu a-nviat!" — Și se aruncă în prăpastie. Dar ceva mlădios, ca o coloană de apă, îl menținu în aer, simți o zguduitură ca la un șoc electric și o forță îl împinse îndărăt. Pentru o clipă își pierdu cunoștința și când se trezi stătea în genunchi la câțiva pași de marginea prăpastiei. În fața lui se contura o siluetă care sclipea în irizări cețoase și fosforescente. Și din ea îl sfredeleau până în suflet, cu strălucire tăioasă și prea greu de suportat, doi ochi.

El vede acești doi ochi pătrunzători și aude, ori în sinea sa, ori din afară, o voce stranie, înfundată, apăsată parcă de ceva și totodată deslușită, metalică și absolut indiferentă, ca din fonograf. Și vocea aceasta îi spune: „Fiul meu iubit, ai toată bunăvoința mea. De ce nu m-ai chemat pe mine? De ce L-ai venerat pe Celălalt, pe Cel rău,

și pe tatăl Său? Eu îți sunt dumnezeu și tată. Iar Celălalt, sărac și răstignit, ne e străin, și mie, și ție. Eu nu am alt fiu, în afară de tine. Tu ești unicul, singurul meu născut, egal mie. Eu te iubesc și nu îți cer nimic. Tu ești oricum minunat, măreț, puternic. Fă ceea ce ai de făcut în numele *tău*, nu al meu. Eu nu nutresc invidie față de tine. Eu te iubesc. Și nu am nevoie de nimic de la tine. Cel pe care tu Îl credeai Dumnezeu cerea de la fiul Său supunere, supunere fără de margini — până la moartea pe cruce; și nu L-a ajutat când era pe cruce. Eu nu cer nimic de la tine; eu am să te ajut. Am să te ajut pentru ceea ce ești tu însuți, în numele virtuților și superiorității tale, în numele iubirii mele curate, dezinteresate pentru tine. Primește spiritul meu. Și-așa cum mai-nainte spiritul meu te-a născut întru *frumusețe*, acum te naște întru *putere*." Și la aceste cuvinte ale necunoscutului, buzele supraomului se întredeschiseră fără voie, cei doi ochi pătrunzători i se apropiară de față și simți cum îl pătrunde un jet tăios și înghețat ce-i umple întreaga făptură. Și deodată se simți plin de o forță nebănuită, de voie-bună, sprinteneală și exaltare. În aceeași clipită chipul luminos și cei doi ochi dispărură, ceva îl luă pe supraom pe sus și îl lăsă ușurel în grădină, la ușa casei sale.

A doua zi nu doar oaspeții marelui om, ci chiar și servitorii fură uimiți de înfățișarea sa aparte, pătrunsă de har. Și ar fi fost și mai uluiți dacă ar fi putut să vadă cu ce repeziciune supranaturală și cu câtă ușurință scria, încuiat în biroul său, la vestita sa lucrare cu titlul *Calea deschisă către pacea universală și către bunăstare*.

Cărțile și acțiunile sociale de până atunci ale supraomului dăduseră peste critici aspri, deși în marea lor majoritate aceștia erau oameni foarte religioși și, din acest motiv, lipsiți de orice autoritate, că doar vorbim despre timpul venirii lui Antichrist; așa că mulți nu îi luau în seamă atunci când afirmau că în tot ceea ce scrie și spune „omul viitorului" se văd semnele unei vanități și îngâmfări cu

totul ieșite din comun și lipsesc adevărata simplitate, sinceritate și iubire.

Însă prin noua sa lucrare el îi va atrage de partea sa și pe unii dintre foștii critici și adversari. Această carte, scrisă după cele întâmplate pe marginea prăpastiei, va demonstra forța geniului, forță neavută de el înainte. Va fi ceva atotcuprinzător, care va împăca toate contradicțiile. În ea se vor îmbina respectul nobil față de tradițiile și simbolurile străbune cu radicalismul generos și curajos al cerințelor și îndrumărilor social-politice, libertatea neîngrădită a gândirii cu cea mai profundă înțelegere a tot ceea ce este mistic, un indiscutabil individualism cu devotamentul fierbinte față de binele comun, cel mai înalt idealism al principiilor dominante cu determinarea deplină și viabilitatea soluțiilor practice. Și toate acestea vor fi îmbinate și legate între ele cu așa o măiestrie genială, încât oricărui gânditor sau practician unilateral îi va fi lesne să vadă și să accepte întregul numai din punctul său propriu, particular de vedere, fără să sacrifice nimic pentru *adevărul însuși*, fără să se ridice defel în numele acestui adevăr deasupra propriului *eu*, fără să-și renege *în fapt* propria unilateralitate, fără să-și corecteze opiniile și năzuințele greșite, fără să umple cu nimic insuficiența lor. Această carte uimitoare va fi iute tradusă în limbile tuturor națiilor civilizate și într-ale unora necivilizate. Mii de jurnale de pe toate continentele vor fi pline tot anul de reclamele editorilor și de extazul criticilor. Ediții ieftine, cu portretul autorului, vor fi difuzate cu milioanele de exemplare, și toată lumea civilizată — și la acel moment asta va însemna aproape întreg globul pământesc — va fi copleșită de slava celui măreț, incomparabil, unic! Nimeni nu va avea obiecții la această carte și tuturor ea le va părea revelarea adevărului adevărat. Atitudinea față de tot ce a-nsemnat trecutul va fi atât de dreaptă, tot ceea ce înseamnă prezent va fi apreciat din atât de multe puncte de vedere și atât de imparțiale și tot ceea ce în-

seamnă un viitor mai bun va fi atât de clar și evident împins către prezent, încât oricine va putea să spună: „Iată, în sfârșit, ceea ce ne trebuie; iată un ideal ce nu e utopie, iată o idee care nu e himeră." Și minunatul scriitor nu numai că îi va atrage pe toți, ci va fi *plăcut* de toți, împlinindu-se astfel cuvântul lui Christos: „Am venit în numele Tatălui și voi nu mă primiți, și va veni *un altul* în numele *său* — și pe acela îl veți primi."[131] Căci pentru ca să fii *primit*, trebuie să fii *plăcut*.

E adevărat că unii oameni cucernici, lăudând cu foc această carte, vor pune totuși întrebarea cum că de ce nu este amintit în ea nici măcar o dată Christos, însă alți creștini vor riposta. „Ei, și? Slavă Domnului! Și-așa în veacurile trecute tot felul de învățați zeloși și nechemați l-au folosit prea mult, de tot ce era sfânt a devenit calp. Acum un scriitor profund religios trebuie să fie foarte prudent. Și odată ce conținutul cărții este pătruns de adevăratul spirit creștin al iubirii active și al bunăvoinței atotcuprinzătoare, ce vă mai trebuie?" Și toți vor fi de acord cu acest lucru. Curând după apariția *Căii deschise*, care l-a făcut pe autorul său să devină cel mai cunoscut dintre toți oamenii ce-au fost vreodată pe pământ, la Berlin urma să aibă loc adunarea internațională de instituire a Uniunii Statelor Europene. Această uniune, instaurată după o serie de războaie externe și interne, legate de eliberarea de sub jugul mongol, care au schimbat în mod fundamental harta Europei, era amenințată de ciocniri, de data acesta nu între națiuni, ci între partide politice și sociale. Capii politicii pan-europene, care făceau parte din puternica frăție francmasonă, simțeau lipsa unei puteri executive comune. Unitatea europeană dobândită cu atâta trudă era gata să se destrame din nou în orice clipă. În Consiliul Uniunii sau Comitetul Universal (*Comité permanent universel*) nu era unitate de opinii, căci nu toate locurile fuseseră ocupate de masoni adevărați, inițiați. Membrii independenți ai Comitetului stabileau între ei acorduri *separate*,

ceea ce făcea să apară amenințarea unui nou război. Atunci „inițiații" au hotărât să concentreze puterea executivă în mâinile unei singure persoane având împuterniciri suficiente. Principalul candidat era membrul secret al ordinului — „omul viitorului". Era singura persoană cu un mare renume mondial. De profesie savant-artilerist și ca poziție mare capitalist, avea pretutindeni legături de prietenie cu cercurile financiare și militare. În alte vremuri, mai puțin luminate, ar fi vorbit în defavoarea lui faptul că originea îi era învăluită în bezna adâncă a misterului. Mama sa, o persoană cu un comportament plin de îngăduință, era extrem de bine cunoscută în ambele emisfere ale globului pământesc. Însă prea multe persoane diferite aveau același motiv să se considere tații lui. De bună seamă, atari împrejurări nu puteau avea nici pic de importanță într-un veac atât de înaintat, încât i-a fost dat să fie chiar cel de pe urmă. Omul viitorului a fost ales aproape în unanimitate ca președinte pe viață al Statelor Unite Europene. Iar atunci când a apărut la tribună în toată splendoarea supraomenească a frumuseții, forței și tinereții sale și și-a expus inspirat și elocvent programul universal, auditoriul captivat și fermecat a hotărât într-un acces de entuziasm și fără supunere la vot să îi acorde onoarea supremă, alegându-l împărat roman. Congresul s-a încheiat într-o atmosferă de exaltare generală și marele ales a emis un manifest care începea astfel: „Popoare ale Pământului! Vouă vă dăruiesc pacea mea!" și se sfârșea cu următoarele cuvinte. „Popoare ale Pământului! S-au împlinit făgăduințele! Pacea veșnică universală e garantată. Orice încercare de a o încălca va întâmpina pe loc o rezistență de neînvins. Căci de acum înainte pe Pământ există o putere centrală ce este mai tare decât toate celelalte puteri luate separat ori împreună. Această putere nestrămutată, atotbiruitoare îmi aparține mie, ales plenipotențiar al Europei, împărat al tuturor forțelor ei. Dreptul internațional are, în sfârșit, instanța ce-i lipsea

până acum. Și de acum nici un stat nu va mai avea curajul să spună «Război», atunci când eu spun «Pace». Popoare ale Pământului — Pace vouă!" Manifestul a avut efectul scontat. Pretutindeni în afara Europei, îndeosebi în America, s-au constituit partide imperiale puternice care și-au obligat statele să adere, în condiții diverse, la Statele Unite Europene aflate sub conducerea supremă a împăratului roman. Mai rămăseseră independente niște triburi și niște stăpânitori pe alocuri prin Asia și Africa. Împăratul, cu o armată nu prea mare, dar selectă, formată din regimente rusești, nemțești, poloneze, maghiare și turcești, întreprinde un turneu militar din Asia răsăriteană și până în Maroc, și, fără mare vărsare de sânge, îi supune pe nesupuși. În toate țările de pe ambele continente își numește locțiitori aleși dintre potențialii băștinași educați în spirit european și devotați lui. În toate țările păgâne populația învinsă și fermecată îl proclamă zeitate supremă. Într-un singur an este întemeiată o monarhie universală în sensul propriu și cel mai precis al cuvântului. Lăstarii războiului sunt smulși din rădăcină. Liga Generală a Păcii s-a întrunit pentru o ultimă dată și, după un panegiric extaziat la adresa marelui om al păcii, s-a desființat ca fiind inutilă. În următorul an al domniei sale, împăratul roman și universal emite un nou manifest: „Popoare ale Pământului! Eu v-am făgăduit pacea și v-am dăruit-o. Dar pacea e frumoasă numai prin bunăstare. Cine este amenințat, în condiții de pace, de nenorocirile sărăciei, acela nu se poate bucura de pace. Veniți dar acum la mine toți cei flămânzi și goi, ca eu să vă satur și să vă încălzesc." După care proclamă o reformă socială simplă și atotcuprinzătoare, conturată încă în lucrarea sa și care captivase de pe atunci toate mințile nobile și lucide. Acum, concentrând în mâinile sale finanțele întregii lumi și niște averi funciare colosale, a putut înfăptui această reformă la dorința celor săraci și fără supărare prea mare din partea celor bogați. Fiecare a început să primească după

capacități și fiecare capacitate se măsura după eforturi și merite.

Noul stăpânitor al pământului era, mai presus de orice, un inimos filantrop — și nu numai filantrop, ci și *filozoon*[132]. Fiind el însuși vegetarian, a interzis vivisecția, a instituit o supraveghere severă asupra abatoarelor și a stimulat în fel și chip societățile pentru protecția animalelor. Mai importantă însă decât aceste amănunte a fost faptul că s-a instaurat temeinic în întreaga lume cea mai însemnată dintre egalități — *egalitatea generală a celor sătui*. Acest lucru s-a înfăptuit în timpul celui de-al doilea an al domniei sale. Problema social-economică era definitiv rezolvată, dar dacă a fi sătul reprezintă întâiul interes pentru cei flămânzi, cei sătui doresc și ei la rândul lor ceva în plus. Chiar și animalele sătule de obicei vor nu numai să doarmă, ci să se și joace. Cu atât mai mult omenirea, care întotdeauna *post panem* a cerut *circenses*.[133]

Împăratul-supraom va înțelege ce îi trebuie gloatei sale. În această vreme va sosi la el la Roma din Extremul Orient un mare mag învăluit într-un nor des de legende stranii și povești înfricoșate. Conform zvonurilor care circulau printre neobudiști, ar fi fost de proveniență divină: s-ar fi tras din zeul solar Surja și dintr-o oarecare nimfă de râu.

Acest mag, pe numele său Apolloniu, fără îndoială, un om de geniu, semiasiat și semieuropean, episcop catolic *in partibus infidelium*[134], va reuni într-o manieră uimitoare stăpânirea ultimelor descoperiri și aplicații tehnice ale științei apusene și cunoașterea și îndemânarea de a folosi tot ceea ce este cu adevărat solid și semnificativ în mistica tradițională a Orientului. Rezultatele unei asemenea combinații vor fi uluitoare. Apolloniu va ajunge să stăpânească arta semiștiințifică, semimagică de a atrage și a direcționa conform voinței sale electricitatea atmosferică, și în popor se va spune că el poate să coboare pe pământ focul ceresc. De altfel, copleșind imaginația mul-

timii cu tot soiul de minunății nemaivăzute, nu va abuza pe moment de forța sa în vreun scop anume. Și iată că acest om va veni la marele împărat, i se va închina ca unui adevărat fiu al lui Dumnezeu, îi va spune că a găsit în cărțile secrete ale Orientului predicțiuni directe cum că el, împăratul, ar fi ultimul mântuitor și jude universal și își va oferi, spre a-i sluji, întreaga lui făptură și pricepere. Fermecat, împăratul îl va primi ca pe un dar suprem și, împodobindu-l cu titluri pompoase, nu se va mai despărți de el. Și iată că popoarele Pământului, copleșite de stăpânitorul lor cu binefaceri, vor mai căpăta, în afară de pacea generală, în afară de potolirea generală a foamei, și posibilitatea de a se desfăta continuu cu tot soiul de minuni și semne, care mai de care mai variate și mai surprinzătoare. Se încheia cel de-al treilea an al domniei supraomului.

După rezolvarea încununată de succes a problemei politice și sociale s-a pus problema religioasă. A zgândărit-o împăratul însuși, și mai ales referitor la creștinism. Situația creștinătății în vremea aceea era următoarea: deși numeric se subțiase considerabil — pe tot globul rămăseseră nu mai mult de patruzeci și cinci de milioane de creștini —, se desăvârșise moral, câștigând astfel în calitate ceea ce pierduse în cantitate. Printre creștini nu mai erau oameni care să nu fie legați de creștinism prin reale interese spirituale. Diversele orientări se reduseseră cantitativ într-un mod destul de echilibrat, menținându-se astfel între ele cam același raport numeric. Iar în ceea ce privește simțămintele reciproce, cu toate că vrajba nu se schimbase în armonie deplină, oricum se atenuase considerabil, iar contradicțiile își pierduseră acuitatea de până atunci. Papalitatea fusese gonită de mult din Roma și, după nesfârșite peregrinări, își găsise adăpost la Petersburg, cu condiția să se abțină de la propagandă aici și în interiorul țării. În Rusia papalitatea s-a simplificat mult. Fără să-și modifice, în esență, componența necesară

a colegiilor și oficiilor sale, ea a fost nevoită să spiritualizeze caracterul activității acestora și, de asemenea, să reducă la dimensiuni minime ritualul și ceremonialul său pompos. Multe obiceiuri stranii și ispititoare, deși nedesființate oficial, au ieșit de la sine din uz. În toate celelalte țări, îndeosebi în America de Nord, ierarhia catolică mai avea destui reprezentanți cu voință puternică, energie neobosită și situație independentă, ce concentrau mai tare ca înainte unitatea Bisericii catolice și îi păstrau semnificația internațională, cosmopolită. Referitor la protestantism, în fruntea căruia se afla Germania, îndeosebi după unirea unei părți considerabile a Bisericii anglicane cu cea catolică, acesta se debarasase de tendințele sale negative extremiste, ale căror adepți au trecut pe față la indiferentism religios și ateism. În Biserica evanghelică rămăseseră doar cei care credeau sincer, iar în fruntea lor erau oameni ce reuneau o mare erudiție, o profundă religiozitate și tendința crescândă de a face să renască prin sine chipul viu al creștinismului vechi autentic. Biserica ortodoxă rusă, după ce evenimentele politice au modificat poziția oficială a Bisericii, deși pierduse multe milioane dintre membrii săi efectivi, nominali, a împărtășit în schimb bucuria de a se fi unit cu cei mai buni dintre staroveri[135] și chiar cu mulți sectanți de orientare pozitiv-religioasă. Această biserică înnoită a început, fără să sporească numeric, să crească în forța spiritului, fapt dovedit în lupta sa internă cu sectele, tot mai numeroase în popor, cu caracter extremist și cărora nu le era străin elementul demonic și satanic.

În timpul primilor doi ani ai noii domnii, toți creștinii, speriați și istoviți de o întreagă serie de revoluții și războaie precedente, au manifestat față de noul stăpânitor și reformele sale pacifiste, pe de-o parte, o expectativă binevoitoare, pe de altă parte, o mare simpatie și chiar o exaltare fierbinte. În cel de-al treilea an însă, odată cu apariția marelui mag, mulți ortodocși, catolici și evanghe-

lici au început să dea semne de temeri și antipatii serioase. Textele Evangheliei și ale apostolilor, ce vorbeau despre prințul veacului și despre antichrist, au început să fie citite cu multă atenție și comentate cu însuflețire. Împăratul și-a dat seama, după unele indicii, de furtuna ce va să vină și a hotărât să limpezească lucrurile cât mai curând.

La începutul celui de-al patrulea an de domnie, el emite un manifest adresat tuturor credincioșilor creștini, fără deosebire de confesiune, în care aceștia sunt invitați să-și aleagă ori să-și numească reprezentanți plenipotențiari la sinodul ecumenic prezidat de el. În perioada respectivă rezidența fusese transferată de la Roma la Ierusalim. Palestina era pe atunci o regiune autonomă, populată și condusă mai ales de evrei. Ierusalimul, fost oraș liber, devenise oraș imperial. Lăcașurile sfinte creștine rămăseseră neatinse, însă pe teritoriul întinsei platforme Haram-esh-Sherif, între Birket-Israin și actuala cazarmă, într-o parte, și moscheia Al-Aksa și „grajdurile lui Solomon", în partea cealaltă, a fost înălțată o clădire uriașă, care cuprindea, în afară de două vechi geamii nu prea mari, o mare catedrală „imperială" pentru unificarea tuturor cultelor și două palate imperiale luxoase, cu biblioteci, muzee și încăperi special amenajate pentru experimente și exerciții de magie. În această semicatedrală-semipalat, pe data de 14 septembrie urma să aibă loc deschiderea sinodului ecumenic. Dat fiind faptul că protestantismul nu are cler propriu-zis, ierarhii catolici și ortodocși au hotărât, la dorința împăratului și pentru a imprima un oarecare caracter omogen reprezentării tuturor orientărilor creștinismului, să admită ca la sinod să participe un număr de mireni dintre ai lor, oameni cunoscuți prin cucernicie și devotament față de interesele Bisericii, iar dacă au fost admiși mireni, n-a putut fi exclusă participarea reprezentanților clerului inferior, călugări și preoți. Astfel, numărul total al membrilor sinodului depășea cifra de trei mii,

și aproape o jumătate de milion de pelerini creștini au umplut Ierusalimul și întreaga Palestină.

Trei dintre membrii sinodului se remarcau în mod deosebit. Întâi și-ntâi papa Petru al II-lea, ce stătea de drept în fruntea părții catolice a sinodului. Predecesorul lui murise în timp ce venea la sinod, și la Damasc s-a întrunit un conclav ce l-a ales în unanimitate pe cardinalul Simone Barionini, care a luat numele de Petru. Era de origine simplă, din popor, provenea din regiunea Napoli și își căpătase renumele ca predicator în cadrul ordinului carmelit cu mari merite în lupta cu o sectă satanică ce prinsese puternic în Petersburg și în împrejurimile acestuia și care ademenea nu numai ortodocși, ci și catolici. Numit arhiepiscop de Moghiliov și apoi și cardinal, era vizat mai dinainte pentru tiară. Avea cam la vreo patruzeci de ani, era de statură mijlocie și bine legat, cu fața roșie, nasul acvilin și sprâncenele stufoase. Se aprindea ușor și era iute, vorbea cu patimă, făcând gesturi ample și mai mult fascina auditorul, decât să-l convingă. Față de suveranul universal arăta neîncredere și antipatie, îndeosebi după ce răposatul papă, îndreptându-se spre sinod, cedase insistențelor împăratului și-l numise cardinal pe cancelarul imperial, marele mag universal, episcopul exotic Apolloniu, pe care Petru îl considera un catolic îndoielnic și un impostor neîndoios.

Conducătorul real, deși neoficial al ortodocșilor era starețul Ioan, foarte cunoscut în mijlocul poporului rus. Deși oficial era considerat episcop „în retragere", nu se retrăsese la nici o mănăstire, ci călătorea tot timpul în diverse direcții. Circulau pe socoteala sa o seamă de legende. Unii spuneau că ar fi înviat Feodor Kuzmici, adică împăratul Alexandru I[136], născut cam cu trei veacuri în urmă. Alții mergeau și mai departe, afirmând că ar fi adevăratul stareț Ioan, adică apostolul Ioan Evanghelistul, care nici n-ar fi murit niciodată și a început să se arate deschis, pe față, în ultima vreme. În ceea ce-l privește, el nu vorbea nici-

odată despre originea și tinerețea sa. Acum era foarte bătrân, dar sprinten, cu părul alb și barba tot așa, bătând pe alocuri în galben, ba chiar în verde, înalt, slab la trup, dar cu obrajii plini și ușor rumeni, cu ochi vioi și strălucitori, cu o expresie de înduioșătoare bunătate pe chip blând și la vorbă. Umbla întotdeauna îmbrăcat într-o rasă albă și-n mantie.

În fruntea protestanților prezenți la sinod se afla un teolog german, extrem de învățat, profesorul Ernst Pauli. Era un bătrânel uscățiv și mic de statură, cu o frunte enormă, avea nas ascuțit și bărbia și-o rădea cu grijă. Ochii lui erau neobișnuiți datorită privirii ieșite din comun, o privire sălbatic-blajină. Își freca tot timpul mâinile, dădea din cap, încrunta fioros din sprâncene, se bosumfla și, fulgerând cu privirea, scotea morocănos sunete sacadate: *So! nun! ja! so also!*"[137] Era îmbrăcat festiv — cu cravată albă și redingotă lungă de pastor, cu însemnele nu se știe cărui ordin pe ea.

Deschiderea sinodului fu impresionantă. Două treimi din uriașul templu închinat „unității tuturor cultelor" erau ocupate cu bănci și scaune pentru membrii sinodului; cealaltă treime o ocupa o tribună înaltă unde, pe lângă tronul imperial și un altul mai scund pentru marele mag — tot el cardinal-cancelar imperial —, se aflau șiruri de fotolii: în spate pentru miniștri, curteni și secretari de stat, iar lateral niște șiruri mai lungi a căror destinație nu era cunoscută. În balcoane erau orchestre, iar în piața alăturată se aliniaseră două regimente de gardă și bateria pentru salvele de onoare. Membrii sinodului oficiaseră deja slujbele în diverse biserici, astfel că deschiderea sinodului trebuia să fie pe deplin laică. La intrarea împăratului, însoțit de marele magistru și întreaga sa suită, orchestra începu să cânte „Marșul omenirii unite", ce slujea drept imn imperial internațional. Toți membrii sinodului se ridicară în picioare și fluturându-și pălăriile strigară tare de trei ori: „Vivat! Ura! Hoch!"

Împăratul se opri lângă tron și, întinzând cu măreață bunăvoință mâna, spuse cu o voce sonoră și plăcută: „Creștini de toate confesiunile! Iubiți supuși ai mei și frați! De la începutul domniei mele, binecuvântată de Cel de Sus cu fapte atât de minunate și glorioase, nu am avut vreodată motiv să fiu nemulțumit de voi. V-ați făcut întotdeauna datoria cu conștiinciozitate și credință. Dar pentru mine e prea puțin. Iubirea mea sinceră pentru voi, frați iubiți, cere în schimb tot iubire. Vreau ca voi să mă recunoașteți drept adevărat conducător în tot ceea ce fac pentru binele omenirii nu din simțul datoriei, ci din iubire fierbinte. Iată deci că, în afară de ceea ce fac pentru toată lumea, vreau să dau dovadă de bunăvoință aparte față de voi. Creștini, prin ce v-aș putea face fericiți? Ce să vă ofer, nu ca supuși ai mei, ci ca frați întru credință? Creștini! Spuneți-mi, ce anume prețuiți voi cel mai mult în creștinism? Căci numai aflând acest lucru voi ști încotro să-mi îndrept eforturile!" Se opri în așteptare. În templu era un vuiet surd. Membrii sinodului vorbeau între ei în șoaptă. Papa Petru, gesticulând aprins, le explica ceva celor din jurul său. Profesorul Pauli clătina din cap și plescăia crâncen din buze. Starețul Ioan, aplecat spre un episcop din răsărit și un capucin le șoptea ceva la ureche.

Așteptând câteva minute, împăratul se adresă sinodului pe același ton blând, în care însă răsuna o abia perceptibilă umbră de ironie „Dragi creștini, spuse el. Înțeleg cât este de greu pentru voi să dați un singur răspuns direct. Înțeleg și vreau să vă ajut. Din nefericire v-ați scindat încă din timpuri atât de vechi în diverse confesiuni și partide că poate nici nu aveți un singur lucru care să vă atragă pe toți. Dar dacă voi nu vă puteți pune de acord, eu sper să pun de acord toate confesiunile voastre, arătându-le aceeași iubire și fiind deopotrivă gata să întâmpin năzuința *adevărată* a fiecăreia dintre ele. Iubiți creștini! Eu știu că pentru mulți și nu pentru cei din urmă dintre voi lucrul cel mai de preț din creștinism este acea *autoritate spirituală* pe care

acesta o conferă reprezentanților săi legali, nu pentru avantajul lor personal, desigur, ci pentru binele comun, căci această autoritate este temeiul ordinii spirituale și al disciplinei morale necesare nouă tuturor. Iubiți frați catolici! O, cât de bine vă-nțeleg privirea și cât aș vrea să-mi sprijin puterea pe autoritatea conducătorului vostru spiritual! Ca să nu gândiți că vrem să vă lingușim și să spunem vorbe goale declarăm solemn: conform voinței noastre absolute, episcopul suprem al tuturor catolicilor, papa de la Roma, este readus de astăzi pe tronul său de la Roma, cu toate drepturile și privilegiile aferente acestui titlu și acestei catedre, acordate vreodată de predecesorii noștri, începând cu împăratul Constantin cel Mare. Iar de la voi, frați catolici, nu vreau în schimb decât să mă recunoașteți sincer, din adâncul inimii, pe mine drept unic protector și ocrotitor. Cine mă recunoaște ca atare cu sufletul și cugetul să vină aici, lângă mine." Și arată spre locurile goale de pe tribună. Atunci, cu strigăte de bucurie: *Gratias agimus! Domine! Salvum fac magnum Imperatorem!*[138] aproape toți părinții bisericii catolice, cardinali și episcopi, cea mai mare parte a mirenilor credincioși și peste jumătate din monahi se urcară pe tribună și, plecându-se până la pământ în direcția unde era împăratul, se așezară în fotolii. Dar jos, în mijlocul sinodului, drept și nemișcat ca o statuie de marmură, ședea la locul să papa Petru al II-lea. Toți cei din jurul său erau acum pe tribună. Dar ceata rărită de monahi și mireni rămași jos se trase înspre el, se strânse în jurul lui și de acolo se auzea un murmur reținut: *Non praevalebunt, non praevalebunt portae inferni.*[139]

Privind cu mirare la Papa, care rămăsese neclintit, împăratul prinse din nou a grăi: „Frați iubiți! Știu prea bine că sunt printre voi și dintr-aceia pentru care lucrul cel mai de preț în creștinism îl reprezintă *datina sfântă*, vechile simboluri, cântecele și rugăciunile, icoanele și ritualul slujbei din străbuni. Așa și este: ce poate fi mai scump decât aceste lucruri pentru un suflet religios? Aflați dară, iubi-

ții mei, că astăzi am semnat o hotărâre și au fost repartizate fonduri generoase Muzeului Universal de Arheologie Creștină din slăvitul nostru oraș imperial Constantinopol pentru culegerea, studierea și păstrarea tuturor monumentelor bisericești vechi, îndeosebi răsăritene, iar pe voi vă rog să vă alegeți chiar de mâine o comisie, formată din oameni de-ai voștri, care să stabilească împreună cu mine măsurile ce trebuie luate pentru ca obiceiurile și moravurile actuale să se apropie cât se poate de tare de tradițiile și rânduielile bisericii ortodoxe! Frați ortodocși! Cei cărora le este aproape de suflet această dorință a mea, cei ce mă pot numi din toată inima adevăratul lor conducător și stăpân să urce aici!" Și atunci cei mai mulți dintre ierarhii de la Răsărit și Miazănoapte, jumătate din foștii credincioși de rit vechi și peste jumătate din preoții, monahii și mirenii ortodocși urcară cu strigăte de bucurie pe tribună, privind cu coada ochiului la catolicii ce tronau plini de mândrie acolo. Dar starețul Ioan nu se clintea din loc și sufla greu. Și când gloata din jurul său se rări considerabil, el își părăsi locul și se trase mai aproape de Papa Petru și de cei care-l înconjurau. Îl urmară și ceilalți ortodocși care nu urcaseră pe tribună.

Și prinse din nou să vorbească împăratul: „Știu, iubiți creștini, că sunt printre voi și dintr-aceia care cel mai mult și cel mai mult prețuiesc în creștinism credința personală în adevăr și cercetarea liberă a Scripturii. Nu mai e, cred, nevoie să spun care este părerea mea. Știți, poate, că încă din tinerețe am scris o amplă lucrare de critică biblică. La vremea aceea lucrarea a produs oarece vâlvă și a marcat începutul notorietății mele. Și se vede treaba că în amintirea ei mi-a fost trimisă aici, chiar zilele astea, rugămintea Universității din Tübingen de a primi din partea-i diploma de onoare de doctor în teologie. Am pus să se răspundă că primesc cu plăcere și recunoștință. Iar astăzi, pe lângă acel Muzeu de Arheologie Creștină, am semnat și înființarea Institutului Mondial de Cercetare Liberă a

Sfintei Scripturi din Toate Unghiurile de Vedere Posibile și de Studiere a tuturor Științelor Auxiliare, cu un buget anual de un milion și jumătate de mărci. Pe cei cărora le e pe plac această dispoziție de suflet și care mă pot recunoaște cu inima curată drept conducător suveran îi invit să vină încoace, lângă noul doctor în teologie." Și pe frumoasele buze ale măreţului om zvâcni uşor un soi de zâmbet ciudat care aducea mai mult cu un rânjet. Mai bine de jumătate din savanții teologi o porniră spre tribună, deși cu oarece încetineală și nehotărâre. Toți aruncau câte o privire spre profesorul Pauli, care părea crescut din scaunul pe care ședea. Acesta își plecase mult capul, se cocoșase și se încovoiase. Învățații-teologi ce urcaseră pe tribună erau vizibili încurcați, iar unul dintre ei dădu deodată din mână a lehamite și, sărind direct jos, pe lângă scară, o porni șchiopătând ușor spre Pauli și spre acei câțiva ce rămăseseră lângă acesta. Profesorul își înălță fruntea și ridicându-se cu o mișcare oarecum incertă o porni pe lângă băncile rămase goale, însoțit de cei ce împărtășeau aceeași credință cu el și-i rămăseseră alături, și se așeză mai aproape de starețul Ioan și de Papa Petru, înconjurați și ei de ai lor.

Cei mai mulți participanți la marea adunare, printre care aproape întreaga ierarhie a Răsăritului și Apusului, se aflau pe tribună. Jos mai rămăseseră doar cele trei grupulețe alăturate de oameni strânși în jurul starețului Ioan, al Papei Petru și al profesorului Pauli.

Împăratul le vorbi cu tristețe în glas: „Ce mai pot să fac pentru voi? Oameni ciudați ce sunteți! Ce mai vreți de la mine? Eu nu știu. Spuneți-mi, dar, voi, voi înșivă, care sunteți creștini, părăsiți de cei mai mulți dintre frații și conducătorii voștri, acuzați de popor, spuneți-mi deci care este pentru voi lucrul cel mai de preț în creștinism?" Atunci, starețul Ioan, alb și drept ca o lumânare de ceară, se ridică și zise cu blândețe: „Mărite stăpân! Pentru noi, cel mai de preț în creștinism este însuși Christos —

El Însuși, și pornind de la El totul; căci noi știm că în El își are sălaș trupesc deplinătatea lui Dumnezeu. Însă și de la tine, mărite, suntem gata să primim orice lucru bun, dacă însă vom recunoaște în mâna ta generoasă mâna sfântă a lui Christos. Iar la întrebarea ta, ce-ai putea să faci pentru noi, iată răspunsul nostru drept: închină-te aici, în fața noastră, lui Iisus Christos, Fiul Domnului, Cel care s-a întrupat, a înviat și va veni, închină-te Lui și noi te vom primi cu iubire ca pe adevăratul înainte-mergător al Său, la cea de-a doua, măreață venire." Tăcu și-și aținti privirea pe chipul împăratului. Ceva rău se petrecea cu acesta. În el se stârnise aceeași furtună infernală ca atunci, în noaptea fatală. Își pierdu cu desăvârșire echilibrul interior, și toate gândurile lui se concentrară asupra unui singur lucru: ce să facă să își păstreze stăpânirea de sine aparentă și să nu se trădeze înainte de vreme. Făcea eforturi supraomenești ca să nu se azvârle urlând sălbatic asupra celui ce vorbise și să nu înceapă să-l roadă cu dinții. Deodată auzi glasul cunoscut, nepământean: „Taci și nu te teme de nimic." Tăcea. Numai fața-i încremenită și întunecată i se strâmbase toată, iar ochii-i azvârleau scântei. Între timp, atunci când cuvânta starețul Ioan, marele mag, ce ședea înfășurat cu totul în uriașa sa mantie în trei culori care-i acoperea purpura de cardinal, părea să facă pe sub ea nu știu ce mașinații. Ochii-i sclipeau, vădind concentrare, și mișca din buze. Prin ferestrele deschise ale templului se vedea cum se lățea pe cer un uriaș nor negru și curând se întunecă de-a binelea. Starețul Ioan nu-și putea lua ochii uimiți și înspăimântați de pe chipul împăratului cufundat în tăcere, și deodată, îngrozit, făcu un salt îndărăt și, întorcându-se cu spatele, strigă cu o voce sugrumată: „Copilașilor, e Antichristul!" Atunci se auzi asurzitor un tunet și în templu explodă un fulger sferic uriaș care îl acoperi pe stareț. Preț de o clipă totul încremeni, iar atunci când creștinii năuciți de tunet își veniră în fire, starețul Ioan zăcea mort.

Împăratul, livid dar calm, se adresă adunării: „Ați văzut judecata divină. Eu nu am dorit moartea nimănui, dar tatăl meu din ceruri își răzbună fiul iubit. E limpede. Cine și-ar putea încerca măsura cu Cel de Sus? Secretari! Notați: sinodul ecumenic al tuturor creștinilor, după ce focul din cer l-a doborât pe adversarul smintit al măriei sale divine, l-a recunoscut în unanimitate pe măritul împărat al Romei și al întregii lumi drept stăpânitor și conducător suprem."

Deodată templul fu străbătut de un cuvânt rostit tare și răspicat: *Contradicitur*[140]. Papa Petru al II-lea, roșu la chip precum focul, se ridică și, tremurând tot de mânie, își înălță cârja spre împărat: „Unicul nostru stăpânitor este Iisus Christos, Fiul lui Dumnezeu cel viu. Iar cine ești tu — ai auzit. Piei dintre noi, Cain ucigaș de frate! Piei, sălaș al diavolului! Prin puterea lui Christos eu, slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu, te alung pe vecie pe tine, câine scârbav, din ograda Domnului și te dau tatălui tău, Satana! Anatemă, anatemă, anatemă!" Cât timp a vorbit Papa, marele mag s-a foit neliniștit pe sub mantie și, mai tare decât ultima anatemă, bubui tunetul, iar ultimul papă căzu fără suflare. „Astfel vor pieri de mâna tatălui meu toți vrăjmașii mei" — spuse împăratul. *Pereant, pereant*[141] — strigară tremurânzi prinții Bisericii. El se întoarse și, sprijinit de umărul marelui mag, ieși încet pe ușa din spatele tribunei, însoțit de toată gloata. În templu rămăseseră doar cele două trupuri fără viață și o mână de creștini aproape morți de frică. Singurul care nu se pierduse cu firea era profesorul Pauli. Groaza ce-i cuprinsese pe toți ceilalți părea să fi trezit în el toate forțele spiritului. Și la înfățișare se schimbase — căpătase un aspect maiestuos și înălțător. Urcă cu pași deciși pe tribună și, așezându-se pe unul din locurile secretarilor de stat goale acum, luă o foaie de hârtie și începu să scrie ceva. Când termină, se ridică și citi cu voce de tunet: „Întru slăvirea unicului nostru mântuitor, Iisus Christos. Sinodul ecumenic al bise-

ricilor lui Dumnezeu, întrunit la Ierusalim, după ce preafericitul nostru frate Ioan, reprezentând creștinătatea de la Răsărit l-a demascat pe marele impostor și dușman al Domnului, arătând că acesta este adevăratul Antichrist prevestit de cuvântului Domnului, iar preafericitul nostru părinte Petru, reprezentând creștinătatea din Apus, l-a excomunicat definitiv, în mod legal și întemeiat, din sânul Bisericii Domnului, acum, în fața corpurilor acestor doi martori ai lui Christos, uciși pentru adevăr, hotărăște: să rupă orice legătură cu adunătura rătăcită și abjectă din jurul lui și, retrăgându-se în pustiu, să aștepte venirea negreșită a adevăratului nostru Domn Iisus Christos." Mulțimea se însufleți și răsunară cu tărie voci: „*Adveniat! Adveniat cito! Komm, Herr Jesu, Komm!*[142] Vino, Doamne Iisuse!"

Profesorul Pauli mai scrise ceva și apoi citi: „Adoptând în unanimitate acest prim și ultim document al celui din urmă sinod ecumenic, semnăm cu numele noastre" și făcu un semn prin care-i poftea pe cei de jos să vină. Urcară toți în grabă și semnară. La sfârșit semnă cu caractere mari gotice: *Duorum defunctorum testium locum tenens Ernst Pauli*[143]. „Să mergem acum cu chivotul ultimului nostru testament!" — spuse el, arătând spre cei doi morți. Corpurile fură puse pe niște tărgi. Creștinii o porniră încet, cântând imnuri latinești, nemțești și ortodoxe, către ieșirea din Haram-esh-Sherif. Aici procesiunea fu oprită de un secretar de stat trimis de împărat și însoțit de un ofițer și un pluton de armată. Soldații se opriră la intrare, iar secretarul de stat se urcă pe tribună și citi: „Hotărârea maiestății sale divine: pentru ca toți creștinii să ia aminte și pentru a-i apăra pe aceștia de oameni rău-intenționați care iscă discordie și duc în ispită, considerăm întemeiat ca trupurile fără viață ale celor doi instigatori uciși de focul ceresc să fie expuse public pe strada Creștinilor (Haret-en-Nasaara), la intrarea în principala catedrală a acestei religii purtând hramul Mormântului Domnului și totodată

al Învierii, pentru ca toată lumea să se convingă de moartea lor. Adepții lor, care refuză cu înverșunare bunăvoința noastră și, nesocotiți, nu vor să vadă semnele prea clare ale divinității înseși, sunt iertați prin mila noastră și grația tatălui nostru ceresc de la moartea prin focul venit din ceruri pe care ar merita-o și sunt lăsați în voia lor cu o unică interdicție, pentru binele tuturor: să nu se așeze în orașe sau în alte locuri populate, ca să nu-i tulbure ori să-i ducă în ispită pe oamenii nevinovați și simpli cu scornelile lor răuvoitoare." După ce acesta termină, la semnalul ofițerului opt soldați se apropiară de tărgile pe care erau corpurile.

„Să se facă cele scrise", — spuse profesorul Pauli, și creștinii ce purtau tărgile li le dădură fără o vorbă soldaților care plecară prin poarta de nord-vest; iar creștinii, ieșind pe poarta de nord-est, o porniră în grabă spre Ierihon, pe lângă Muntele Măslinilor, pe un drum de pe care jandarmii și două regimente de cavalerie goniseră în prealabil mulțimea de oameni strânși acolo. Hotărâră să aștepte câteva zile pe colinele pustii de lângă Ierihon. A doua zi de dimineață sosiră de la Ierusalim niște pelerini cunoscuți și le povestiră ce se petrecuse la Sion. După prânzul de la curte, toți membrii Sinodului au fost invitați în uriașa sală a tronului (lângă locul unde se presupunea a fi fost tronul lui Solomon) și împăratul, adresându-se reprezentanților ierarhiei catolice, le-a spus că în mod evident binele Bisericii cere de la ei să-și aleagă neîntârziat un urmaș destoinic al apostolului Petru, că din motive de timp alegerile trebuie să fie sumare, că prezența sa, a împăratului, ca reprezentant și conducător al întregii lumi creștine, va compensa cu vârf și îndesat lipsurile din cadrul ritualului și că el, în numele tuturor creștinilor, propune Sfântului Colegiu să fie ales iubitul său prieten și frate Apolloniu, așa fel încât strânsa lor legătură să facă temeinică și indestructibilă unitatea bisericii și a statului, pentru binele lor comun. Sfântul Colegiu s-a retras într-o încăpere specială

pentru conclav și peste o oră și jumătate s-a întors cu noul papă Apolloniu. Iar în timp ce aveau loc alegerile, împăratul îi convingea blând, înțelept și elocvent pe reprezentanții ortodocși și protestanți ca, ținând cont de noua și măreața eră din istoria creștinătății, să lase deoparte vechile neînțelegeri, dându-și, ca zălog, cuvântul că Apolloniu va ști cum să șteargă toate abuzurile de putere săvârșite de-a lungul istoriei. Convinși prin această cuvântare reprezentanții confesiunii ortodoxe și protestante au alcătuit act de unire a bisericilor și, atunci când Apolloniu și cardinalii au intrat în sală în strigătele de bucurie ale întregii adunări, un arhiereu și un pastor protestant i-au înmânat hârtia. *Accipio et approbo et laetificatur cor meum*[144] — a rostit Apolloniu, semnând documentul. „Sunt un adevărat ortodox și un adevărat protestant, tot așa cum sunt un adevărat catolic", a mai adăugat sărutându-se prietenește cu grecul și neamțul. Apoi s-a apropiat de împărat, care l-a îmbrățișat și l-a strâns îndelung la piept. În timpul acesta au prins să gonească în toate direcțiile prin palat și prin templu niște punctulețe luminoase. Ele se făceau din ce în ce mai mari prinzând forme iridiscente de stranii creaturi; de sus au prins să cadă flori nemaivăzute pe pământ, umplând aerul cu arome necunoscute. De undeva de sus se auzeau sunete fermecătoare, mergând direct la suflet și la inimă, scoase de instrumente muzicale nemaiauzite, iar vocile angelice ale unor cântăreți nevăzuți îi slăveau pe noii stăpâni ai cerului și pământului. În timpul acesta, din colțul nord-vestic al Palatului Central, de sub *kubbet-el-aruah*, „cupola sufletelor", unde, după cum cred musulmanii, s-ar afla intrarea în Infern, a răzbătut un vuiet teribil. Când cei prezenți s-au deplasat poftiți de împărat într-acolo, au auzit cu toții clar glasuri nenumărate, voci subțiri și țipătoare cam ca de copii, ori ca de diavoli, ce spuneau: „Venit-a ziua, dați-ne drumul, mântuitori ai noștri, mântuitori ai noștri!" Dar atunci când Apolloniu, plecat asupra stâncii, a strigat de

trei ori ceva într-o limbă necunoscută, vocile au tăcut și vuietul subteran a încetat. Între timp o mulțime uriașă a înconjurat din toate părțile Haram-esh-Sherif. La căderea nopții împăratul, însoțit de noul papă, a ieșit pe balconul de la răsărit, stârnind o furtună de ovații. A salutat prietenește în toate părțile, în timp ce Apolloniu lua din niște coșuri mari aduse de cardinalii-diaconi și arunca încontinuu în aer niște minunate lumânări romane, rachete și roți de foc, ce se aprindeau la atingerea mâinii lui: când sidefii-fosforescente, când sclipind în toate culorile curcubeului. Și toate acestea, atunci când ajungeau la pământ, se transformau în nenumărate foi de toate culorile cu indulgențe pentru iertarea păcatelor trecute, prezente și viitoare. Exaltarea populară depăși orice limită. E drept că unii afirmau că au văzut cu ochii lor cum indulgențele se preschimbau în broaște și năpârci mai mult decât scârboase. Și cu toate acestea cei mai multi erau în extaz. Serbările populare au mai ținut câteva zile, și trebuie spus că noul papă-făcător de minuni a ajuns să făptuiască lucruri atât de uimitoare și de incredibile, încât ar fi absolut inutil să mai fie relatate.

În timpul acesta creștinii aflați lângă înălțimile pustii ale Ierihonului se dedicaseră postului și rugăciunii. În seara celei de-a patra zile, după lăsarea întunericului, profesorul Pauli cu nouă însoțitori călare pe măgari și cu o căruță pătrunseră în Ierusalim și mergând pe străzi lăturalnice, pe lângă Haram-esh-Sherif, ieșiră pe Haret-en-Nasaara și se apropiară de intrarea în Catedrala Învierii unde, pe caldarâm, zăceau trupurile Papei Petru și starețului Ioan. La ora aceea strada era pustie, tot orașul era adunat la Haram-esh-Sherif. Soldații de gardă dormeau somn adânc. Cei veniți după corpurile lipsite de viață constatară că acestea nu erau defel atinse de putrezeală, ba chiar nu erau nici țepene și grele. Ridicându-le pe targă și acoperindu-le cu mantalele aduse, se întoarseră pe aceleași drumuri ocolite la ai lor, și cum lăsară tărgile pe

pământ suflul vieții intră în cei morți. Aceștia începură să se miște, încercând să arunce de pe ei mantalele în care erau înveliți. Toți prinseră a-i ajuta cu strigăte de bucurie. Curând cei doi înviați se ridicară în picioare întregi și nevătămați. Și zise starețul Ioan înviat: „Iată, copilașilor, că nu ne-am despărțit. Și uite ce-o să vă spun eu vouă acum: e timpul să împlinim ultima rugăciune a lui Christos pentru discipolii Săi, ca ei să fie uniți, așa cum sunt El cu Tatăl — uniți. Așa că, pentru această uniune a lui Christos, să-l cinstim, copiii mei, pe prea iubitul frate al nostru Petru. Fie ca el să păstorească de acum înainte oile lui Christos. Așa să știi, frate!" Și-l îmbrățișă pe Petru. Apoi se apropie profesorul Pauli: *Tu es Petrus!* — îi spuse el papei — *Jetzt ist es ja gründlich er wiesen und ausser jedem Zweifel gesetzt*[145]. Și-i strânse cu putere mâna dreaptă cu mâna sa dreaptă, iar stânga i-o întinse starețului Ioan cu cuvintele: *So also, Väterchen — nun sind wir ja Eins in Christo*[146]. Astfel se săvârși uniunea bisericilor în noaptea neagră, în loc înalt și retras. Dar deodată întunericul nopții fu sfâșiat de o sclipire orbitoare și pe cer apăru semn măreț: o femeie, învăluită în soare, cu luna la picioare, iar pe cap cu o cunună din douăsprezece stele. Apariția rămase un timp pe loc, apoi o porni încetișor spre miazăzi. Papa Petru își înălță cârja și strigă: „Iată prapurul nostru! Să mergem, să-l urmăm!" Și o porni în direcția vedeniei, însoțit de ambii stareți și de toată ceata de creștini, spre Muntele Sfânt, spre Sinai...

(*Aici cel ce citea se opri.*)

DOAMNA: De ce nu continuați?

DL Z: Manuscrisul se oprește aici. Părintele Pansofie n-a apucat să-și termine povestirea. Bolnav fiind, îmi spunea că vrea să scrie mai departe — „imediat cum mă fac bine". Însă nu s-a mai făcut bine, și sfârșitul povestirii e îngropat împreună cu el la Mănăstirea Sf. Daniil.

DOAMNA: Dar vă aduceți aminte ce vă spunea, așa că povestiți-ne.

DL Z: Țin minte numai în linii mari. După ce conducătorii spirituali și reprezentanții creștinismului s-au retras în Deșertul Arab, unde veneau la ei din toate țările mulțime de apărători inveterați ai adevărului, noul papă a putut să-i uimească și să-i corupă cu minunile și minunățiile sale în continuare, nestânjenit de nimeni, pe ceilalți creștini lipsiți de credință adâncă și care nu fuseseră încă dezamăgiți de Antichrist. Acesta a declarat că prin forța cheilor sale a desferecat ușile dintre lumea pământească și cea de apoi, și, într-adevăr, comunicarea viilor cu morții devenise un fapt comun și se dezvoltaseră noi și nemaivăzute soiuri de dezmăț mistic și demonolatrie. Însă de-abia începu împăratul să creadă că stă bine înfipt în sol religios și se declară, la insistențele tainice ale glasului „tatălui", unică adevărată întrupare a supremei divinități, că o nouă nenorocire se abătu asupra sa: se răsculară evreii. Acest popor, care ajunsese pe-atunci la treizeci de milioane, nu era complet străin de pregătirea și consolidarea succeselor mondiale ale supraomului. Iar atunci când se mutase la Ierusalim, alimentând în mediul evreiesc zvonurile cum că principala lui menire ar fi să instaureze domnia lui Israel peste lume, evreii îl recunoscuseră drept Mesia, iar devotamentul lor exaltat nu avea limite. Și iată că deodată s-au răsculat, plini de mânie și sete de răzbunare. Această cotitură, indicată și în Scriptură, și în datină aș zice că părintele Pansofie a redat-o cam simplist și cam realist. E vorba despre faptul că evreii, care-l considerau pe împărat israelit adevărat și desăvârșit, descoperiră întâmplător că acesta nici măcar *nu era tăiat împrejur*. În aceeași zi întreg Ierusalimul, iar a doua zi întreaga Palestină, erau cuprinse de răscoală. În locul devotamentului fierbinte și nemărginit față de mântuitorul lui Israel, față de făgăduitul Mesia, crescu o ură la fel de nemărginită și de fierbinte față de acest crud, mincinos și nerușinat impostor. Toată evreimea se ridică precum un singur om și dușmanii acesteia văzură plini de

uimire că în profunzimea sa sufletul lui Israel nu se hrănește cu socotelile și dorințele lui Mamona, ci cu forța unui sentiment sincer —speranța și mânia credinței sale seculare în Mesia. Împăratul, care nu se așteptase la o asemenea explozie dintr-odată, își pierdu stăpânirea de sine și emise un decret prin care îi condamna la moarte pe toți evreii și creștinii nesupuși. Multe mii și zeci de mii de oameni care nu apucaseră să se înarmeze fură uciși fără milă. Însă curând milioanele de evrei înarmați puseră stăpânire pe Ierusalim și-l încuiară pe Antichrist în Haram-esh-Sherif. Acesta nu avusese la dispoziție decât o parte a gărzii, care nu putuse face față masei de inamici. Împăratul reuși, cu ajutorul artei magice a papei, să străbată printre atacanți și curând apăru din nou în Siria cu o armată nenumărată formată din păgâni din diverse triburi. Cu toate că șansele de succes erau foarte mici, evreii îi porniră în întâmpinare. Însă abia se întâlniră cele două armate, că se produse un cutremur de o forță nemaivăzută sub Marea Moartă, lângă care erau dispuse oștirile imperiale, se deschise craterul unui mare vulcan, iar torentele de foc, contopindu-se într-o mare de vâlvătaie, îl înghițiră și pe împărat, și nenumăratele lui oștiri, și pe papa Apolloniu ce nu se dezlipea de împărat și căruia nu-i mai fu de nici un folos toată magia sa. Între timp, evreii fugiră spre Ierusalim, implorând cu groază și tremur ajutorul Dumnezeului lui Israel. Când zăriră orașul sfânt, cerul fu despicat de un fulger mare de la răsărit către asfințit și ei Îl văzură pe Christos coborând către ei în veșminte regești și cu rănile de la piroane pe mâinile larg deschise. În același timp, dinspre Sinai către Sion se deplasa mulțimea de creștini conduși de Petru, Ioan și Paul, iar din toate părțile soseau în grabă și alte mulțimi extaziate: erau toți evreii și creștinii uciși de Antichrist. Înviaseră și, împreună cu Christos, își instauraseră pe o mie de ani domnia.

Aici voia părintele Pansofie să-și încheie povestirea care nu avea ca temă catastrofa generală a omenirii, ci doar deznodământul procesului nostru istoric constând în ivirea, proslăvirea și prăbușirea lui Antichrist.

POLITICIANUL: Și credeți că acest deznodământ este atât de aproape?

DL Z: Ei, va mai fi multă vorbărie și foială pe scenă, însă drama e scrisă până la capăt și nici spectatorilor, nici actorilor nu le este permis să-i aducă vreo schimbare.

DOAMNA: Dar de fapt care e sensul acestei drame? Eu totuși nu pricep de ce Îl urăște Antichristul domniei voastre așa de tare pe Dumnezeu, când el însuși în esență e bun, nu rău.

DL Z: Păi tocmai asta e, că *nu e bun în esență*. Aici e tot sensul. Și îmi retrag cuvintele de mai-nainte că „numai prin zicători nu-l poți explica pe Antichrist". Se explică în întregime printr-o singură zicătoare, foarte simpluță, de altfel: *Nu tot ce strălucește e aur*. Căci acest bine contrafăcut sclipește de nu mai poate, însă dincolo de sclipire nu se află absolut nimic.

GENERALUL: Dar trebuie să luați aminte când anume se lasă cortina în această dramă: când are loc un război, o ciocnire între două oștiri! Și iată că finalul discuției noastre s-a întors la începutul acesteia. Cum vă place lucrul ăsta, prințe?... Doamne! Unde-i prințul?

POLITICIANUL: Dar n-ați văzut? A plecat ușurel în acel moment dramatic în care starețul Ioan îl strânge cu ușa pe Antichrist. Atunci n-am vrut să întrerup lectura, iar pe urmă am uitat.

GENERALUL: A fugit, pe cinstea mea, e a doua oară că fuge! Cât a încercat să se țină tare. Și totuși, la momentul în care s-a spus lucrurilor pe nume nu a mai rezistat. O, Doamne, Dumnezeule!

NOTE

Notele de mai jos propun cititorului acestei variante românești a lucrării lui Vladimir Soloviov informații despre anumite realități rusești sau legate de Rusia (de ordin geografic, istoric, cultural), foarte clare pentru cititorul rus, dar care ar putea genera dificultăți în înțelegerea textului purtătorilor unei alte culturi. Sunt, de asemenea, oferite variante românești pentru fragmentele de text care apar în original în alte limbi decât limba rusă și păstrate astfel, în marea lor majoritate, în traducere. Notele mai oferă unele trimiteri spre alte texte, îndeosebi spre cel biblic.

1 Una dintre sectele religioase rar întâlnite în Rusia secolului al XIX-lea. Conform datelor din *Dicționarul enciclopedic* Brockhaus-Efron (Petersburg, 1890–1907), acești sectanți au fost semnalați în regiunea Biisk din Altai, unde „prin unele locuri credincioșii de rit vechi alcătuiesc două treimi din totalul populației" (vol. 57, p. 329).
2 Este vorba despre lucrările: *Istoria și viitorul teocrației*, Zagreb, 1887; *L'idée russe*, Paris, 1888 (ed. rusă: *Ideea rusă*, Moscova, 1911), *La Russie et l'Eglise Universelle*, Paris, 1889 (ed. rusă: *Rusia și Biserica universală*, Moscova, 1911). — p. 29.
3 *Istoria universală este judecata universală* (germ.). — p. 33.
4 Sf. Alexie (sfârșitul secolului XIII–1378) — mitropolit al Rusiei (1354), a susținut politica de unificare statală a cnejilor moscoviți; practic a fost conducătorul statului moscovit până când cneazul Dmitri Donskoi (v. nota 6) a atins vârsta la care și-a putut intra cu adevarat în atribuții. — p. 33.
5 Sf. Serghei din Radonej (1315–1392) — întemeietorul și egumenul mănăstirii Sf. Treimi (aflată pe teritoriul orașului Serghiev Posad, la 71 km nord de Moscova), a susținut activ

politica de unificare statală și de eliberare națională a cneazului Dmitri Donskoi (v. nota 6), de care era foarte apropiat. — p. 33.

6 Dmitri Donskoi (1351–1389) — mare cneaz al Moscovei (din 1359) și al Vladimirului (din 1362), fiul lui Ivan al II-lea. S-a aflat în fruntea luptei armate a poporului rus împotriva tătaro-mongolilor. A fost supranumit Donskoi după bătălia cu tătarii Hoardei de Aur a lui Mamai de la Kulikovo, în amontele Donului, unde a dat dovadă de un deosebit talent de comandant de oști(1380). În timpul domniei sale Moscova și-a întărit poziția dominantă între cnezatele ruse. A fost primul care a transmis un titlu de mare cneaz fără acordul Hoardei de Aur. — p. 33.

7 Apoc. XIII, 11–15. — p. 34.

8 Apoc. XIII, 13. — p. 34.

9 Apoc. XIII, XIV. — p. 35.

10 *Că artificiul va deveni capodopera sa* (germ). Joc de cuvinte: Haupt*werk* (capodoperă) — Feuer*werk* (foc de artificii). — p. 35.

11 Termenul de panmongolism apare pentru prima dată la Soloviov ca titlu al unei poezii scrise la 1 octombrie 1894 și publicate în revista Voprosy zhizni" (1905, nr. 8, p. 104). — p. 35.

12 Frăția Senusia — ordin politico-religios musulman fondat în 1837, purtând numele lui Sidi-Senusi, cunoscutul propovăduitor al învățăturii musulmane în Africa. Scopul frăției era convertirea necredincioșilor și formarea unui puternic stat mahomedan independent. În 1883 erau trei milioane de senusiți. Frăția kelanilor, după cum scrie Soloviov în recenzia la cartea fondatoarei neobudismului Elena Blavatskaia *The Key to Theosophy* (Londra, New York, 1889), a fost descoperită de un misionar francez în Tibet la începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea. — p. 36.

13 Soloviov a scris de două ori despre Blavatskaia: o scurtă recenzie la cartea acesteia *The Key to Theosophy* (apărută în „Russkoie obozrenie" în anul 1890, luna august) și un mic articol de dicționar (S.A. Vengherov, *Kritiko-bibliograficeskii slovar' russkikh pisatelei i uchonykh*, Sankt-Petersburg, 1892). Fratele lui Vladimir Sergheevici Soloviov, Vsevolod Sergheevici,

s-a ocupat serios de opera Elenei Blavatskaia. Din cauza inițialelor identice ale celor doi frați au apărut numeroase confuzii între cei doi. — 37.

14 Apoc. XIII, 3–5. — p. 37.

15 Matei IV, 1–11; Marcu I, 12–13; Luca IV, 1–13. — p. 37.

16 În varianta românească s-a renunțat la un mic fragment din prefața autorului, în care sunt referiri la câteva articole anexate lucrării la prima ei apariție în volum. — p. 37.

17 Narodnicism — ideologie și mișcare a intelectualității din Rusia între anii 1861 și 1895, care exprima interesele țăranilor și se pronunța împotriva iobăgiei și pentru răsturnarea autocrației pe calea unor revoluții țărănești. În cadrul mișcării se cunosc două curente: revoluționar și liberal. Inițiatorii mișcării sunt A.I. Herzen, N.G. Cernâșevski; dintre ideologi fac parte M.A. Bakunin, P.L. Lavrov, P.N. Tkaciov. — p. 39.

18 Lev Nikolaevici Tolstoi (1828–1910) — conte, scriitor rus, din punct de vedere cronologic al doilea dintre cei trei Tolstoi scriitori, autorul romanelor *Război și pace, Anna Karenina, Învierea,* a numeroase povestiri, al unor piese de teatru. În concepția sa filozofică locul central îl ocupă conceptul neîmpotrivirii la rău prin violență (teoria nonviolenței) și cel al autodesăvârșirii morale. — p. 39.

19 Doi dintre organizatorii mișcării pacifiste. Foarte cunoscută este scriitoarea austriacă, baroana Berta von Suttner (1843–1914), care a editat revista Die *Walffen nieder!*" —*Jos armele*! (1892–1899) și a scris romanul cu același titlu, roman ce s-a bucurat de apreciere. Scriitoarea a primit Premiul Nobel pentru pace în 1905. — p. 39.

20 În textul original jocul de cuvinte se bazează pe sensurile secundare ale cuvintelor rusești *kit* — „balenă: persoană foarte importantă, care joaca un rol decisiv într-o situație; (v. și credința că pământul este susținut de trei balene) și *ryba* — „pește": persoană apatică, înceată, indiferentă față de orice s-ar întâmpla în preajma ei. — p. 39.

21 *Să fie ascultată și prima parte* (lat.) — p. 41.

22 „Săracii cu duhul", persoane cu deficiențe în dezvoltarea psihică, erau considerați de către credincioși în Rusia veche drept clarvăzători și prezicători. — p. 45.

23 În textul original Politicianul subliniază forma internă latinească a cuvântului *aureolă* (folosind *aureol* în loc de *oreol*, care a intrat în limba rusă prin împrumutul francez *auréole*). Inițial *corona aureola* însemna „cunună de aur", iar în literatura creștină — „nimb" deasupra capului unui sfânt. Jocul verbal din textul rusesc este bazat pe evidențierea formei bisericești, mai timpurii, a cuvântului. — p. 46.

24 Tratatul de pace de la Nystad — tratat între Rusia și Suedia, care a pus capăt Războiului Nordului dintre anii 1700 și 1721. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi — tratat între Rusia și Poartă (10/21 iulie 1774), prin care s-a încheiat primul război ruso-turc. În urma Războiului Nordului Rusia obținea ieșirea la Marea Baltică și stăpânirea asupra Livoniei, Estoniei și a unei părți din Karelia. Prin tratatul din 1774 dobândea teritorii în nordul și nord-estul Mării Negre, precum și dreptul de navigație pentru vasele comerciale în Marea Neagră și prin strâmtori. În plus, căpăta și dreptul de a-i proteja pe supușii ortodocși din Imperiul Otoman.— p. 49.

25 Aluzie la altă lucrare a lui Soloviov, *Opravdanie dobra (Îndreptățirea binelui)*. — p. 49.

26 Helmut Karl Moltke (1800–1891) — general, feldmareșal german, teoretician al războiului. A promovat ideile inevitabilității războiului, atacului prin surprindere și ale zdrobirii fulgerătoare a inamicului prin încercuire. — p. 53.

27 Mihail Dmitrievici Skobeliov (1843–1882) — general rus de infanterie, a participat la numeroase acțiuni militare. În timpul războiului împotriva turcilor din 1877–1878 a fost comandant de divizie în bătălia de la Șipka-Șeinovo. — p. 53.

28 Vladimir al II-lea Monomahul (1053–1125) — fiul lui Vsevolod I și al fiicei împăratului Imperiului bizantin Constantin Monomahul, cneaz al Smolenskului (1067), al Cernigovului (1078) și Pereiaslavl (1093), mare cneaz al Kievului (1113), a luptat împotriva fărâmițării Rusiei și a războaielor interne feudale. În *Învățăturile* sale și-a îndemnat fiii să consolideze unitatea Rusiei. — p. 59.

29 Smerd — țăran care trăia în obști în vechea Rusie (sec. IX–XIV). Inițial smerzii erau țărani liberi, dar, odată cu dezvoltarea re-

lațiilor feudale, intră treptat într-o relație de dependență față de feudali. — p. 59.

30 Autorul recurge la o relatare foarte liberă a cronicii *Povest' vremennykh let – Povestea anilor de demult* (secolul al XII-lea), în care istoria Rusiei este înțeleasă în legătură cu istoria universală și cu istoria lumii slave. — p. 59.

31 Ivan al IV-lea cel Groaznic (1530–1584) — mare cneaz al „întregii Rusii", primul țar rus (din 1547). În timpul domniei sale s-au înfăptuit reforme, au fost cucerite hanatele Kazan și Astrahan, s-au stabilit legături comerciale cu Anglia, a fost creată prima tipografie la Moscova. Pentru întărirea autocrației, în politica internă a fost introdusă *oprichnina* (1565) — un sistem de măsuri care să contracareze presupuse trădări în rândul nobilimii: represiuni în masă, pedepse cu moartea, confiscări de pământuri etc. — p. 59.

32 *Vorbiți numai în numele dumneavoastră, domnule!* (fr.) — p. 60.

33 Rurik— dinastie de cneji ruși, printre care marii cneji ai Kievului, Moscovei, Vladimirului (sfârșitul secolului IX— secolul XIV; ultimul Rurik este țarul Feodor Ivanovici), considerați urmași ai comandantului de oști scandinav Rurik, cel care, conform cronicii, a fost chemat de slavi să domnească la Novgorod, împreună cu frații săi Sineus și Truvor. Rurik este considerat întemeietorul statului rus— p. 60.

34 Monahi ruși care au alcătuit două dintre cele mai de seamă cronici ale Rusiei vechi: — p. 60.

35 *Glumiți!* (fr.) — p. 61.

36 Războiul împotriva turcilor din anii 1877–1878, provocat de mișcarea de eliberare națională din Balcani și de ascuțirea contradicțiilor internaționale din Orientul Mijlociu. — p. 62.

37 Bătălia de la Aladja-Han, din octombrie 1877, a hotărât deznodământul războiului ruso-turc pe scena din Caucaz. Aici a fost utilizat pentru prima dată telegraful în dirijarea armatelor rusești. — p. 62.

38 Dragoni — cavaleriști în armatele europene și în armata rusă în secolele XVII–XX; formă apărută în Franța, în secolul al XVI-lea — p. 62.

39 Sotnik — ofițer de cazaci, comandant al unei unități de cavalerie compusă din o sută de soldați și numită „sotnie". — p. 64.

40 Uriadnik — grad de subofițer în armatele de cazaci. — p. 65.

41 Raskolnici (sau staroveri, credincioși de rit vechi) — denumirea oficială, în Rusia, a adepților credinței de rit vechi, a celor care au refuzat să recunoască reforma bisericească a lui Nikon din 1653–1656 și care, în urma sciziunii („raskol") bisericii ruse au format o fracțiune potrivnică bisericii pravoslavnice ruse. Credincioșii de rit vechi au fost persecutați și prigoniți până în anul 1906 de regimul țarist, motiv pentru care o mare parte din ei și-au părăsit meleagurile natale, stabilindu-se în alte locuri. Rușii lipoveni care trăiesc pe teritoriul României sunt urmați ai raskolnicilor. — p. 66.

42 Este vorba despre cei doi tâlhari răstigniți împreună cu Iisus Christos (Luca XXIII, 39–43). — p. 70.

43 *Să fie ascultată și partea a doua* (lat.). — p. 75.

44 *Persoana în discuție* (fr.). — p. 75.

45 La sfârșitul anului 1872, comandamentul militar rus a elaborat un plan de atac asupra orașului Hiva din Asia Centrală, simultan dinspre nord, est și vest. În primăvara anului 1873 acest plan a fost realizat de către o armată rusească cu un efectiv de 12 000 de oameni (cu 56 de tunuri). La 29 mai armatele din Hiva au capitulat, iar în 12 august 1873 Regatul Hiva a recunoscut dependența sa de Rusia. — p. 76.

46 Poprișcin — personaj gogolian, consilier titular (cin de rangul 9, conform *Tabelului rangurilor* alcătuit de Petru I, cin care dădea dreptul la titlul personal de nobil),„autor" al *Însemnărilor unui nebun*, care, în delirul său, se crede regele Ferdinanad al VIII-lea al Spaniei. — p. 78.

47 *Macrobiotica* — titlul celei de-a cincea ediții (1805) a cărții medicului german H.F. Hufeland (1762–1836) *Der Artz, der das Leben verlängerte*, care se bucura de mare popularitate la începutul secolului al XIX-lea. — p. 80.

48 *Duhovnic* (fr.) — p. 82.

49 Arie (Arius) (c. 256–336) — preot creștin din Alexandria, fondatorul arianismului (doctrină religioasă creștină în secolele IV-VI care nega identitatea de substanță dintre Christos și Dumnezeu), declarat eretic de Conciliul de la Niceea (325). — p. 84.

50 Apollinariu (Apollinaris) (313–390) — episcop de Laodiceea, a cărui erezie, care nega cugetul uman al lui Christos, a fost condamnată de biserică în anul 375. — p. 84.
51 Legătura dintre porci și diavoli se bazează pe cunoscuta pildă biblică despre vindecarea unui îndrăcit (Marcu V, 2–15). — p. 84.
52 [*Poftiți*] *în vagoane, domnilor!* (*fr.*). — p. 87.
53 Citatele din acest paragraf sunt reminiscențe literare, cuvinte ale unor cântece populare, versuri scrise de poeții romantici ruși A.S. Pușkin (1799–1837) și M.I. Lermontov (1814–1841) cunoscute oricărui rus. — p. 88.
54 *În mare* (fr.). — p. 88.
55 *Depinde* (fr.). p. 89.
56 General-porucik — grad militar în armata rusă țaristă, superior celui de general-locotenent. — p. 89.
57 Generalul Aleksandr Vasilievici Suvorov (1729–1800) în timpul campaniilor elvețiene și italiene din 1799, a învins oștirile franceze pe râurile Eda și Trebbia și la Novi, iar apoi a traversat Alpii Elvețieni ieșind din încercuire. În timpul războaielor punice dintre Roma și Cartagina (secolele III-II î. Chr.) o traversare a Alpilor au reușit oștile lui Hannibal. — p. 90.
58 Autorul versurilor. — p. 90.
59 Trei dintre principalii promotori ai politicii reacționare din Rusia anilor 1815–1852. M.L. Magnițki (1778–1855) a activat în domeniul învățământului și este cunoscut pentru duritatea măsurilor împotriva oricărui „suflu nou" în învățământul superior (după o inspecție la Universitatea din Kazan a propus închiderea acesteia și „distrugerea în cadru festiv a clădirii" universității). Arhimandritul Fotie (1792–1838) a avut un rol foarte important în intrigile de la curte, fiind foarte apropiat de contele A.A. Arakceev (1769–1834), favoritul țarului Alexandru I (v. nota 136). Din 1808 Arakceev este ministru de război, iar din 1810 — șeful departamentului militar al Consiliului de Stat. Între 1815 și 1825 este, practic, cel care conduce statul rus, promovând o politică extremistă, de despotism polițienesc, de înăbușire foarte dură a oricăror forme de expresie a nemulțumirilor sociale. — p. 90.

60 Decembriștii — nobilii ruși care au pregătit și înfăptuit „în decembrie 1825" revolta armată antifeudală și orientală împotriva autocrației. Mișcarea a fost brutal reprimată. — p. 91.

61 *În sfârșit* (fr.). — p. 91.

62 În 1830 (3–7 iunie) în orașul Sevastopol a avut loc o revoltă a marinarilor, meseriașilor și sărăcimii împotriva măsurilor polițienești dure luate în timpul carantinei împotriva ciumei. Timp de patru zile orașul s-a aflat în mâinile răsculaților. Revolta a fost reprimată. — p. 91.

63 În 1899 Rusia a marcat pe scară largă centenarul nașterii poetului național A.S. Pușkin, în ziare și reviste s-au publicat numeroase articole despre viața și creația poetului. Soloviov a scris, la rândul său, despre Pușkin. — 76.

64 Alexandru al II-lea (1818–1881) — împărat al Rusiei din 1855, fiul cel mai mare al lui Nicolae I. Ca urmare a înfrângerii din Războiul Crimeii (1853–1856), în condițiile situației tensionate create, a fost nevoit să elibereze țăranii-iobagi și să înfăptuiască o serie întreagă de alte reforme (a zemstvelor, juridică, militară ș.a.) care au favorizat dezvoltarea relațiilor de tip capitalist în Rusia. — p. 91.

65 Tratatul de pace care a încheiat războiul antiotoman din 1877–1878. — p. 93.

66 Anglia și Austro-Ungaria au cerut discutarea tratatului de pace încheiat la 19 feb./3 mart. 1878 în cadrul unui congres internațional, fapt ce s-a petrecut la Congresul de la Berlin din iunie–iulie 1878. — p. 93.

67 Revolta națională indiană din 1857–1859 împotriva dominației coloniale engleze, înăbușită cu cruzime. — p. 95.

68 Alianță politico-militară dintre Rusia și Franța (1891–1917) materializată prin Acordul din 1891 și Convenția militară din 1892. Părțile se obligau să-și acorde ajutor militar în caz de atac al Germaniei sau Austro-Ungariei asupra Rusiei ori al Italiei sau Germaniei asupra Franței. — p. 96.

69 Războiul din 1888 purtat de Cuba și de Filipine împotriva dominației coloniale a Spaniei, război în care Statele Unite ale Americii au fost de partea celor care luptau pentru independență. — p. 97.

70 Petrușka Uksusov — personajul principal din reprezentațiile populare rusești cu marionete, un erou vesel, de neînvins, apărătorul celor slabi și oropsiți. — p. 97.
71 Convenția germano-turcă din 1899 a întărit influența Germaniei în Asia Mică. — p. 100.
72 *Spizruten* — bețe sau vergele lungi și elastice folosite în armatele europene pentru aplicarea pedepselor corporale. În Rusia, îndeosebi în prima jumătate a secolului XIX, erau folosite și pentru pedepsirea participanților la răscoalele țărănești. — p. 101.
73 *Este totuna* (fr.). — p. 101.
74 Daria Nikolaevna Saltâkova (1730–1801) — moșiereasă din gubernia Moscova care și-a maltratat peste o sută de iobagi. A fost condamnată la moarte, apoi pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viață; din 1768 până la sfârșitul zilelor a stat în temnița unei mănăstiri. — p. 102.
75 Literal: *vechi regim, regim menționat mai devreme* (fr.). Joc de cuvinte bazat pe aluzia la Vechiul Regim demolat de Revoluția Franceză din 1789.— p. 104.
76 *Fapt împlinit* (fr.). — p. 107.
77 *Cu tâlc*; literal: *cu un bob de sare* (lat.). — p. 108.
78 În acest sens este interesant un articol al lui Soloviov, *Rossia i Evropa*, precum și polemica sa cu N.I. Danielevski (1822–1885), publicist și sociolog rus, ideolog al panslavismului. Acesta susținea teoria „tipurilor cultural-istorice", care se dezvoltă precum organismele biologice, considerând tipul slav drept un produs calitativ nou. — p. 109.
79 Batâi (Batu) (1204–1256) — han mongol, nepotul lui Genghis-Han. A fost capul invaziei mongole în Europa Centrală și Răsăriteană (1236–1243) și în 1243 a întemeiat statul hanul Hoarda de Aur. — p. 110.
80 *Ah, două suflete se află-n pieptul* lor,/ *Și unul vrea de celălalt să se despartă.* (J.W. Goethe, *Faust*). Citat modificat, în care posesivul „meu" este înlocuit cu „lor".— p. 110.
81 *Gata cu glumele* (fr.). — p. 111.
82 Teatrul Mihailovski a fost deschis în 1833 la Petersburg. Inițial a fost folosit ca sală de concert. Mai târziu aici dădeau reprezentații trupele de teatru străine aflate în turneu în Rusia (de la sfârșitul anului 1870 până în februarie 1917 aici a jucat permanent o trupă franceză). — p. 111.

83 *Sunt europeni și europeni* (fr.). — p. 113.
84 Războiul Anglo-Bur (1899–1902) — în urma căruia Statul Oranj și Republica Transvaal au devenit colonii engleze. — p. 113.
85 F. F. Martens (1845–1909) — jurist și diplomat rus, membru corespondent al Academiei din Petersburg (1908), este vicepreședinte al Institutului european de drept internațional (1885), a reprezentat Rusia la o serie de conferințe internaționale. — p. 113.
86 *Este ceva inimaginabil!* (fr.). — p. 114.
87 *Acest duel de onoare este cea mai frumoasă zi din viața mea* (fr.). — p. 115.
88 Josef-Ernest Renan (1823–1892) istoric al religiilor și filozof scriitor francez. — p. 116.
89 *O, da! Foarte bine, domnule!* (engl.). — p. 116.
90 *E clar, v-ați înhăitat cu cine știe cine /.../ Pe cine vizitați acolo? Familiile crupierilor, probabil* (fr.). — p. 116.
91 *La îndemâna oricui* (fr.). — p. 118.
92 *Acte de violență* (fr.). — p. 119.
93 Este vorba de Pușkin și Lermontov, ambii morți foarte tineri, la 38, respectiv 27 de ani, în duel. — p. 119.
94 *Când ești mort nu mai ești în viață* (fr.). — p. 119.
95 *O culme* (fr.). — p. 121.
96 *De altfel, mi se pare că arta culinară și cultura se împacă foarte bine una cu cealaltă* (fr.). — p. 121.
97 *Să fie ascultată și partea* a treia (lat.). — p. 123.
98 *E sfârșitul lumii, nu-i așa?* (fr.). — p. 124.
99 *Cât rău a putut sugera religia* (lat.) (Lucrețiu, *Despre natura lucrurilor,* I, 101). — p. 124.
100 Cartea lui Renan (v. nota 88) *Antichrist,* editată de multe ori în Rusia la sfârșitul secolului al XIX-lea. — p. 126.
101 Un nou atac îndreptat către vederile religioase ale discipolilor lui Lev Tolstoi. — p. 128.
102 V. 1 Corinteni XV, 26. — p. 129.
103 Luca XII, 51. — p. 130.
104 *Prințul păcii* (fr.). — p. 130.
105 Ioan XIV, 27, — p. 130.
106 *Corp la corp* (fr.). — p. 131.
107 Ioan XIV, 12–88, — p. 132.

108 Aluzie la Lev Tolstoi, care în timpul Războiului Crimeii a fost artilerist și comandant de baterie — p. 132.
109 Ultimele versuri din poezia lui A.K. Tolstoi (v. nota 110) *Visul lui Popov*. — p. 132.
110 Aleksei Konstantinovici Tolstoi (1817–1875) — scriitor rus, conte, membru corespondent al Academiei din Petersburg. A scris balade, versuri satirice, proză și teatru. — 134.
111 Poezia lui A.K. Tolstoi (v. nota 110) se numește *Mărinimia înduioșează sufletele*. — p. 136.
112 *Două adevărate lovituri de maestru!* (fr.). — p. 136.
113 *E simplu ca bună ziua* (fr.). — p. 140.
114 Matei V, 7; Luca XII, 31 — p. 140.
115 *Prea puțin inspirată, altminteri* (fr.). — p. 142.
116 *Vă prezint felicitările mele* (fr.). — p. 143.
117 Cântecul este scris de Lev Tolstoi și este dedicat bătăliei de la Pârâul Negru, din 4 august 1855. A cunoscut o mare răspândire sub forma copiilor transcrise de mână. — p. 144.
118 Matei XXI, 28–45; Marcu XII, 1–11, 102; Luca XX, 9–17. — p. 145.
119 Luca XX, 9–19. — p. 147.
120 Luca XI, 20–47. — p. 148.
121 Aluzie la libertatea protestantă față de textele Sfintelor Scripturi, motiv întâlnit și în *Scurtă povestire despre Antichrist*. — p. 148.
122 Este vorba despre opinia lui Renan (v. nota 88), exprimată în *Viața lui Iisus* cu privire la istoricitatea *Evangheliei după Ioan*. — p. 148.
123 *Spiritul domnului de Montesquieu, Spiritul lui Fénelon /.../ Spiritul Evangheliei* (fr.). — p. 149.
124 *Politía* — cuvânt de origine greacă, ce desemnează activitatea, practica politică. — p. 153.
125 Andrei Mihailovici Kurbski (1528–1583) — prinț din familia Rurik (v. nota 31) care a exprimat interesele marii boierimi, opunându-se întăririi autocrației lui Ivan al IV-lea (v. nota 31). — p. 160.
126 V. nota 11. — p. 166.
127 Bogdâhan (mong. *bogdo* — „sfânt") — titlu ce se acorda împăraților Chinei. — p. 168.
128 Apatrizi (fr.). — p. 169.

129 Ideea cuceririi Europei de către asiatici (chinezi) la începutul secolului XX și a creării Statelor Unite ale Europei, supuse puterii bogdâhanului chinez, este dezvoltată în antiutopia scriitorului G.P. Danielevski (1829–1890) *Viața peste o sută de ani.* (1879) — p. 169.
130 Cuvântul Antichristului are ca punct de plecare bine cunoscutele spuse ale lui Christos (Luca XII, 51). — p. 173.
131 Ioan V, 43. — p. 177.
132 Filozoon (gr. ζῷον „animal", φιλέω-ῶ „a iubi") — iubitor de animale. — p. 180.
133 *După pâine /.../ circ* (lat.). — p. 180.
134 *În ținuturile necredincioșilor* (lat.). — p. 180.
135 V. nota 41. — p. 182.
136 Alexandru I (1777–1825) — împărat al Rusiei (din 1801), fiul cel mare al lui Pavel I. În timpul domniei sale s-au înfăptuit reforme liberale, dar de prin 1810 politica internă ia o turnură reacționară. În timpul său sunt anexate Rusiei Gruzia de Răsărit, Finlanda, Basarabia. Azerbaidjanul, Marele-ducat al Varșoviei. După războiul din 1812 împotriva lui Napoleon s-a aflat în fruntea coaliției antifranceze. A fost unul dintre cei care au condus Congresul de la Viena (1814–1815) și unul dintre organizatorii Sfintei Alianțe. — p. 184.
137 *„Așa, așa! Da! Așa, deci!* (germ.) — p. 185.
138 *„Mulțumim, doamne! Trăiască marele împărat!"* (lat.). — p. 187.
139 *„Nu vor birui, nu vor birui porțile infernului"* (lat.). — p. 187.
140 Formulă rituală de protest utilizată de rangurile superioare ale bisericii catolice. — p. 191.
141 *Să piară! Să piară!* (lat.). — p. 191.
142 *Să vină! Să vină curând!* (lat.) *Vino, Iisuse, vino!* (germ.). — p. 192.
143 *Martorul ce ține locul celor doi defuncți, Ernst Pauli* (lat.). — p. 192.
144 *Accept și aprob și să se bucure inima mea* (lat.). — p. 194.
145 *Tu ești Petru /.../* (lat.) *Acum acest fapt este pe deplin demonstrat și nu este nici o îndoială asupra lui* (germ.). — p. 196.
146 *Așadar, părinților, de-acuma suntem unul întru Christos* (germ.). — p. 196.

CUPRINS

Redactor
DRAGOȘ DODU
Tehnoredactor
LUMINIȚA SIMIONESCU
Corector
MARIA NICOLAU
Apărut 2005
BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Lucrare executată la „ARTPRESS" – Timișoara

Una dintre cele mai importante probleme tratate în această lucrare este aceea a răului: este răul ceva real, ori nu? În funcție de răspunsul dat, se poate afla cum anume trebuie luptat împotriva lui, sau dacă nu cumva lupta nici nu mai e necesară. Filozoful rus e convins că răul se poate ascunde sub masca neîmpotrivirii la rău, a unei pripite împăcări cu el, că răul se manifestă mai abitir din momentul în care nici nu mai este recunoscut ca atare. Cartea poate fi citită și ca o polemică a lui Vladimir Soloviov cu Lev Tolstoi, cel din urmă fiind acuzat indirect de erezie, de pregătirea venirii lui Antichrist prin promovarea unui „creștinism" în care importanța Mântuitorului este minimalizată. Împărăția cerurilor pare a nu putea fi pregătită decât prin înțelegerea și denunțarea camuflării lui Antichrist în creștinism. Însă cât de mult trebuie întețită lupta dintre bine și rău și ce preț vor avea de plătit oamenii pentru victoria finală a binelui?

În aceeași serie:

RUDOLF OTTO
Sacrul
Despre numinos

ISBN 973-50-0842-4

Foto copertă: CĂTĂLIN CIOABĂ